

ПРОБОСМ

місячник культури

ЛІР

Зміст:

Свєн Плужник: Із віршін „Рівновага”	673	Наталена Королева: Intermezzo	676
Варфоломій Кириленко: В циклі „Осінь” Осіннє... Осінь врадлива.. Скрипки осінні... Невимолима осінь...	674	Борис М.: Червоні кати	694
Горепаха вла, шлякенва..	676	Євген Деслав: Кап'тан Лесь	690
Японські воїацькі пісні	675	Павло Лось: Дрібні оповідання	700
К. Буссе: Початок осени, Ва горами	675	Михайло Рябокінь: Ой червоне сонце сходить, червоне входить	707
Яловські лірики:		Євген Онацький: Культ Мітри в давньому Римі	724
Хітонаро: Любя в човні	676	Ол. Флоринський: Яків Степанів	730
В кн. „Внон Хітосаяма”: Об’єженість	676	Орест Городинський: В доні Панаса Мирного	732
Люд'к Каюцені: Із поетики „Лювіяди”	676	Хроніка	734

ГРУДЕНЬ

РІЧНИК IX.

ПРАГА 1942

КНИЖКА 12 (113)

ЦІНА 1—RM

„ПРОБОЄМ“

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ
політики, суспільно-громад-
ського життя, мистецтва й лі-
тератури.

„ПРОБОЄМ“

виходить кінцем кожного місяця. — Редакція під проводом Д-ра Степана Росохи, Прага II, Гавлічкова 22/I. — Число телефону: 545-54. — Редакція застерігає собі право рукописи виправляти та скорочувати. — Невикористані рукописи редакція не повертає. — Передплата в Протектораті Чехія й Морава 100.— К на рік, на чверть року 25.— К. — В Німеччині річно 12.— RM, четвертьрічно 3.— RM, за границею 150.— K, або іхня рівновартість. — Число конта Поштової Шадниці в Празі 201 699., в Німеччині Postscheckkonto Nr 122.124 Berlin, Zeitschrift •NASTUP• in Prag; в Ґен. Ґуберн.: P. Sch. A. Warschau Nr. 10.020 •Nastup• Zeitschrift in Prag.

„ПРОВОЈЕМ“

měsíčník kultury, politiky, společensko-veřejného života, umění a literatury. Vychází koncem každého měsíce nakladem Ukrajinského nakladatelství „Probojem“ v Praze — Vydatel a odpovědný redaktor: Dr. Stepan Rosocha Praha XII, Havlíčkova 8. — Novinová sázba povolena ředitelstvím pošt v Praze, čís 162 545-III a 1939. — Dohledací poštovní úřad Praha 17. — Adresa redakce a administrace: Praha II, Havlíčkova 22/I. — Tiskne knihtiskárna Jana Andresky vd., Praha XII., Bělehradská tř. 10

Всяке листування й матеріали просимо слати на адресу:
„ПРОВОЈЕМ“, Praha XIV-65, pošt. schránka 3.

Із збірки „Рівновага“

Морський орел, шугаючи все вище,
З очей занкає. Море й самота
Ідуть за нас. Усе лютіше съяще
Холодна бора. Пінява й крута

Варув хвиль. Падаючи скісно,
Вона кренить розхитаний баркас, —
Тоді глибінь підвідиться на нас.
І серцю в грудях холодно і тісно!

I очі прагнуть знову, хоч на мить,
— Того орла уаріти тінь знайому...
О, мудрокрилий! Він летить
Додому!

У кипінь хвиль занурююча носа
Фелюка рветься в якоря. Пора! —
І раптом свія похмільного матроса
На сірій шкуні поруч, дітвора,

Що, попускавши в воду ноженята,
Бичків цантрує; місто і над ним
Зелені гори — все далі! Свята
Очам якого! Поривом однія

Відкрито вам, розважному й земному,
Усю блакіть, всю безвість, всі вітри!
... I коштує ще вам від сміли три
Карбованці — рибалці мовчазному...

Тепер на півночі горять свіги...
Стрункі на півночі бікати олени...
І занак північної снаги,
Високі заграви студені
Сліпуче міяться...

Повій

В остиле серце, Аквілоне! —
Я арозумію голос твій,
Бо кров, млявіочки, холоне;

Бо вище й нище ніжне голова,
Як буйність бара байдужий вір зустріве;
І все частіш пустиня снігова
Мені виявляється...

Вітай, пустине!

*

Під вітром вгнавочи лівій прості,
Повис нерухомий за вінами дощ...
Кімната... який необмежений простір!
Квадрати паркету — яких іще площ?

Вдинися в цю сутінь, навколо розлиту;
Уяву, як брови, докуни стягни, —
Чотирі краї незнаного світу
Це тільки кімнати чотирі стіни!

Тож мандрам душі не давайсь ва
поталу, —
I час внощаджуй і рух економ!
... Помалу
Сотається дощ за вікном...

Дві паралелі, два мерідіяни —
I от квадрат. Живи. Твори. Вмірай.
Тут тверді тінь. Тут трепетний і тьмяний,
Замкнувся світ. Тут — Тигр, Ефрат і Рай.

Настане час, — і ти обрящеш Єзу...
Час промінє, — і мир утратиш ти...
I переступиш грань (уяву чи чуттєву)
Якоїсь довготи чи широти.

I буде знову два мерідіяни,
Дві паралелі — квадратовий рай.
I тверді тінь... I трепетний та тьмяний
Бесмертний світ... Живи! Твори! Вмірай!

Там, унизу, і море, і сади,
А тут, на скелі, тільки камінь голий...
Кора землі затверднула відколи,
Може, ніхто не заблукав сюди!

Благоговій! Сядь нишком — і сади!
Бо зайвий авук, найменший кожен порук —
I замете усі твої сліди
Легкий, як час, тисячелітній порох!

I буде знову так, мов ти й не буи, —
Тільки граніт горячай та строкатий...
Навіть недокурка того не відшукати
Що ти — у захваті — на прискалку

забув!

ВАРФОЛОМІЙ КИРИЛЕНКО.

З циклу „Осінь“

Осіннє...

Сипалось листя на землю внесилену,
Славося килимом тонким, барвистим.
Вітер кошлатив рослинність похилену,
Віяло сумом таємно-врочистим.

Самотні стояли сполохані осінню,
В сутінках вечір легенди снували...
Сріблом, едвабником в ніжною просінню
В майбутнє шляхи всі туман застилав.

— Смуток розсій свій, спини свої слови,—
Стиха сказав він, слова поглядісь:
— Полум'я в серці не вгасять мороаи,
Сміло в нудьгою вмагайся, борись!

— Сонечко знову засяє від Сходу,
Зникнуть страхіття, їх стогін і сміх,
Знову відродить земля свою вроду,
Свято настане сирівій, сховнене віх.

— Скоро лунатимуть пісні весняні,
Звуки стовбуничні, гамни Весни...
Сонцем відроджені, радістю п'яні,
Снити ацов будемо соняшні сні.

Осінь зрадлива...

Підкрадається осінь зрадлива:
Холод, морок в собою веде...
На велені лісі і на ниви
Нашком анеки таємні кладе.

Квіти голови вже похилили
І трава пожохіла давно...
Поки в серці надії буяли —
Шумувало воно як вино.

Переповнене завжди піснями,
Воно рвалось кудесь в далечіні,
Рівнобарвними грали огнями,
А тепер там заводиться тліні.

І не давно, бо я вже старію,
Хоч і мало на світі прожив,
Від думок завжди чорних свінію,
Сміх і радість давно розагубив.

А навколо туман, порожнеча,
Промайнули вже соняшні дні...
Чи то ж прийде Новітній Предтеча
І зашалить святочні вогни?

Скрипки осінні...

Журно тужать десь скрипки осінні
І циганки у бубна десь б'ють...
То мої душі голосиння
Цілу ніч мені спати не дають.

Довгу ніч і до самого ранку
Не зімкнувши на хильку очей...
Перебрав все життя до останку,
Пережив бевліч рівних смертей.

Пронизав я думками минуле
І в майбутніх скучався віках...
Цілу ніч серце ніжне і чуле
Трепеталось на гострих ножах.

Ось і ранок настав, поснітліло,
Перестали вже й скрипки тужити...
Проте серце мое і все тіло
Ще й досі трептить і дріжить.

Невмолима осінь...

Почорніли поля вже навколо,
Осипається листя в саду...
Щодня вужче життя мого коло,
Я вже радощів більше не жду.

Не піду на весні по фіялки,
Сон-траву, ніжні проліски рвати...
Неніблаганий і віл дуже Парик,
Хочуть витку мою перетягти.

Не піду вже я більше на річку
У воді срібні квіти ловити,
І не ляжу в зелену травачку
Слухати, ніжно вода як шумить.

Не піду вже я більш і до гаю
Слухати свіїв пташині давні...
Ворогів я усіх не адоляю,
Не порву щі кайдани важкі,

Що я ними без жалю закутий
Колись в роки мої молоді...
Зникну я, цілім світом забутий,
Як вникають на тихій воді,

Коли камінь укинута, кола...
Тільки вітер сумний затупде.
Почорніли поля всі навколо,
Невмолима вже осінь іде...

1937.

Горепаха зла, плаксива...

Посіріло все навколо й пожовтіло...
Ми не счулісь, як і літо пролетіло,
Прошуміло, продавеніло пісеньками,
Всіх вабило і дурило кавочками...

Буде прости, буде хмурити сиві брови,
І накрив пеленою всі діброви,
Всі ланці, долини, гори і яруги —
Шеєком білим все прикриє від наруги.

Прийшла осінь невесела, в слізах, ревах,
Обгрущує всі листочки на деревах,
Та лютує, чогось стогне, ломить руки,
Витоптує постолами поля ї луки...

Не всміхнеться вона ніжно нам віколи,
І розвіше скрізь морози та віхиля,
Які будуть наїмани скрізь сновиграти,
Всіх старанно заганятимуть у хати...

Ровпустила свої патли мокрі, довгі,
Тяжко хвора буде довго всходи човгать.
Піде в безвість горепаха зла, плаксива,
А за нею і бабуся-віма свята,

Добре тому, в кого хата є тепленька,
Ще й постілоньку постеле рідна ненъка,
Ще й сніданок приготув рано-вранці...
Кого ж доля запровторила у шанці,

Потихеньку, помаленьку причвалає:
Що робив хто і що думав? — розпитає...
І роасчлеться надовго прости кужиль,
А до сміху і до жартів — її байдуже.

Хто сидить десь в ямі вогній під землею,
Хто вмagaється за край свій, за ідею,
Хто виборює в житті нові дороги, —
Тому тепло ї від бажання перемоги,

Того вабить буде завжди Весна-Фен,
Того грітимуть відвага та ідея.

Японські вояцькі пісні К. БУССЕ

I.

Ах! з півночі і з півдня
Крізь захід і крізь схід, —
Грядуть подки вороні,
Дуднить вже Іхній хід.

Пливуть, пливуть рядами
Тисячі ворогів
Від сторони Тсукуші
З Сутсумо берегів.

Надходить осінь. Дивно день поблід,
В траву спадає глухо спілій плід,
Лелеки в дальнино путь готові внов,
Ніч довша і землі холоне кров.
Небавом лист умре, і прийдуть двоє.
— Коли, май друже, рушу в путь а тобою?

II.

Некай земля все поглинє,
Хай впаде небовід,
Де гори — стане море,
— Знає японський рід,

Що не йому взгладу
Несе руїна ця, —
Держава і мікадо
Тривають без кінця.

(перекл. Ірина Райська)

Десь за горами, ківали люди,
Щастя живе і цвіте, як сад.
Вирушив я і шукав по всюди, —
З слів'яна вернув, як і всі, назад:
Десь за горами, далеко-далеко
Щастя живе і цвіте, як сад.

Переклад від Мих. Зерова

Японські лірики

ХІТОМАРО

Люба в човні

На у бережжі ранішні тужані
Заволікають море неспокійне.
Із заадрістю очам моїм хавяють
Човен вітряльний, що його чекає

Та серце б'ється внову неспокійно,
Бо моя люба в тім човні прибуде.

З кн. „ЕНОН ХІОСАЯМА“

Обмеженість

Ах, як мета обмежена, що нам дарує доля:
З початку тужимо про велетнів гірських,
Задовольняємося півніше ми горою,
А далі і горбком маленьким, непомітним.

Коли ж і це нам доля не дозволить,
Ми вже вдоволені жмутком пахучих цвітів.

Перекл. В. К.

ЛЮЖ КАМЕНІШ

Із поеми „Люзіяди“

Ті, що звіятством дух свій покропили,
Що на трудну та небезпечну путь
З одвагою упевнено ступали, —
Лиш ті до слави ічної йдуть.

Не в пестощах муші черпають сили,
Не в гонорі з прадідівських вдобуть,
Ані ма ложі, що спокоєм гріте
І вигідно хутром москонським вкрите.

Ні в яствах та солодощах тонких,
Ні в волі, що не містить в собі чину,
І через те в усіх пригодах алих
Без боротьби приходить до загибу.

Ні в бенкетах веселех та бучних,
Що так п'янить розслаблену людину
І не дають. Ти йти шляхом опати,
Котрий прославсь через життєвий амаг.

О, в джерела івакшого потугу
П'є сильній та грізний шукач пригод:
За хуртовиною він чуб тугу,
В двобою в нею прагне нагород.

Змагається, їдучи крізь зимну смугу, —
Іде іріаль спеку й пекло непогод, —
І спожива при тім мізерну Іжу,
І ніч провести йде в нужденну хижу.

В борні запеклій душу й тіло він
Терпіння всі виносити привчає,
Шукач морів незнаних і країн,
Він грім війни як забавку сприймає.

Цей іневажка хвали пустої давнін,
Цей добре цирій славі ціну знає, —
Бо його мрія — воля вогнєва,
Що справді щось у світі адобува.

(перекл. Ігоря Костецького).

НАТАЛІЕНА КОРОЛЕВА

Intermezzo*)

Шпиталь, разом з цілою «часткою» свого корпусу затриманся на кілька день у неведомому селі під лісом, над ставком.

— В роді, як би па відпустці! — радів життерадісний докторів, деньщик**) Волощенко. І підморгував похмурому санітарові Дребасові.

— Дозвольте, сестричко, — діловито звернувся до «старшої» сестри докторів «фамуллюс», щоб Дребас поміг автомобілі мити?

Ноель дозволила. Ранених ще вчора здала на пункти, в містечку. Праці не має. Але, маючи в пам'яті Дребасові звичай напиватись при кожній нагоді «як зказя», попереджує:

*) Перша зустріч в Б. Королевим. Розділ в автобіографічній повісті „Хрест“.

**) Жовнір — слуга.

— Тільки — допильнуй^{*)}) Волощенка!

— Не турбуйтесь, сестрачко! В разсуденії горілки а-ні Боже мій! Ноель уже зникла до своєрідної «прози» христолюбивого воїнства. То ж зрозуміло, що в перевладі на звичайну мову це ззвучить твердим запевненням, що піяники не буде. Отглядає відведену Ій квартіром хатину — чисту й теплу. Сільське дівча-підліток вносить замовлене Ноель відро води. Дівчина шморгає носом, щоб додати собі відваги. І ніякovo скошус очі. Дівчаткові цікаво.

— Невже ж та «сестра», що приїхала верхи на коні, — як хлоп, — питиме простісінько з відра, як кінь?

Дівча зиркає на Ноеліну спідницю, роарізану спереду й ззаду, щоб не перешкоджала сість в сідло. В розрізі видно суконні, чорні штані. І це бентежить дівчину. Та ж сестра витягає з дорожного мішка тіку «штукерію», що дівча не може перебороти цікавості й робить пару кроків до великої гумової миски похідного душа.

— Чи є засови на двері? — підживить голову Ноель. І зустрічається очі у вічі з дівчиною.

— Чого ж ти, господинько, лякаєшся? — всміхається Ноель зачому скоку дівчатка. Та ж червона у квіті спідничка господинки уже за дверима. А дзвінкий голосок кидає жартобливо:

— Бо на вас — штані!

Ноель завішує вікно чорним своїм завоєм — «косинкою». Але тільки було хотіла замкнути двері, як з темноти за порогом виріс козак Ланкін — Ноелін «Лепорелло» Й сталий сопутник в її експедиціях з наказу доктора.

— Доктор просить!

І, як звичайно:

— В цей секунд!

Коло ставка селяне з вигуками й жестикуляцією згрупувались вадовиці берега. У воді ж, по коліна у розколисаних хвилях, жовніри миють автомобіль. Волощенко і Дребас серед них. Докторів деньщик раз у раз занурює у воду сачок на довгому держалні. Дребас запускає в ту сітку руку.

— Должон же я гайку знайти! — вловлює Ноель Волощенкову ображену репліку.

Доктор не має жадних особливих розпоряджень. Хотів лише нагадати сестрі, що недалеко — гуральня.

— То ж: не відпускате людей, сестро. Най мотають бінти!^{**)}) Але — ще встигнете. Таки не пійдете без чаю? А в шпиталю лишилась же сестра Одарченко. Ще встигнете «спостерігати чудеса»! пожартував доктор з Ноеліної «віри у надприродне».

Ноель зникла до цих «словесних турнірів» російських інтелігентів. Розмова є для них тим, чим для самої Ноель — купіль: відвіженням і відпочинком.

Але випущене доктором слово «чудеса» дало напрям думкам.

— Пане докторе, — вимотувалась з диспуту Ноель, — ріжниця в наших поглядах на «чудесні сцілennia» хіба тільки в тому, що я вірю

^{*)} В царській армії було обов'язкове «тикання» вояків.

^{**)} Обязав

в силу — скажім Лурдської води. Ви-ж признаете її за лікувальну у випадку, коли її сцілошу силу ствердить — ну, хоч би доктор Бомбелес! Для Створившого все — все природньо й просто...

— Правильно, сестричко! Аллах великий!.. Або... його не має! Здравія желаю! *)

У докторову хатину всовується велика й масивна постать полковника князя Енгаличева, татарина і мусульманина. А за ним — двох «гостей» військової частини: ветеринара Короліва та прапорщика Біркенфельда. Обое — не дуже визнаючись у військовій мудrosti, — відбились від своєї частини, загубили Її й пристали до тієї, на яку натрапили. Обое — життерадісні, веселі і нeroалучні товариши. В'яжуть їх колишні студії в Петербурзькій Академії, де Біркенфельд був сталим студентом-академістом, а Королів — вільним слухачем. Обое — учні Рєпіна й славного у Петербурзі скульптора Шервуда.

І чай ллеться:

— «Як вино на римській оргi!» — жартує велетень-скандинав Біркенфельд.

Живий perpetuum mobile як називає Королева його приятель, п'є чай, як веселка воду.

— Люблю каапську юшку! — згоджується Королів. І його незвичайно моложаве обличчя з дрібними рисами — майже жіночими, всміхається, також жіночим кокетним усміхом.

— Каапську? — обертається доктор Толубеев. А ви ж сам — хіба не руський.

Королів запалює цигарку:

Навіть не німець. Народжений я на Україні. Але походженням — швед... З вояків Карла XII. був мій прадід... з «королевих людей»... Тому й прізвище лишилось Королів...

— Так чого ж ви, «чудак чоловек» з «Хохлом» якшастесь? — здивує раменами Тообулеев.

— Цього «батюшка сиазі орел» вам не зрозуміти. Бо ви — «танновські!» Где уж! — смеється Королів. І раптом переходить на серйозний тон:

— Та ж шведи за кого бились й хто з ними ішов?..

Докторові, видко, неприємний натяк на Мазепу. Толубеев кладе на стіл свій кишеньковий годинник. До годинника — бранзолети не може звикнути.

— То-ж скажіть нам чергову промову. Тема: хто й чого воює? Час — десять хвилин.

Королів запалює нову цигарку.

— До бою ідуть люде лицарської поваги, — починає він. — Дон Кихоти, перш за все, Готфріди Бульонські, хрестоносці, то що. Ідуть, щоб вирівняти кривди й воювати зі злом... Друга категорія — це здобувателі-конквістадори.

— Але, є ще вояки, що тішаться з війни, бо сподіваються від неї слави та військових трофеїв! — тихо озвалась Ноель.

— Істина! От, слово справжнього вояка! притакнув Енгаличов. Ноель всміхнулась.

*) Російське військове привітання.

— Цей «добрий вояк», пане полковнику, був жінкою. Носив кармелітський габіт й називався: Свята Тереза з Авіли.

— І це підкреслює те, що я маю далі казати, — продовжує Королів.

— Зауважте: характерно, що це говорить жінка з раси Кортеса й Пізарро. Людям бо романської раси треба здобути багато золота не на те, щоб його зберігати, як цінність, а щоб лити його, як воду. Ця пристрасть у них в крові, як гордий рух, як прекрасна поза чи давінка фраза...

Ноель внутрішньо всміхається. Як легко люде півночі судить її разу! З якої чи як бачили бодай одного-единого представника!

А Королів сміливими й широкими — «респінськими!» — мазками накидує далі барви.

— І це — не маріонетство. Це — уміння творче. Дивіться, як швидко Кортес і Пізарро будують за океаном «Нову Еспанію!» Переносять до Мексика й Перу Альгамбри й собори, психологію і значай з чеснотами й хибами питомо-іспанськими. Дійсно «перносять» свою батьківщину на здобутий континент. А не починають, зі смітників-курників, з яких — по малу! потроху! — розбудовуються й цілком в іншому як свій, питомий, — англо-сааксонські Чікаго та Н'ю-Йорк. Є ще категорія вояків, — розмотував далі свою тему промовець-маляр, — це — авантюристи, яким все одно хто б'ється й за що б'ються. Аби бились! Тим іде про незвичайні враження. Чогось зажити! Ну, я здобути слави, також. Хоч слава, — зауважте! — є фікція, забобон. Вона існує лише на хвильку, в уяві гуртка людей на тісному куточку нашої старенької бабусі-планети, у якої давно вже пішла голова обертом від всього, що на ній діється. І, нарешті, ідуть до бою ті, кому інстинкт підкаже, що тільки бій їх врятує. Так, кульгавий неврастенік, зневірений душою Байрон іде вмирати за греків. «Калгунка» Суворов, у якого «чим душа держиться» — герой тобі «непереборний». І до ще чесної кумпанії належали і ми з колегою Біркенфельдом, хоч ми не лорди і не співасмо по північному. І, зверніть увагу: у цей спосіб ідуть до бою люди півночі. Не іде бо ім про славу. Яка, подумасши, слава Байронові битись за «нужденних» греків, яких він і за людей не дуже поважає? Нам же з Біркенфельдом — грошей не треба. На себе, все одно, ми їх витратити не зуміємо. А що б іх «власти у підприємство» — ми ще занадто малі!. Але ми з Біркенфельдом — слабі...

Молодий атлет з серйозним виглядом згине руки, напружує м'язи, аж хрустять. Сальва сміху вітає цей рух дужого як ледовий ведмідь Скандинава.

Слабі, як нарід, загнаний іншим, дужчим — іронично вклопився Королів Толубеєву, — аж під полярні круги.

І ми відчуваємо це національним інстинктом. І чуємо — може й несвідомо, що тільки бій допоможе нам подолати перешкоди індівідуального і національного існування. Союзників же собі шукаємо в таких самих «бессилих з необхідності», котрих ви звете ласкаво «холдами».

— Dixi! — показав на докторів годинник.

— Вісім з половиною минут! —

І почалось «змагання слів»... Ноель бавилася, як на корріді.*)

— ...найна дає приклади найвидатнішої мужньої дружби — приятельство!

— Змагання народів!

— Не народів — культур!

Думки й слова схрещувались, як леза й викресували іскри.

— Війна — як смерть — рантом вимовив спокійно-поважно Королів. — Доки триватиме людство, воно ніколи не висвітлить собі, чим вона є: добром чи злом...

І підвівся:

— На добраніч! Завтра нам з Біркенфельдом треба податись у мандри — а телеграфною ротою, — на світанку!

Встала й заколисана забівою Ноель. Як що сидітиме — люде втечуть зі шпиталю! З насолодою думала:

— Викупатись і спати!

Але купатись не довелось. В хаті застала Дребаса: стояв на чотирьох, скований до пів тіла під Ноеліним ліжком-талчаном. А з тасмичної піт'ми було чути плюскотіння води та дзеленьчання металевого начиння.

— Це що за мара?

— Так що, забираю! — виліз з під ліжка вояк, з повним відром живої і спулової уже риби.

— Селили «пожалілись!» То-ж ми сковали у вас. Бо як би були знайшли цю рибу, вахмістр так би «поговорили», що мордяка й за два дні не відпухла б...

Але на порозі виріс Волощенко. Завжди веселе обличчя безтурботного ординарця було забентежене.

— Що трапилося?

— Біда, сестричко!

З десяток донських козаків-розвідників допались до гуральні й напились — «як полагається!»

Волощенко з Дребасом і Ланкіним перетягли їх під лісок:

— У колдобину!

Повідомити товаришів вояків — нема як. Хто ж витримає супроти горілки?

Ноель на хвильку затрималася. Це — гірше як іти під стріли...

Але, знала Енгадичова. І за менші провини жорстоко — часом і власноручно — бив провинилих. Хоч «під суд» піколи не давав. За те жовніри, хоч і боялись, але справді любили свого «отця-командира».

Ноель обтерла чоло. Чи ж ці розвідники свідомі? Знають за що й чого воюють? Коли, он, старшини...

— Зрештою, чи мене обходить «їхній» патріотизм!. Я ж тільки — червонохрестна сестра!

Згадувала Дребасові ліки в таких випадках.

— Амоніяк у воді... оцет, етер...

Зібрала, що могла. Однак, на всякий випадок засунула браунінг до кешеньки в рукаві.

Ланкін, на дворі, тримав коня за узду.

*) Бої биків.

— Нішкні, Чалий! Та смотри, брат! «Вивеаї» як що доведеться... — тихо промовляв до свого горбоносого, оброслого довгою вовною «кальміка».

— Ходім!

Волощенко було заспірчавсь.

— Навіщо скотину воліти на таке діло!.. Таки ж недалеко...

Ланкін лише алісно сплюнув.

— Сам ти, дядя скотина! А Чалий, брате, товариш. Хіба ж з товарищем в біді розлучаються?

Снідання скінчено, випити гаряча, міцна, чорна кава. Ноель притулилась у куточку імпровізованої «старшинської ідалні». Сперлась головою на повішані за нею шинелі. Дрімає.

— І добре! Передрімайте, сестричко! — радить добродушний Толубєв. Така ви на працю «люта»!

— Чи не перепокджає спів? Ніяк! Най собі співають «песельники»... *) Хто ж не знає, що коли князь Енгальчиков обідає, чи снідає й має хвилину вільну, конче нусять йому співати «песельники». І конче українських пісень.

Любить їх князь-Татарин. Чужими словами, але «своє» говорять йому мелодії широких степів... Говорять про радість буйного набігу, про брякіт зброї, іржання степового коня... Про вільні простори, що їх не може забутиnomад, дарма, що з діда-прадіда, уже ціле покоління Енгальчикових служить у Царській Гвардії, живе в Петербурзі чи Варшаві,**) на відпочинок — чи забаву — їздить до Остенде чи Біаріцу...

Ноель дрімає з такою самою насолодою, як «Ворон» і «Сокіл» — двоє санітарних псаів, що блаженно розтяглися на підлозі. Вони, також в ночі, брали участь в експедиції до «Колдбнні».

І в сонній Ноеліній уяві сплітаються в дивну мішанину уривки образів...

Яка пісамовита подібність в очах поснулої риби і в очах мертвоп'яних людей... Безтимно-шкляні, вони аж скосені в середину... Також риб'ячими рухами кидались — немов викинуті на пісок з сіті риби, — неузгарно-безвладні тіла...

І налітають, — Боже, які далекі! — загадки на ті сагети. ***) На процесії у французькій провінції.

Костюмовані рибами карикатурні фігури, немов настремлені, як на патички, на людські ноги. А людські голоси тих риб вимагають:

— A bou-ère!

Бо від частого промочування горлянки їм, справді, як коропам, аж надто широко розівляються уста. І вимовляти справно: «A bouage» уже не можуть...

— ... «Ой, продала дівчинонка серце,
«Та купила козаку сідальцо!

*) Військова російська назва співаків з жовнірського хору.

**) Царська Гвардія була лише в цих двох містах булої Російської Імперії.

***) Середина посту.

вривається до Ноєліного маячення. «Песельніки» виводять трагично — бравурну мелодію — драматичну, як пісні гітанів.

«Сідельце за серце купила,
Вона його вірно любила!»

І перед Неоліним півсонним зором розметується срібне мережево степової балади.

Всевладний на своїх землях пан-магнат ні загрозами ні подарунками не може адобути серце сільської красуні, бо вона закохана вірно й безнадійно. І ж вибранець любить іншу. А сурми кличуть козацтво «на герць погуляти!» Та дарма! Не має козак-неборака ані коника вороного ані зброй ясної.. Нічого! Тільки серце палке та дух нестримний — як степовий вітер..

— А як би мав? — донігтує та друга, не люба... Юнакові лише очі бліснули. Та такою екстазом, якої ніколи не викличе та — п'ястива суперниця.

Хай же летить молодий орел! Хай сватає Смерть-Королівну, воло-дарку над всім живим...

І стала дівчина коханкою пана..

Не за сукні-адамашки, не за перли-самоцвіти...

«... Сідельце за серце купила!
Вона його вірно любила..

Мріє Ноель... сплігає образи...

А доктор з полковником свою журбу мають:

— Як би вояки ішли до бою з думкою: хто, мовляв з нас живим поверне? — вловлює Ноель па орнаментальному фоні мелодії. І дивно авуачать російські слова у горловій, орієнタルній вимові татарина.

— Кондотієр! — всміхається Ноель. Кого тільки немає у цьому «Христолюбивому воїнстві!.. І що їм всім, — як і мені самій! — то «Свята Русь!»

А татарин занісся, як степовий аргамак, що закусив удилом й не має йому впину.

Пухнатою покривкою обгортає Ноель приемне тепло... А думка вилітає ароїди — прикраси.. Як на Альгамбрських колоннах... як в Casa del Pilato *) в Севіллі.

І пливє уже перед очима Тріана — циганська частина Севіллі... й ще за неї вбогіці «cuevas» — печері, де, як звірі ховаються гітани — у хащах м'ясистих кактусів.

З темного обличчя молодої гітаніти дорогоцінними перлами вибли- скують зуби в усміху. Бронзова рука простягає до Ноель кошик «вар-варійських фіг» — колючих кактусових овочів.

Nenguno tien en su chosa
Una fruta mas jermosa
Quieroste mi jigochumbo? **)

*) Casa del Pilato палац герцогів de Medina Celli, збудований риса в рису як Пілатова преторія в Брусалямі. Наніть ві «Стовбом Бичування».

**) Ніхто не має серер своїх річей
Гарніцього овочів.
Бажаете моїх фіг?

І твердо — по циганському вимовлені «хота», котрою гітаніт за-
міняє м'яке «h», грає в І горлянці немов невидимий смик торкається
низьких струн чельо. Циганка пропонує своє збіжжя не втертою фра-
зою, а піснею — імпровізацією. З-за Неолінного плеча виростає стара, як
сама Мати-Земля, вся у зморшках, циганська матрона. Але, як Мати
Земля; вона старою себе не почував. Росою виблискують баревні, шкля-
ні намиста на жилавій шні. Сиве волосся прикрашене червоним пучком
квітів.

Чому ж радість з божих квітів циганської пепа *) — бабуні, коли
день золотий, небо — як емаль синя. А світ Божий — як Світлий
Праоцілів Праоцник?

— Senorita, hermosita —
La, del mano de la plata.
— Паничко-гарненка,
Та, що маєш ручки зі срібла.

Накиляється до Ноель «пепа». І одинокий довгий, як кістка, ци-
ганчини зуб не перешкоджає їй усміхатись. Сама ж дивиться на Но-
ель.

— Срібні у тебе ручки — біленькі, дівчино наша хоч і чужа! В да-
лекі краї несеш ти погар свого серця... А там — до любови покличе те-
бе голос Смерти!. Впізнаш поклик, впізнаш!..

І не бере простягнених Ноель монет.

— Кажу ж тобі: наша ти! Всім чужа, скрізь чужа... Як ми! А мер-
тви за тобою, як курчата за квочкою ходять. Бережуть тебе, люблять...
Он, — вказала пальцем у порожнечу, — бачу пані в комірі білому, в
шатах богатих... Як ті статулі, що в соборах, на старих гробницях
сплять. А голова в ній мудра-мудра! Най же Господь проводить тебе,
допо... Світ широкий — твій дім... як і нам.

Але образ циганки зникає у хвилях дійсності, що міцніше напли-
вають.

— Інстинкт самозахорони? — цілковито збуджує Ноель з пів сну
обурений голос татарина. І рве мережево мрій.

— Докторе! Хіба Тамерлан, Чінгіс-Хан, Гіреї з «інстинкту самоза-
хорони» сунули на вашу «Святу Русь?» Не самозахорона — небезпе-
ка тягне людину до боротьби! Коли це — дійсно людина а не байбак!

Ноель всміхається. Але не хочеться вийти з цього блаженнего
«гвінфіду» — «стану поза межами життя й смерти» знаному Друї-
дам. **)

І війна родить клясичні чесноти, клясичних Гомерів, які склада-
ють вічні Іліади! Війна — не партизанка! Бо партизанка — це пом-
ста, ненависть, бажання знищення, мук... І діло ІІ руїна.

Заваятий воїк-мусульманин перетворюється сам на барда Війни.
А доктор бубонить м'яким баском. Немов плете слово — як панчоху:

— Та ж інстинкт самозахорони в кожного а нас вклалає думку:
саме мене небезпека обмине.

*) Непа = пепа (лат.) подвою як цікаву подібність до укр. „неня“.

**) Друїди — жерці стародавніх Кельтів.

— Здоровий інстинкт знає один-єдиний імпульс: перемогти! — не вступається нащадок переможців.

А Ноедіні думки свою стежкою ухиляються:

— Коли б людство уявляло собі Смерть в образі чарівної принцеси, яка виповнить всі обітниці, що їх не дотримало Життя...

Думка задомилася, незакінчена. Розтанула, як кусник льоду, що його вхопила тепла рука. Голос «Чарівної Принцеси» зненацька покликав тих, що з доброї волі чи з примусу прийшла служити їй.

Сигнал сурмив «збор», «тривогу», «в бій!» Залишена в покиненій гуральні горілка зробила своє діло: недосліджений розвідкою супротивник мав час безборонно підійти...

Енгаличев, на бігу, затягав ремінь портупеї. Пси зірвались і без гавкання метнулись до своїх місць. Доктор насунув папаху, обмажував кишень: перевіряв, чи на місці окуляри, бінокль, записники...

Кілько старшин, що сиділи в ідалyni, давно уже зникли.

Втома скотилася хвилею з Ноель. І немов винесла її на твердий ґрунт. Стало легко. Ніби тіло перетворилось на міцні крила, які несуть могутнім поривом, вперед... Далеко-далеко в долині лишились мрії, за- надто важкі для цього нестримного лету.

На душі стало урочисто, біло. Як перед першим причасттям. В бій! Перестрілка була коротка.

Але мстивою іронією була смерть обережного доктора, що так покладався на «інстинкт самозахорони».

БОРИС М.

Червоні кати

Зоряна ніч впала на село. Тихо шелестіло листя осокорів, а вгорі час від часу пролітала стрілою зірка, лишивши по собі млистий слід, що, як і вона, швидко зникав. У вишнях десь тъюхав соловейко, але не знеселяв його спів замученим горем сердець. Пахло цвітом акацій, жасміну і чути глухі, далекі вибухи.

В кінці села запізнилий пастушок гукав на корову, що почувши близкість двору дерлася на все горло. Сиділи заокурені, заплакані діти, матері, старики під хатами на призыбі і слухали далеку канонаду. Їх серця стискалися з кожним здвигом землі і слісай виступали з очей.

Старий Трохим, невістка, та троє онуків сиділи, як і інші на призыбі. Дід розповідав онукам, як ходив він колись з козаками на ляхів, москалів, а діти, схиливши на коліна свої чорненькі голови, слухали його і прислухались до далеких вибухів.

— Що колись, тату, — перебиля його невістка, — ви йшли на війну, а жінка, діти лишались не голі, голодні та й не в холодній хаті. Не були жадні, як тепер, шматка хліба.

— А-а, так, Софіє, я йшов у похід, а лишалась моя старенька покійниця, царство її небесне, Мотя, — почав загадку старий, — дома гospодарювати і повна комора хліба, сала та ще й три скрині набитого добра лишались під її оком. Було до чого розігнатись. А тепер... Що

вже й говорити... Дохазювались москалики з жидами на Україні... Говорив я нераз ще як вони проголосували свою «волю» й «свободу», що добра не буде, коли москаль з жидом над козаком запанує... Так воно і є... Сам перевірився...

— Колективи... колективи, дурнодні... Нашо жити, мучитись, тату, коли б знала, що й надалі так буде і життя не дороге...

Старий підкрутив свої довгі вуси, що завжди були в нього в порядку; погладив сиву бороду і піdnісши руку вгору, заговорив підвищеним голосом:

— «Терпи козаче, отаманом будеш», — так говорив нам сотник в курені. Це означало: терпи всі невигоди, але твердо виконуй розказ сотника, сміло йди в бій, а тоді і підвіщать чин. А тепер... Терпіли ми вже... Терпимо. Цілих двадцять два роки терпимо ми й несем жидівське ярмо, а зараду ще й москаль з нагайом.

— Так що ж, діду, хіба склавши руки дочекаєшся добра? — питали внуки, — ви ж самі кажете, що терпіли і боролись, а тепер — терпі?

— Ні, діти, не терпи склавши руки: хто сам собі не допоможе, тому і другий не допоможе. Не думайте, діти, що й тепер қозаки терплять, ні. Це лише ви не бачите тієї великої шкоди, яку роблять козаки москалям та жидам. Та й виступали ми не раз і ще виступлять, це кажу вам я старий козак, що пережив 89 років. Настане час і ваші батьки, брати, ви піdnімете кулак на цих Гершків, Мойсеєвичів... Швидко настане цей час...

Він утомився. Важко, старість не радість. Вітерець підхопив останні його слова і зашелестів ними між осокорами, а ті, наче піdтвердживши сказане, зашелестіли ще більше. Покотився шум над селом, заном генген в даль. Липнева ніч насувала з темного ліска на село. Живим срібляним крилом покотився туман над річкою.

І горе котилось, налигало ще більше на серце.

— Як же прожити? — питалась невістка.

— Прожити...

Він відповіді не знаходив. Шукав виходу у своїй прожитій голові — важко знайти. Немає виходу.

— Петра забрали, — не успокоювалась вона, — лишились ми голі, голодні... Обіцяють, а не дають...

— Та обіцянка — ціцянка. Наче дітей манять. І на брехні побудовали свою «свободу».

— Проживи.. Піду хоч завтра до правління колгоспу, нехай хоч хліба винишуть який кілограм, а коли не допоможе, в райсполком піду.

— А що з того, хіба вже раз ходили.. Марно... Москаль-москалем, а жид-жидом.

І довго, довго тяглися розмови. А все про злідні, горе, що каменем гнуло селян.

Під кожною хатою журились, тужили за сином, братом, батьком, що забрали, пострigli і погнали.. Погнали.. А куди? Пощо? Чи знають вони, за що вони йдуть у бій, задля чиїх інтересів? Знають. Вони йдуть, щоб захищати жидо-московських червоних павуків, які б післі ще більший наклали гніт на цих замучених працею, голодом, зліднями синів, братів, батьків.

— Знають, — відповідає Трохим, — і вони знайшовши зручний час обернути свою зброю до своїх дійсних гнобителів. Повернутися...

— А правда, — підхоплює Софія, — кажуть, що з Троцянських вже половина дома, тільки не показуються. Переходять по полях, лісах.

— Тільки Троцянські?

Він кивнув, щоб діти йшли спати. Встали Катруся й Пилип і лініво, бажаючи іще послухати журбу матері з дідом і собі вникнути в ню, пішли, оглядаючись чи не обдумається дід, не заверне назад.

— А Тимко Савченко, Юхим і Петро Савчуки, Семен Гордий і інші де? — принизив голос Трохим, — Вони вже дома. В полі.

— Ой, та може вони й про Петра що знають, — не стрималася Софія, — разом же забрали.

— Тихше. Не гомони. Піду трохи пізнише до Кравчучки, а там і Юхима побачу, попитаю. Тільки т-с-с. —

Він показав на язик і покивав пальцем.

Сходив місяць. Наче полум'яна заграва котилася по сухих ланах зі сходу. Горів небозівід і його проміння грало золотом на листі осокорів, на похилих хатках. Червоний шар котився з за обрію.

Майже всі порозходились, лише Софія, пірайдинши старого до Кравчучки, не йшла спати. Виглядала, дочікувала спершись на стіну. Золоте проміння освітило і її бліде обличчя.

Тихо шелестіли осокори, липи. Десь загавкав пес, далі озвався другий і по всьому селу пронісся їх гавкіт. Вулицею проіхав міліціонер. Софія намірилась до хати, але дійшовши на поріг, тихий шелест над річкою відвернув увагу. Наче алякалась, в грудях тъхнуло. Хтось виглянув з за кущів вільхи і зігнувшись у коноплях, прямував до хати. «Хто б це?» — подумала, а серце ще більш: тъх, тъх, тъх... «Може, він, Петро?» Він. Впізнала. По ходу впізнала, він. Вибігла, глянула на вулицю: нікого, замахала рукою. Помітив: прискорив кроку, а Софія вже тихо, тихо, щоб не було чути скрину, відкривала двері. В сінях дочікувала обпершись на двері — роком здавалася хвилина. «А може і не він. Можливо міліція кого шукає. Втікачі... може... — думала». Тінь пробігла на порозі і вітськова постать стояла перед нею. «Неваже не...» — обірвалась думка. Не витримала:

— Петро, — прошепотіла і вмить зрозуміла що неправильно: «А може і не він», — хто такий?

— Софія? Тихше.

— Це ти, Петро? Думала — міліція.

— А що вночі вони тут бувають?

— Та ні, думається...

— Заходь, заходь. Ніч не велика.

Що за радість огорнула сім'ю. В розмові минула година. Чиясь постать проповзла під вікном. Клацнув курок. Маленький браунінг блиснув в руках Петра проти місяця...

— Хто там?

— Мабуть, батько.

Двері не відчинялися. Хтось шукав клямку і ніяк не міг знайти, стукався під дверми.

— Хто там?!

Мовчанка. Стук в двері. Дрож пробігла поза шкірою в Софії, а Петро тримав наготові зустрітись маленьку «цяцьку».

— Відкрий! — наказав Софії.

Ринули двері і старий Трохим всунувся в хату.

— Ба-а-ть-ку.

Старий лиш підвів голову і застогнавши звалився на лавку. Секунда непорозуміння. Обоє стояли над Трохимом, що стогнав крізь зуби.

— Що з вами, тату?

— Пет... — старий не договорив. Весь трясся.

— Це я, батьку, повернувся... За що маю воювати, за вас, що лишив голих і голодних.

— Добре зробив, але...

— Знаю і «але», та нічого. Якось буде.

— Не спіши, не спіши, послухай мене старого, — він вже говорив вільно, — вибачте що я ледь, ледь відійшов, а знак ось лишився...

Старий підвівся і показав свою сиву голову проти світла місяця. Чорний шрам розсікав його лоб, виски. Кров потекла по обличчю, бороді.

— Це так вгостили москалики. Юхима і Петра Кравчуків забрали та ще й мені дісталося:

«Що допомагаеш, переховуєш?» — питали.

— Хлопці попадись!!

— Попадись, а ти, Петре, йди збирайся і у Крутій Яр. Стережись. Істи принесе ранком Пилип. Збирайся. —

— Та я хоч пойти щонебудь дам...

Але Петро вже був в дверях. Кілька хвилин стояла самотня Софія у вікні. Петро зник, як і з'явився, у кущах над річкою. Повернувся старий, що проводив сина, і спати. Але не брав сон, його поглинули думки. Одна по одній з'являлись, зникали, плутались у голові, а все: горе, алидні... Слухала, як хрошів старий і тихо дихали діти, а Петра не чула..

Встала, ще сонце не сходило; вийшла воду брати і притоломщена страшною вісткою повернулась до хати: обох Кравчуків, Семена Гордієнка і ще трьох з другого кутка розстріляли за селом перед світанням.

Не знала, що робити, до чого взятись: чи обід готовувати, чи Петра раніше сповістити.

«Ні, мені погано йти... Краще Пилипа з Катериною пішлю». І через кілька хвилин наказувала радим дітям:

— Хто буде питати куди йде — відповідайте, що в ліс по ягоди. Зрозуміло.

— Зрозуміло, зрозуміло. Ми так, що і ніхто не помітить, — відповідали обоє з порога.

І швидко зникли з двору, але хтось високий мигнув попід вікном. За ним другий, третій... «Хто б це?» — подумала. Заскрипіли у дверях поріжавілі завіси і пучок раннього світла улетів в хату, а за ним два москалі і жид — всі з зброєю напоготові.

— Муж где?! — кричав ще з сіней жид.

— А хіба ж я знаю де, на фронті.

— Не знаш, так узнаеш! — і шомпол засвистів у повітрі.

Похилилась Софія на лавку, а зверху посипались удари шомполом, чобітми, крісами. Та марно. Нічого не відповідала, а скажені, наче голодні вовки, москалі з жидом кричали, били не дивлячись на просьбу старого діда.

Благав, просив Трохим — не допомагало.

Софія ледь-ледь дихала: кров текла з носа, рота, з ран на грудях, руках. Не витримав старий, вхопив сокиру і підніс над жидом.

— А це допоможе! За що б'еш?!

Всі троє повернулись. Жид миттю опинився в сінях:

— А-а, чого?! Не сместа! Стреляю! — і москаль наставив до грудей старого кріс.

— Где син?

Старий мовчав.

— Заберіте у небо тапор, — і один москаль підійшов ззаду, вирвав з рук сокиру, а другий підніс кріс до грудей.

— О-о! Да, братці, ето тет самий, что ночью разгаварівал с дезертирами. Смотріте, у него на щеке знакі москою шомпола.

— Да-а! Он!

— Ну, признаїться, сукін син, где сина спрятал?

— Я його виправодив з іншими на фронт, але він не має за що воювати — повернувся. Де тепер не скажу! Все! Стріляйте!!! — вигукнув, зібравши останні сили Трохим.

— А-а-а! Он оно, чого?! Расс-стрелять!!

Дзенькинув замок. Глухий вибух. Посипалась вибита шишка, а через діру потягся цівкою дим і Трохим не промовивши й слова сперся на стіл, стиснув кулак і погрозив ним в сторону дверей, а потім, присівши на секунду біля невістки на лавку, зсунувся на землю. Там витягся ногами до порога, головою до столу і закрив свої козацькі очі. З грудей потекла цівкою гаряча кров до порога.

Софія непритомна. Тиша. Лиш звук вистрілу перекликався в коміні і вилітав наверх.

— Досить. Ти вже втомився, дай я буду нести.

— Ні, не втомився, — крапще обох будемо.

Кожному хотілось нести батьків сніданок. Цеж радість — батькові.

В полі тиша. Лиш птах пурхне з жита, зашелестить комиш, де пробіжить заяць.

Від села йдуть житом троє москалів з гвинтівками. А чого? — хто його знає. Хіба лиш цих троє. Безліч їх тут вештається.

Не йшли, а летіли: майже не торкались малими ніжками до спориш. Вже й Яр, аж різкий свист глушить уші. Зупинились. Оглянувся Пилип, один з москалів махав руками і гукає:

— Ей-ка! Обождіте, деті!!

Ждуть, а не терпиться, скоріше б батька побачити — та москалі послішають сюди.

— Ти пам'ятаєш, що мати наказувала? — пригадала Катерина.

Пилип нічого не відловів. Мовчав.

— Куда ви йдете, діти, — спитав низький пархатий, видно якийсь політрук, жид.

— По ягоди, — відповіли разом.

— А ви зде́сь нікако не віделі.

— Ні, нікого.

— Товаріщ політрук, ето оні і єсть, — звернувся до жида москаль.

— А где ваш отець работает?

— В армії.

Випитати не можна. Пішли на хитроці.

О-о, а ви і не знаєте. Отца вашого дамою вчера отпустілі, ви не бойтесь.

— Ми тоже йдем дамою. Ми у него дорогу спросім на Бердичев...

— Батька немає ж... Дорога он, аж там.

— Врійт! Где отець?

Мовчали діти. Стояли перед озірлими москалями і жидом, а не знали, що вони чутъ не до смерти вбили їх матір і вбили діда...

— Все однакови і мал і стар... українци...

— Врійт! Скажіте, где отець — дам вот єто, — жид показав на браунінг.

Пилип лиш з під лоба глянув, наче зміряв силу жида, і опустив голову. Мовчали обое.

— Напугай, вверх.

Один з москалів підняв кріс, защокав замок і посвистіла над житом куля. Впав глечик з молоком і хліб на спориш, а діти в сторони. Пилип в жито, а мала Катерина впала в рові непритомна.

Другий постріл і Пилип заплутався, впав в житі.

— Бать-к-а не-м... — крикнув і не докінчив.

Петро до ранку проспав в житі міцним сном. Аж трава хилилась між стеблом від його подиху. Ранню тишу порушив постріл. Петро проснувся і до кишень. Стиснув в кулаку маленьку «цяцьку», прислухався. Другий постріл і недалеко від нього хтось зойкнувши і щось крикнувши, чого Петро не зрозумів, упав. Зиркнув і серце стисло... Пилип... Він... Пилип... До нього йшло двоє військових, не розглядав — брав ціль і два постріли вже не такою силою, як раніш, пронеслися над житом. Військові, наче підкошені будяки, похилились без зойку і крику у жито, а третій, що був на дорозі, почав тікати. Без думок кинувся Петро вслід втікачому і саме рвалось з горла:

— Стій! Руки вгору!

Він паганяв втікача, вхопив рукою за комір, повернув: перед ним стояв побліднувши жид-політрук з частини, де він, Петро, служив.

Він з слізами в очах просив:

— Бондаренко, не убівайте 10 тисяч уплочу.

Помілуйте, у меня діти...

— Діти! І у мене діти!!

Вистрілив прямо в рот і повернувся, не глянув, як конав жид. Вітцем у жито, а там лежав мертвий рідний син Пилип...

А вдень червона заграва гралася над селом. З будинку на будинок перескакували, пущені жидо-москалями, червоні цівні.

То в одному, то в другому місці серед жита розносився вистріл і падав стиснувши кулак помсти українець-селянин.

Не хотіли земляки евакуватись з своєї ненайкі України, з своєї родючої землі. Вогонь і меч пускали в хід більшовики проти замученого ним же населення, що не хотіло йти за ним. За соломину хапались уточночі якди та москалі. Але нічого не допомогло. Назавжди їх змито з українських земель, лиши 99 селян села Степківць загинули від руки червоних катів. Їх могили здіймались невисоко над землею, на них наві хрести і свіжі квіти. Соловейко співає на вишнях і орел кружляє вгорі.

Тихо шелестять осокори.

12. 10. 42.

ЄВГЕН ДЕСЛАВ

Кап'тан Лесь

Йому радили вивчити, де починається і кінчається кожда з 4762 паризьких вулиць та скласти іспит на парижького шофера. Кавали, — шофери не погано заробляють.

Можливість стати модерним кучером, Лесь рішуче відкидав: „Я вартий більшого. Батьки дали мені виховання й освіту, Україна дала мені вдачу. Мушу боротись за краще місце під європейським сонцем“.

Лесь виріс в українському портовому місті на Чорноморі. Звик до моря так само, як інші зникли до степового простору, або зелених гір. Любив хвилі побережні, щогли, пароплави.

Мешканці портових міст в Південній Америці мають наяву — porteno: портійці. Лесь був справжнім українським портійцем.

В Парижі він працював електро-монтером у великій фірмі, що виробляла різні світляні реклами для магазинів. Роботу цю вважав за передову. Його тягнуло на море.

Гавр, Бордо, Марсей були в кількох годинах йади залізницею. Але зробити легковажний крок — кинути Париж, податись на Ламанш, Атлантичний океан, або Середземне море і стати на якомусь вантажному пароплаві кочегаром, визначало не вліпшити а погіршити ситуацію.

* * *

„З Лесем щось трапилося!“ вирішили його знайомі і приятели довший час не бачути Леся в каварні, де щовечора звичайно сходились, ані в церкві щонеділі вранці.

Можливості його від'їду з Парижа не припускали — був не сезон для переїздів. Над Парижем „плакала осінь“; а восени і в зимі жадний досвідчений емігрант нікуди не рипається.

В готелі 15-го арондісмана, де мешкав Лесь, на запитання, що в ним, відповідали — „працює і до готелю вертів лише піано вночі“.

Вирішили, що Лесь зробив знайомство з якоюсь парижанкою і закохався.

На Різдво Лесь був на ялинці, влаштованій для українських дітей, —

приніс дітям пакунки з цукорками. Вигляд мав стомлений і на запити, чого ніде його не видно, ухильно відповідав, що багато працює.

Лесь не любив ваздалегідь розповідати про свої наміри. Він знат, що кожний українець має багато ворогів, особливо за кордоном.

Вороги наділяють українця всікими можливими вадами та хибами і ніколи не хотять прианати йому найменшу якість. Українця, що має адібності це замілення ворога рятує. Але треба бути обережним, працювати і мовчати.

* * *

На весні Лесь на короткий час знов з'явився в каварні, — був вадований, показав своїм приятелям щойно отримане ним свідоцтво закінчення паризької школи радіотелеграфістів. Приятелі зрозуміли, що він прийшов попрощатись.

Вийхав Лесь до Марселя спішним потягом. Неспокійно спав на невигідній лаві французького вагона третьої кляси. Третьої, бо французька залізниця не мав четвертої.

Коли почало розвиднітись, — амера і прокинувся... Рівна, одноманітна долина осередку Франції лишилась ззаду, потяг летів над Реною серед виноградників Вінни та Валанса.

Лесь вимився, поголився, — готовучись до зустрічі в морем.

Першу блакитну смужку моря він побачив недалеко від Марселя і відчув радість усіма м'язами своєї істоти.

Колись хлопчиком вертаючись додому з Катеринослава, де мешкав його дід, Лесь негайно біг на море дивитись на човни, баржі, рибальські сіти, нові й старі будови; зробив він це і по приїзді в Марсель, віддавши на днірці свої річі на переховання.

Бродив у порту до полуночі, Ів у матроській ідалні, що дхнула часником, смаженою рибою, міцним тютюном.

Недалеко від старого порту знайшов дешеву кімнату в готелі, що багато обіцяючи називався „Готелем Острівів“ і не мав водогону.

* * *

В морських підприємствах і на пароплавах, де Лесь пробував дістати працю як „радіо“ його питали про посвідку з останнього плавання. Коли він відповідав, що такої не має, на нього підохріло дивились і припиняли розмову. Свідоцтво про скінчення в Парижі радіошколи він більше не показував, знат з досвіду перших спроб, що для цих людей воно не має жадної вартості.

Гроши заощаджені в Парижі для Марселя швидко зменшалися. У ресторані Лесь Ів лише раз у день і робив це головно в надію зробити корисне для отримання праці знайомство.

В „Готелі Острівів“ почали вимагати, аби він платив тиждень наперед за кімнату.

Лесь не тратив надії. Він не був фаталістом, засліплено не чекав випадка, а прагнув створити умови, при яких випадок міг найкраще трапитись...

Емігрантська боротьба за існування його призичайла, що немає такої ситуації, в якої не було би виходу і що цей вихід може з'явитись най-

більш несподіваним чином. Треба бути енергійним, витривалим і впертим. А впертості, цієї характерної української риси, Лесеві не бракувало.

В передбаченні скрутного стану він мав занотовані дві адреси, де завжди можна було „ударно“ мати роботу.

Можливість число один, була фабрика на роблення бананів спілими. В Європу банани прибувають зеленими і штучно спілють в спеціально збудованих коморах - теплярях. Праця важка з огляду на високу температуру. Довший час витримують лише негри й араби.

Можливість число два, було підприємство на перевантаження необроблених кореєв'ячих і кінських шкір в пароплавів до вагонів. Смердячі шкіри треба рухати спеціальними дрючками. Праця не тільки тяжка, але брудна й огидна.

* * *

Одного вечора знайомий по ресторану, портовий вантажник, попередив Лесья, що на пароплаві-нафтовику в праця. Порадив іти зараз. Нафтовики, а огляду на небезпеку пожежі або вибуху, лишаються в порту лише час необхідний на помповання нафти, тобто двадцять-тридцять годин.

Лесь негайно подався на кінцеву частину порта, відведену для нафтових пароплавів,

Щоб скоротити шлях, пішов навпротець по набережній між бочками в вином, канатами, дошками, пакунками з вовною.

Коло великого механічного журавля він помітив якийсь рух. Добре розглянути не міг, тмінний ліхтар був далеко. Хотів було обминути журавель остроронь, але почувши невиразний крик, зацікавився, у чим справа.

Надійшов близче і побачив бійку. Тров нападали, один здорований аухвало відбивався.

Запримітивши Лесья, перший з трьох прожогом кинувся на нього. Мав у руці зброю марсейських злочинців - шматок виповненої піском самокатної камери. „Бий, бий, ми їм покажемо!“ — почув Лесь. Зудари рясно посипались на нього. Битись кулаками проти гумового шматка було важко. Від різкого зудару ліва рука Лесья гостро заболіла і відбиватись далі він міг лише правою.

Здорований впав, приголомшений зударом по голові. Лесь підскочив, щоб помогти йому звестись на ноги. Нападаючі враз зупинилися, — почули свистки поліції. Хутко підібрали свої впавші кашкети і щеали.

Свистки наблизалися. Лесь, як чужинець, зовсім не бажав мати до діла з поліцією. Треба було сховатись. Лишити пораненого коло журавля було небезпечно. Як би його знайшли, почали би ретельно шукати довкола. Потрапили б і на Лесья. Замість моря, Лесь опинився б у в'язниці.

Треба було сховати і здорованого. Однією рукою Лесь потяг його в закуток за бочки.

Поліція пробігли десь зовсім близько, нічого не помітивши.

* * *

Поранений застогнав і спробував встати. Лесь помог йому підвести. Він зробив кілька кроків і, знесилений вкрай, сів. Звернувся до Лесья:

„Іди на набережну. Де там побачиш вантажний пароплав „Санта Лучіа“. Поклич когось з команди, скажи що тебе послав Жан-Картопля.

Вівами двох матросів і приведи їх сюди. Кухаря пошили негайно за моїм лікарем. Матросам нічого про бійку не кажи".

Через пів години, за допомогою двох матросів і Лесья, поранений дістався на „Санту Лучію" а ще через годину в капітанській каюті Жан-Картопля і Лесь, перший в ліжку а і завязаною завоями головою, другий з перевязаною, на черевлечнику рукою, пили надавичайний портвейн, що витримав кілька десят подорожків по Середземному морі на пароплаві і набув від постійного руху чудовий смак.

Лесь, довідався, що адорований був власником і капітаном „Санта Лучії" і що прізвище — Картопля йому дали віддавна, завдяки його звищі істі картоплю зварену в морській воді.

Відносно бійки капітан не давав жадних пояснень, натякаючи, що причиною була одна гарна жінка.

Ночувати Лесь, на запрошення капітана, лишився на пароплаві.

На слідуючий день, Лесь був записаний до складу команди „Санти Лучії", як молодший старшина. Жан Картопля сказав йому: „Таких людей, як ти, мені потрібно. Зроблю з тебе справжнього моряка".

* * *

Марсей, Алжир, Туніс, Александрія, Бейрут, Салоніки, були портами, в яких починала, продовжувала, кінчала і знов починала свої плавання „Санта Лучія".

З Марсею на Схід плили в ІІ трюмі машини, самокати, авта, зі Сходу до Марселя тютюн, вовна, овочі, олія.

„Санта Лучія" стала для Лесья частиною власного „я". Тепер він не лише працював, він і хотів і вмів працювати. Жан Картопля був ним задоволений. Спочатку, правда, він вважав чудернацьким прагнення Лесья елегантно одягатись під час зупинок в портах. Капітан Картопля зовсім не належав до моряків, що носять фуфайки й закочені до колін штани, але за ціле своє довге життя він не мав одягу аробленого на замовлення, — все купував вже готове в марсельських крамницях. Лесь замовляв свої одяги у найкращих кравців.

Дивним також здавалось капітану, чому Лесь уникав портових повій і шукав довших фліртів, волів цигарки замісць традиційної морської люльки, не любив татуїровок на тілі і пив частіше міцну чорну каву, ніж віскі.

Старий капітан не розумів, що колишній морський стиль, сполучений з неіснуючими вже вітрилами, щезав і замісць його з'являється стиль новий, модерний.

* * *

Лесь мав також і одну пристрасть. Був колекціонером. Збирав він мапи. Але лише ті, на яких фігурувала Україна. Мапи на рівних мовах з різними назвами міст України, видані окремо, що надруковані в часописах.

Велику приємність зробили Лесеві нові мапи, на яких було подано латинськими літерами українські назви міст: Київ, Харків. Дістав він одну, з головних, на якій серед інших назв було латинкою надруковано без помилок — Біла Церква.

Кордони України на всіх мапах були більш менш однакові, але Дніпро на деяких плив за фантастичною виконавців: Київ був на Лівобережжі, Полтава, що іноді називалась Пумпава, знаходилася на Правобережжі.

Коли Лесь дивився на українські мапи, йому здавалось, що Україна наближається до нього. Уявя його летіла геть далеко на українські лани, в рідні села, в дніпровські плавні, на Чорноморські лимани...

„Санта Лучія” часом бувала лише в Босфорі, але далі в Чорному морі не плавала...

* * *

Капітан Картопля вмер нагло. Ввечері пішов він до своєї кабіни на відпочинок раніш, ніж звичайно, а вранці „Санта Лучія” була в жалобі. Серце старого моряка не витримало надужиття алкоголю.

„Санта Лучія” змінила свій маршрут і ваяла напрямок на найближчий туніський порт — Сфакс. Лікар у Сфаксу дав довіл на похорон капітана. Поховано його було в морі.

„Санта Лучія” причалила до Марселя бев Жана Картоплі. Ще не скінчилось накладання привезеного тютюну, як пароплав почали відвідувати в супроводі адвокатів спадкоємці — родичі вмерлого капітана. Огляди ці скінчилися накладенням арешту на пароплав до вирішення судом справи спадщины і ліквідацією всієї команди.

Лесь лишив пароплав, на якому пробув щість років свого життя. Працювати на „Санта Лучія” під командою іншого капітана він не міг би.

В Марселе він нудився. Зібрався поїхати до Парижу побачити знайомих українців.

За три години до паризького потягу дістав телеграму від знаного директора морського агентства з Канн, відвідати його як можна швидче і виїхав на французьку Ріверу.

* * *

Приїзд Леся до Канн зовсім не був подібний до колишнього прибуття в Париж до Марселя.

На Рівері була середземна весна, — кущі мімози хилились рясно вкриті ніжними жовтими квітами. Денеде на деревах ще доспівали цитрони і померанчі. Робітники підчищали височезні пальми. Цвіли морелі, черешні, мигдал. Лише фігові дерева були голі, без молодого поростку, чекаючи на майбутні гарячі проміні сонця.

Зупинився Лесь в одному з найкращих канських готелів на Круазеті, головній набережній люксусового летов.

З двох великих вікон і балкону кімнати було видно Леренські острови та частину канського порта з численними яхтами.

Директор агентства приняв Леся дуже вичливо й попрохав його підписати комісійний лист. Лесь зобовявався ві свого отриманого за посередництвом агентства заробітку платити 10% агентству. Це була ознака, що агентство має для нього добре плачену працю.

Крізь вікно агентства директор показав Лесю гарний, середніх розмірів яхт.

„За моїм посередництвом один південно-американець, що стало мешкати в Європі, купив оцей яхт „Еол”. Мое агентство вже підібрало команду і має дати капітана. Ви певно знаєте бретонську молитву: „Свята Marie, захорони бідного моряка, що плаває на землі; той, що плаває на морі дастъ сам собі раду”. Канський яхт, це так би мовити — плавання на

землі. Це не є легка справа. Бажаю Вам успіху, місце капітана я затримав за Вами".

* * *

Канська міська управа робить усе можливе, аби притягнути до свого порту велику кількість яхтів: формальності в найменші, за перебуття в порту нічого не треба платити, всюди на набережних в крані з прісною водою, електричні інсталяції.

Пересічно 150 яхтів містотою від кількох десятків тон аж до 1800 тон перебувають в канському порті. Більшість великих, люксусових яхтів належать до категорії — будинків на воді, що завжди готові на відплиття, але нікуди їх ніколи не відсилюють".

Різні "Стари", "Султані", "Ліаїси", "Дельфіни", "Ідеали" зі щоглами або димарями ледаче роками гойдаються на легких середземних хвилях, міцно привязаних до набережних.

Вигляд вони мають дуже гарний. Метальові частини їх блищають, сяє бездоганно чиста палуба, підгниле дерево бортів майстерно замасковане білою, синьою або чорною фарбою.

На них мешкають, влаштовують розкішні приняття, балі, збори акційних спілок і банків, гавардові гри.

Іподі коло містотика, що в'єднує яхт в набережною, стоять шляпанці подібні до кальош і відвідувачі яхти мусять взувати їх на черевики, щоб не бруднити і не нищити яхтової долівки.

Коли такий яхт випливає з порту на кілька годин у море, це є ціла подія, а часто і небезпечна авантюра. Капітан і матроси мусять виявити не аби який сприт, щоб яхт у добром стані і самостійно прибув знов до порту на своє стало місце.

* * *

Паровий яхт "Еол" 900 тон містоти. Не дивлючись на вастарілі машини, невигідність мешкання для команди, відсутність висильної радіостанції — "Еол" сподобався Лесю.

Але якому новому капітану не подобається його перший корабель?

Гірше враження зробила на Леся команда — матросам бракувало досвіду й послуху,

Одного, особливо неслухняного, Лесь без проволікання викинув, інших підтягнув, давши їм до зроуміння, що браку дисципліни він не потерпить.

Малярі закінчили на "Еолі" останні підфарбування. Шість пасажирських кабін були готові на прийняття гостей. Найкращі дві призначались новому власнику сеньору Горіно та його дружині, що мали незабаром приїхати з Парижа і численні валізи, які вже прибули до Канн залізницею.

"Еол" понад два роки не виходив із порта і мешканці порта адивовано дивились, коли яхт під командою Леся випливав з порта на пробу машин.

* * *

Листа приніс Лесеві посильний хлопчик канського готелю - паляцо "Карльтона". В листі пані Дольорес Горіно коротко повідомляла, що по обіді приїде на яхт. Лесь не розумів чому дружина власника яхту замеш-

мала в готелі. Післав їй до „Карльтона” цілий сніп квітів ві свою візіткою.

Коло другої голини молода, елегантна жінка піднялась по місточку в набережної на палубу „Еола” і попрохала матроса попередити капітана, що пані Горіно хоче його бачити.

Матрос допроводив жінку до вітальні яхта і сповістив Лесья.

Піднімаючись по сходах коло вітальні, Лесь відчув тендітну паризьку парфуму жінки.

Висока, чорнява красуня, стояла біля віконця яхта. Почувши кроки, повернулась. Лесь привітав її. Вона швидко відповіла на привітання і наче бажаючи уникнути запитань звернулась до Лесья:

„Я прийшла відібрati мої валізи, що були надіслані з Парижа. Буду Вас просити надіслати їх мені до Карльтону”.

Валізи, помічені ініціалами Д. Г. знаходилися в кабіні призначений для дружини власника. На дверях кабіни висів напис — „пані Дольорес Горіно”. Жінка, помітивши напис, зняла його і мовчкі розірвала. Оглянула валізи й умовилася в Лесем, що річі будуть надіслані до готелю на слідуючий день уранці.

Лесь запропонував пані випити каву. „Охоче, але не на яхту” — відповіла вона.

Недалеко була найліпша каварня порта — Кафе де з'Алле. Пішли туди.

Лесь відчував, що в пані Горіно щось трапилося. Оповідав їй про Канни, пляж, купелевий сезон. Вона слухала уважно, розглядаючи його. Запитала, чи багато людей в в сусідньому літниці Жуан-ле-Пен. Потім додала, що має намір зняти на літо віллу в Жуані.

Лесеві здалось, що прощаючись вона була менш сумною. „Холодні очі стали трохи тепліші” — подумав він і привітно усміхнувся стискаючи її руку. Вона відповіла йому коротеньким натяком на посмішку.

Вертаючись на яхт, він раптом вирішив, що зробить їй цю послугу.

За чверть години їзді автокаром був у Жуан-ле-Пені.

Вернув до Канн піано ввечері, потелефонував у Карльтон і попрохав передати пані Горіно, що капітан „Еолу” знайшов для неї віллу в Жуані.

* * *

Вілла, оплетена в'юнками рожками, мала навгу „Це вистачить“. Знаходилась в затишній дільниці, далеко від данцінів, казіна і кабаретів. Складалася з п'ятьох кімнат і тераси, зробленої на вірець еспанського патіо. Була оточена кущами квітів та овочевими деревами.

По телефону Лесь і пані Горіно умовились, що зустрінуться в Жуані на головному променаді.

Коли Лесь прибув за чверть години до побачення, пані Горіно його вже чекала, прийшавши до Жуана на своєму авті.

Лесь здалека пізнав на променаді її гарний сіует, йому було прямно бачити її.

Оглянувши віллу, пані Горіно без вагання заарендувала її на літо. Попрохала, як мога більше оповітрити кімнати, — розвантажити їх від зайвих меблів та різних безкористних „дармовисів”.

Подякувала Лесеві за те, що він знайшов для неї як раз те, що вона потрібувала.

Лесь звернув увагу, що називаючи його „капітаном”, вона висловлює це слово без „і“. Задивив, чому вона так каже.

„Капітан більше до Вас підходить“ — була її коротка відповідь.

* * *

Сеньор Горіно казав про себе, що він віддавна стомлений від банальності життя, але мовчав про своє не аби яке вміння знаходити ввалими шлюбами фінансові васоби на адіснення власних небанальних примх.

Серед багатьох пілтаторів Південної Америки вважається найбільшим шиком не подорожувати по Європі, а довго жити в Європі, головно в Парижі і на Рівері.

Сеньор Горіно колись мав у Аржентині земельні маєтки, які за перший час його безглуздого перебуття в Європі перейшли у володіння інших осіб.

Жонатий він був утретє. З першою жінкою він, значно зменшивши її акції мексиканської нафти, розвінся. Друга жінка загинула в самоходному випадку, вчасно залишивши йому велике підприємство на замороження і вивів м'ясо. Третя, пані Дольорес, належала до багатої родини, що мала численні нітратні копальні в Чілі.

В аргентинській колонії Парижа про нього кавали, що він проплив мексиканську нафту, в'їв заморожене м'ясо і існує тепер завдяки нітрату.

* * *

В Канні сеньор Горіно приїхав у супроводі молодої англійки — місс Дезі, її покоївки, льокая, що рівночасно був і масажистом, поваром та шофером.

Англійка оселилась в кабіні „Еола“, приготовленій для пані Горіно. На слідуючий день по приїзді вона дала розпорядження, щоб „Еол“ негайно відчалив із порта „на прогулку“. Лише в великими труднощами Лесь зміг в'ясувати їй, що „Еол“ в паровий яхт і раніше сорока восьми годин потрібних на розведення пари, вийти у море не може.

Заспокоївшись що до негайної прогулки, вона кільки годин пізніше викликала Леся і висловила йому побажання, щоби матроси яхту називали її та сеньора Горіно — „Ваша Екселенція“. Лесь відповів, що такого наказу або поради матросам він дати не може. Відмова Леся розлютувала місс Дезі.

Море й сонце мало цікавили сеньора Горіно. Він вдень спав, вставав тоді, коли банальний світ вечеряв, пив замісце кави шампань й хав на цілу ніч до літнього казина Канні — Пальм Біча грati в карти. Вертає на яхт коли вже розвиднялось.

Всі справи ав'язані з „Еолом“ сеньор Горіно залагоджував у ліжку негайно по своєму абудженні, коли льокай-масажист голив його.

Під час одного такого голення він попрохав Леся виконувати усі накази місс Дезі і дав йому до азовуміння, що англійка може незабаром стати власницею яхта. Новина вовсім невтішила Леся.

* * *

Після від'їду сеньора Горіно і місс Дезі до казина, Лесь, виконавши

вечірній огляд яхту, пішов подивитись на Біле Корсо, що відбувалось на великому майдані Канн.

Майдан, Круазет, найбільші канські вулиці були освітлені численними прожекторами.

Авта і вогні дефілювали, прикрашені білими квітами, особи, що приймали участь в поході, або танках, були одягнуті в біле.

Голосномовці передавали бундючний модний танок. Лесь вслухаючись в музику пожалів, що це не був валець: „Білий кольор, білі постаті танцюючих так гарно з'єднуються в музику вальця”.

Він пильно розглядав обличчя жінок. Пані Дольорес не бачив.

Підійшов до будинку мерії, коло якого знаходилась кінцева станція автобусів, що робили перегон Канни-Жуан ле Пень-Ніцца. Ваяв квіток до Жуана ...

Майже порожній автобус оминув повні електричного світла й людей вулиці й мерехтючи в присмерку ліхтарями, поїхав по затишній дорозі, обсаджений евкаліптоми, пальмами, квітучими лавровими кущами.

Перехід від гомону дотиші нагадав Лесеві, як юнаком під час галасних вечірок у родинному будинку він любив сидіти в бюрі батька, що знаходилося далеко від вітальні. Мати знала це його дивацтво, приходила, щоб його поцілувати й казала: „Мій Лесь знов мріє з відкритими очима”.

* * *

В Жуані оглянувши найбільші каварні й бари, Лесь підійшов до кіна, що висвітлювало американські фільми. Через відкритий дах кіна на вулицю долітали звуки музики перемішані зі сміхом публіки: йшов кольоровий Мікей.

Коли Лесь увійшов до кіносалю, головний фільм програми як раз почався. Зіркою у фільмі була Апрін Дюонн, улюблена артистка Леся.

Не дивлячись на багату виправу, гарні знімки, цікавий сценарій, фільм не подобався йому так, як інші колись бачені фільми тієї ж артистки. Під час проекції фільму він думав про жінку, за якої приїхав до Жуана.

Висвітлювання кічилось. Лесь вийшов на набережну і головним променадом пішов до кавина.

В Жуані починалось нічне життя. Відкрилися усі данцінги. Площа й бічні вулиці коло кавина були повні авт. Елегантні жінки у вечерніх декольтованих одягах, мушки, в чорних смокінгах, або білих колоніальних спенсерах, поспішали до нічних кабаретів, щоб зайняти нечисленні вільні місця.

Лесь вайшов до тютюнової крамнички купити цигарки. Виходячи, побачив перед крамничкою пані Дольорес.

„Добрый вечір, кап'тане!“ — привітала вона Леся. „Я також була в кіні, вдалека побачила Вас. Але може я Вас затримую? Маєте час, тоді допроводьте мене додому“.

Лесь запропонував піти до данцингу або кавина. Вона відмовилася. Пішли в напрямку до вілли. Ні про яхт, ані про Канни вона не питала.

Трохи попогодили (так Лесь називав розмови відносно погоди). Обачно, наче за ними стежили сотки чужих очей, балакали про соняшні купелі, гарні околиці, місцеві ресторани.

Підійшли до брами вілли. Пані Дольорес попрохала Леся ій потелефон

фонувати, коли він буде вільний, щоб разом поїхати на її авті в околиці. Дала йому свою візітівку. Лесь не мав на чим записати телефон вілли.

Нотуючи число, Лесь побачив на візітівці ім'я Дольорес і невідане для нього прізвище. Мимоволі пільно подивився на неї. Зустрінувшись з її гарними, отвертими очима, Лишив свій погляд в її погляді.

Вона трималась аж до першої сльози. Хутко повернулась і плачуши пішла до будинку. Лесь доднав її в садку, взяв під руку і посадив на лаву тераси. Сів поруч неї.

„Це є моя дівоче прізвище... За кільки тижнів розвод буде закінчено... Вибачте мій стан... Пригадуєте в Каннах, Ви весело усміхнулись прощаючись від меної... Це була перша за кільки місяців привітна усмішка, адресована до мене... Тут я нікого не знаю, від моєго приїзда ні з ким окрім моєї покойници не розмовляла...“

Лесь підніс її руку до своїх уст, поцілував. Вона не відважилася відповісти йому поцілунком і свою щоку ніжно притулилась до його обличчя.

„Рада Вас бачити... Я чекала, що Ви приїдете мене відвідати... Хотите оглянути, як я влаштувала віллу?“

Лесь поміг їй встати. Вона відкрила двері тераси.

Покавуючи віллу, Дольорес не запалила електрики, коли вони війшли до її покою, освітленого місяцем.

* * *

Перша ніч кохання часто бував нервовою, егоїстично жорстокою, повбавленою взаємного розуміння.

Ніч на Жуанській віллі вразила Леся своєю ніжністю, гармонією пестощів. Дольорес в жагучою насолодою відчувала після захорошення вдячні поцілунки Леся. Вона всію свою істоту прагла дати йому як найбільш приемності, передчувала його бажання, так як добра танцюристка передчуває рухи свого партнера. Уперше вона дізналася, що ніч, ціла довга ніч, може існувати не лише для спанку.

Бранці Лесь встав, одягнувся і причесався в кілька хвилин. Не хотів турбувати Дольорес. На картці, що вона вчора дала йому, написав:

„Іду до Канну. В Жуані буду в полуночі. Снідати пойдемо разом. Лесь“.

Тихо вийшов з вілли і пішов до голяра поголитись...

Приїхавши до Канн, негайно відвідав директора агенства. Повідомив його про своє рішення і попрохав дозволу лишити свої річі в коморі агенства. Директор не адивувався його заявлі, він сам був невадоволений паном Горіно, який зробив чергову виплату за яхт чеком без покриття. Запевнив Леся, що швидко знайде йому місце капітана на іншому яхту.

Піднявшись на „Еол“, Лесь сказав одному з матросів скликати за пів години усю команду до капітанської каюти.

Складав свої річі. Написав листа панові Горіно, що не може бути капітаном його яхта.

Команді висловив свою подяку і жаль, що не може більше співпрацювати на „Еолі“. Попрохав двох матросів помогти йому відвезти річі до агенства.

З набережної поглядом попрощав „Еол“.

* * *

Авто Дольорес стояло коло вілли, коли Лесь вернув з Канн. Снідати поїхали до гірського міста Сен-Поля.

Лесь не хотів мешкати на віллі в Жуані. Вони аупинились в тихому гірському готелі, де їх ніхто не зінав.

Доленька, так Лесь зукраїніаував ім'я Дольорес, кавала йому:

„Як дивно іноді складається життя — українець, нащадок старинних, суворих козаків, відомих в Південній Америці а книжки Гоголя „Тарас Бульба“ вустрічається на Рів'єрі в чілійкою і здобуває її свою лагідністю“.

Розповідала йому про свою вітчину Чілі, яку навивають доброю країною, бо чілійські кошки лягаються, собаки не кусають, гадюки не жалять і грім в Чілі не гремить.

З приемністю слухала оповідання Леся про Україну, запорожців, Січ, чумаків, українські степи, Київ, Кубань, Чорне море...

У всіх папірових крамницях Рів'єри шукала велику мапу Сходу Європи. Нарешті знайшла. Принесла Лесю і попрохала показати їй, де є українське місто, в якому він народився. Ця дрібниця зворушила Леся.

Минуло кілька тижнів. Одного дня Доленька запитала Леся, чи хлопчики мають на Україні оселедці і додала:

„Як буде у мене хлопець, назвемо його маленький Лесь. Коли йому буде десять років, він буде мати оселедець як його діди-коваки“.

Лесь зроумів і обняв її.

Шлюб їх відбувся в найближчій від Жуана Антійській мерії.

* * *

Одна з великих південно-американських навігаційних фірм мав головного директора з прізвищем, що кінчачеться на — енко.

Є це наш війомий кап'тан Лесь.

ПАВЛО ЛОСЬ

Дрібні оповідання

Свобода.

Став Клім під кріслату яблунь. З гори падав пожовкле листя, мов волочене. Стелиться чудною плахтою на сірій землі.

А хмари, мов олово, повисли над яблуною і над селом, а хати покутилися мов від холоду і притулилися до землі, мов налякані дитина до матері. Тільки вітер, мов свавільний хлопчиксько, гуляє по саду і гнегагинає яблунями.

Коло Кліма стала і корова. Не хотіла пастися. Дивилася на село, на цей великий плакат, що був розвішений на Якимовому паркані. І румегала.

„Гей, Красо, пастися! Чого стойш? Не маю сіна, щоб тебе кормити! Мало і соломи, зима довга, предовга. Що випасеш — твоє, бо сіно твариші забрали на червону армію! Усе забрали!“

А корова мов і не слухає. Стоїть і румегає. Дивиться на плакат, мов читає.

Садом пролітає вітер, і поза спину проймає холодом, і вириває волосся з під кашкета. Очима загруз у дорогу, що біжить попри Якимову хату, а думкою потонув у журбі, мов у каламутній воді.

„Ну і щож? Так мене освободили! Сина мені забрали за якусь там політику, а я де сам годен тільки наробыти, щоб усі дані поплатити? Як довго світ стойть, того не чув і не бачив, щоб якусь здачу давати. Давай і жито, і овес, і картоплю, і сіно. Усе давай, що тільки міяш! Де я старий годен тільки наробыти! Дали мені того поля панського щось во чотири морги та облогом лежить. Чим мав васіяти? Дали верна? Помогли поорати? Кричать, що вони нас освободили, що вони в влада трудящих, бідняків захищають, а що дали? Як би могли, то б шкіру стягнули! Чи ти сьогодні снідав, ім байдуже”.

Так думав. Думав про свою долю. Та десь загавкала у Якима собака. Шубовснув вітер і видер той великий плакат в Якимового паркану і кинув у болото.

Надбіг сільський виконавець Захар Шило і коли побачив Кліма: „Клім!” крикнув і Клім аж вдрігнувся.

„Га? Що?”

„У сільраду вас кличуть, та скоро ідіть!”

Клім прив'язав корову до яблуні а сам поплівся до канцелярії. Вигадував, що там від нього потребують. Чи на норму? На вік старий. Не годен. Чи що інше?

Перед ним стелився вітер і гнулися верби над дорогою. В болото западав по кістки. Край села проходило сонце, мов несміла дитина і сиво дивилося у вікно сільради.

За столом сидить якийсь із району, мабуть від партії, з червоним, мов жидівським, носом, у військовій шинелі та помнятому кашкеті з задертим дашком догори. Побіч сидить голова сільради Яким Домка та секретар Абрум Шварц. Оце вся радянська влада.

По кутках повно мовчащих селян, мов тіні. Поміж ними став і Клім чекаючи своєї черги. Чогось боявся. Цей в району кожному обіцяв, що цього вивезуть, коли зараз не сповнить своєго обов'язку супроти держави.

„А Клім Трус є?”

Прочитав той в району. І Клім підійшов несміло до стола, мов боялив хлопчик.

„То ви?”

„Так, пане товаришу!”

„Бідняк? Кулак?”

„Я бідняк”.

„Корова в тебе є?”

„Є”.

„А всмлі кілько?”

„Пів морга власної, а чотири наділу, панського”.

„М'яса дав?”

„Ні”.

„Податок?”

„Ні!”

„А верно?”

„Також ні!”

„Значить, ви не хочете радянської влади? Ви зриваєте державні обов'язки і других внеохочуєте! Ви ворог!..

„Ні, товариш, я старий! Не годен заробити, а та земля, що мені

надали, облогом лежить, бо не було чим засіяти! Мав одного сина — забрали! І хтож буде робити, орати і сіяти?“

„Нічого, товариш! Державу це не обходить, чи ти годен робити, чи ні, чи ти мав чим засіяти, чи ні. Коли о в тебе земля, є в тебе корова і хата, то зобов'язаний державі дати! А хто не сповняє державних обов'язків, той ворог народу! Тут не має різниці, чи бідний, чи багатий, зі всіми однаково держава розправляється! І вам до вечора все дати!“

„Яку я сьогодні дам собі раду? Почекайте до завтра!“

„Ні, звідки хочеш бери, чи впід землі дістань, чи вкради, позич, а сьогодні до вечора мусиш дати!“

Впала тверда та безоглядна відповідь. Клим тільки безрадно здвигнув плечима і пішов на двір, мов засуджений. Глибоко вразила його душу. Бо де та свобода, де правда трудящих?

За хмару сковалося сонце. По голих вербах котився осінній вітер...
Десь у селі відаивалися собаки...

Під яблунею стояла корова.

Забрали.

„Мамо, що мені робити?“

„Сиди в хаті...“ І не додоговорила.

„Як мені сидіти в хаті? Тата забрали, Петра забрали, Марійку також, а Данила застрілили край села, як утікав, і Михаська...“

Не доказала. В її блискучих очах стали, неначе роса — слюзи. Її рум'яне личко полиняло від горя, мов квіточка осінню. Тільки попід очі, що глибоко впали в лоб, чорні смуги, мов тінь.

„І мене також не помилують. Заберуть! Вивезуть у незнану сторону, або прямо в могилу. Мені хіба чим скорше втікати за кордон, бо іншого виходу немає. Ні! Мене чекає смерть!“

„І ти хочеш мене покинути? Мене стареньку сироту?.. Хто мені кості в могилу зложить? Хто за мною заплаче? Що сама робитиму? При кім? Остануся сама як билина в полю. І без долі і без волі! Лиху на поталу, мов голодному вовку“.

Почала плакати стара мама. Сльози мов рясний дощ котилися по поморщеному лиці і спливали на земляну долівку. А жаль, мов голодний вовк, роадирав - рвав душу і серце. Так важко- важко... Гірко, як полин.

„Ну, скажи, дорогенька мамо, що мені далі робити? сама анаю, що мене не помилують. Бачиш, що кругом маємо багато ворогів, котрі з дня на день чекають і всіх сил докладають, щоб мене забрали на Сибір. Ті, що здавалися найкращими приятелями, стали ворогами - юдами. Я ще молода і хочу жити! Усі кращі люди ще перед московським наїздом виїхали за кордон, тільки ми залишилися на поталу долі. І ти, мамо, втікай аї мною, бо ще можна перекрастися через совєтський кордон. Ще можна...“

„Я?.. На старі літа? Мені однаково. Не довго мені і жити, то нехай мої кості поховають на рідній землі! А ти молода... Може.“

„Хто знає? Може десь у холодному Сибіру“.

„Хай буде воля Божа! Усе прийму! Ти також адайся на Бога та нікуди не втікай, щоб на чужині не поневірятись і гірко плакати“.

„Ні, мамо, мені на Україні немає місця! Мене вб'ють! Я хочу жити для України! Побачите, що та червона саранча з вітром розвіється і встане Воля! Тоді мені вертати на Україну!“

„То не штука, доню, скритися перед бурею за грубий мур, але штука йти проти бурі і вміти витривати! Здужати спинити бурю і чорні хмарі розбити!“

— Правда, мамо. Мене занюхали, як лисиця рибу і марно згину! А я хочу ще для України жити! Чи тут, чи там, все одно».

Старенька мати замовкла. Та не надовго. Зі старечих очей знов-полились рясні слівоані і попліли двома струмочками по порваному зморщаними лиці. Серце тиснулося від болю мов у ковальських кліщах. По хаті розлився бурев'яною хвилею й стражданний плач. Вона не могла в своїй душі перенести тої страшної карі, яка до неї завітала, страшна, як смерть. Бо ще і місяця не минуло, як совети забрали її чоловіка-друга, з яким прожила сорок літ, як голуб а голубкою та навіть не дали попрощатися. Не дали йому дожити віку на рідній землі. Забрали доньку, сина, а другого вбили. В'янули ноги, мов зів'яла билина. Близько чула за собою смерть. Хотіла, щоб скоро прийшла смерть.

В хаті стало сумно-сумно, мов у домовині. Святі ікони аі стін дивилися байдуже... Тико літали чорнокрильці - мухи. В кутах лягла сумота. Ні радості, ні сміху, ні гоцінкої пісні, яка що вечора роаллягалася в хаті, ні бренькоту гітари Данила. Таке горе стрінуло родину Горбенків. Старий Горбенко був найкращим господарем в селі, був заможний і головою „Просвіти“. А діти всі покінчили середню школу. А радянська влада, як тільки війшла в село, мов хижак своєю смертоносною лапою почала Іх душити. І так гірко всміхнулася лукава доля.

Усе нищила московська влада, що тільки дихало українськими степами і запорізькою вільностю.

Олеся мовчки стояла в вікні і смутно дивилася на двір. Задумано.. Тужно, мов осінь.. Мов фільм за екрані, пливуть думки — образи недавнього минулого, минулого серед радісних і закоханих вечорів, осіяних ясним місяцем. Забула про ті страхітливі хвилі грізних небесапек, що мов ката меч висіли над її головою. Забула і про горе і про журбу. Забула про весь світ, про все.

Тільки...

Кругом тихий вечір. Буйно шумлять кучеряві верби, а на синьому. сяють зорі — безлічними вогнями, немов би там хтось понакладав рубінових та бриляントових камінчиків. Моргають, мов дівчата. Падуть метеори... А аза гори, що край села, визирає місяць і оснітив верхи гір. Недалеко бурхливо гуркотить потік... Над берегом гнуться верби-лови.

А сама стоїть в обімах Михаськових дужих рук і горить уся і щаслива - щаслива мов у рою. Та чи є на світі якесь інше щастя, як кохання? Мабуть, що ні. За кохання життям платять, як ва які великі ідеали...

„Михасю!“

„Що, голубко?..“

„Кохаєш мене?..“

„Тебе? Що в кращого на світі? Мабуть над тебе нема! Ти в мое і щастя, і доля, і життя! Ти і сонце мої душі і вірка...“

Замовкли.

У селі гавкали собаки. Здрігнулася, мов пробудилася в твердого сну. Оглянулася. Не було ні Михаська, ні тихого вечора. На дворі, на паркані край дороги розвішаний великий плакат. На ньому намальована стоїть

нешасна жінка в сином. Обидвов обідрані і виснажені нуждою. Дивляться вгору на літаки в червоними п'ятираменними зірками, що летять попід чорні хмари мов журавлі, а у стін П червоно написано: „Діждалися правди”.

„Де та правда? Де? Хто її бачить? Оманють! Чого мордують Україну?” Ніхто не відповідав. Тільки на синьому, над горою за селом сміялося сонце, а в півночі сунулися чорні хмари, мов мара і жахом обіймали весь світ. Зіхиталися верби, а через збиту шибу продував бистрим струмом вітер і холодною долонею гладив по її лиці. А думки, мов вовки в лісі надлетіли і відчавм обіймали душу. Падали золоті листки на землю.

І тихо покотилися з блискучих очей дрібненькі сліови, мов рання роса. Хотілося плакати на весь голос, щоб світ почув про її біль, її жахливу долю: „Бо за що так караюся? За що так марно гине молодість! За що пірвали її кохання-щастья? За що?.. Ех!.. Прокляте життя! Прокляті москвини! Кати!..

Прокляті і люди в селі. Оті бідні, обірвані і голодні, що легко вірять ненасигній-голодній Москві і тим пройдисніам! Прокляті! Прокляті! Хіба вони їх наситять? Ніколи! Ніколи! Були рабами, голодними і обдертими і будуть!.. Чи голодний вовк був колись гуманий? Чи скажена собака була колись ласкава?“

Так бунт поривав її душу. Поривались і думки. Вона ненавиділа ту радянську владу — червоної Москви, яка тільки брехала. Коби вона так могла? Стріляла би всіх! Усіх!..

Білою дорогою спішили люди Усі. І бідні і багаті. І жінки і чоловіки і тягнулись діти. Були чомусь радісні та гонірливі.

„Мамо, чому так люди спішать у сільраду?“

„Панську землю ділитимуть!“

На душі стало так чогось тяжко, мов на груді поклав велику каменюку. Так міцно почало битися серце, мов би чогось алякалося. Її непокій якесь невиразне передчуття.

Під сільр дою повно людей. Мов бжоли гудуть, Над дверима звисав червоний прапор. Лопотить. А на стіні написано: „Земля селянам!“

А у сільрці? По стінах розвішено поргreti большевицьких провідників, які принесли на штиках червоної армії волю і долю для трудящих, тільки чомусь візкуту кайданами. А крикливи плакати та госла кричат, мов перекупки на базарі, вихвалюючи могутність червоної армії та заможне, рідісне життя трудящих у крайні соціалізму. Несвідомі читають і боженіллям валинаються, а другі нишком усміхаються.

Голова сільрди, Петро Зуб, бувший панський наймит, сидить за столом, мов необмежений володар з гордим поглядом. Весь заклопотаний. Коло нього сидять також самі, члени сільської ради — радянської влади на селі.

Ділять панську землю.

На дворі чекають люди. Говорять і сваряться. Шум і крик. Нема розмов — земля. Земля! і Земля!!! За володіння землею. Кілько то крові розлялося!.. Кілько слів!.. Повні ріки! Повні моря! А кілько жертв впали? Міліони!

В ту гарячу хвилину до канцелярії приїхало двох на конях військових із крісами в руках. Суворим поглядом поглянули на присутніх.

„Голова?“ спітав вищий з них.

„Я, голова!“ встав за столом голова Петро Зуб.

„Здравствуйте!“

Подали йому свої долоні.

„Товаришу голова, сейчас мені привозіть громадянку вашого села Олесю Гребенко. Тільки без шуму. Потиху.

Сумували верби над потоком, де не один вечір простояла Олеся. Тужать... Мов споминають про її сині очі та вороні брови.

Питав і буйний. Місяць заглядає в хату, мов шукає її... І зорі. Плаче стара мати самісенька в хаті мов билинонъка в полі.

Забрали і Олесю!

Пригода.

Ні вір, ні місяця. Так темно, мов під землею. І йду, мов сліпий. Така невидна ніч. У ту непривітну годину, я вайшов у село, щоб де переноочувати. Бо і ноги зболіли, що їх ледви за собою тягну, мов які глиняні.

У селі тихо. Не видно ні хати, ні дерева, ні плота, тільки порошиста дорога ледви біліє, мов би потряс рукою по чорному асфальті. І ноги розвивають об каміння...

Де піду? Думаю. До кого?.. Коби хоч в деякому вікні світилося, а то на біду мов усе вимерло. Не чути нікого і тихо-тихо... Тільки вітер переливається по вербах тихим шумом, мов молиться. Тільки десь у другому селі брешуть собаки...

А тут десь мов з неба впала, чи з під землі виросла, собака і, мов криклива баба, забрекала так зрадливо, аж в уях ляцціло. І до мене прискочила і за штани шарпнула — кусати хотіла. Я ломакою обганявся на всі сторони кругом та ненадійно. Як не галасну собаку, а вона відскочила, мов опарена. І як не заверещить, здавалося, що ціле село пробудилося.

Сколихнулися верби...

Збудилося мовчавне село... Усі собаки відоївалися по всьому селі, мов на алярм. Мов на трізогу... Вибігали на дорогу, мов назустріч... Відоївалися і на кінці села... Перекликувалися, мов пугачі.

Попав... Хто знає, чи живий звідси вийду? Куди мені зайти? До кого? Коля на кожному подвіррю собака дретться лютою лайкою. Нікого на селі немає, ні живого духа. Нікого...

Чи тікати мені з села? Чи де під пліт притайтися? Що робити? Нараз чую: Чалап... Чалап... Чалап... Чалап...

Хтось іде. Я втішився. Мабуть варта. Я вийшов на середину дороги. Тверді кроки приближувалися і ставали щораз голосніші.

Голосно між собою розмовляють.

„Тихше, Іване! б'єш ногами мов кінь!“

„Нащо?“

„Чуєш, що десь тут близько алодій! Чуєш, як собаки брешуть?“

„Та ти думаєш, що алодій чекає? Він нас пильнує...“

„Тихше... Може якраз його алапаємо“.

„Дурний! Скорше тебе ломакою по голові погладить, ніж ти його алапаєш!“

Що робити мені? Хсватися? Втікати? Напевно скажуть, що я ало-дій. Ні! Куди мені йти? Хай буде, що хоче.
А собаки брешуть-брешуть, аж село ходить. Як на біду, я кашельнув.
"Стій!" Скрикнули і прискочили до мене мов тигри.
"Хто ти? Звідки?"
"Я зі світа".
"Що тут робиш? Де йдеш?"
"На околі світа".
"Як називаєшся?"
"Петро Хома".
"Що тут серед ночі робиш у селі?"
"Переночувати хочу та до жадної хати не можу дістути, бо всюди повно собак і деруться, мов божевільні".
"А де був твій вечір? Таких подорожніх більше шляється по ночі і людські комори розбиваю!"
"Ходи, братчику з нами! Ми тебе переночуємо і тепло тобі буде!
Поза мою спину пройшов мороз.
"Де? Що в вами? До чиєї комори заглядав? Коли? Я перший раз у вашому селі!"
"Не питай, де, лиш ходи, бо ще оцим сучком підженемо!" І до самого носа прикладали мені ломаку. Я скорився, мов ягнятко. Пішов. Один мене тримав за ковнір, щоб декуди не шморгнув, за чийсь пліт.
"Кого ведете?" Хтось запитав зпова фіртки.
"Злодія!"
"Звідки він?"
"Хто знає — не скаже!"
"Дати йому обклади, то скоро скаже".
"Напевно його не минуть!"
Зі страху остаеться бити серце. На чоло виступає роса. Крадеться ванка втома. "Біда, — думаю, — клопіт. Було б краще десь під вербою до рана пересидіти, як попастися в хлопські руки. Скажуть, що ало-дій та здоровля віднімуть. Може ще в тюрму посадять, а я Богу душу винен.
Завели мене до війта.
"Не дармо по всьому селі так собаки дерлися. Я зараз казав, що в селі є ало-дій. Два рази на двір виходив, чи хто до моєї комори не закрається".
Говорив війт бундючним голосом, мов староста на весілю. Так рішучо. Певно себе. Його гострий погляд мене огортає жахом, мов би на мене дивився авір. І то який суворий!..
"А то ти, пташку! Не даром у селі все десь щевав. І кури, і гуси, і барани, і ланцихи, і до людських комор закрадався по зерно. Ти мабуть і спільників маєш? Кажи, котрі?"
"Я такого бачив у місті на торзі і поміж хлопськими возами крутився".
Хтось докинув зі сіней грубим голосом Я оглянувся поза себе, а в сінях стояло повно хлопства із здоровими сучками в руках. Усі жадібно дивилися на мене, мов на якого комедіянта.
"Ти ало-дій! І очі твої, як у ало-дія на всі ладі бігають!
Далі говорив війт.
"Ні, пане війті! Я не ало-дій! Я подорожній. Запала мене ніч серед дороги і тому так пізно у ваше село зайшов, щоб десь переночувати. Та

на біду собаки дорогу перейшли із голосним бреханням. І до чиєї хати боявся заходити, бо на кожному подвіррю повно собачої наволочі."

"Так, так, паничу, таких подорожніх не мало по ночах ходить і поза плоти криються. Ми віддавна на тебе чекали, і дякувати Богу, дочекалися! А тепер підеш у Іванову хату! На поліцію!"

"Не треба на поліцію! Пане війте, нам Його дайте! Ми дамо йому добру вечерю, що більше Істи не хотітиме!"

Кричали в сінях люди. А я так боявся, що мов на морозі трясся і поза спиною похололо. Напевно моя смерть буде. А ноги так дрожали, мов по них електрична струна проходила.

"З ним поліція справиться, буде йому досить!" — далі говорив війт.

А по слу брсхали собаки. "Юна піч заглядала в хату, мов страшна потвора і дихав холодний вітер..."

МИХАЙЛО РЯБОКІНЬ

Ой червоне сонце сходить, червоне заходить

(Новела)

Олені Марковні Удол.

Вечір... Осінь... Холодно...

Десятий раз підходить до скривленого вікна забожеволений вітер і заводить гірку пісню, десятий раз хлопає атрухнявілими віконницями об мокру стіну, злиту дощем, і шепотить цав'яливо:

— Кріпись, небіжнице, не хили додолу сонливу голову! Щастя і відрада ще прийде до нас! Кріпись, мученице!..

Стіна вносить на собі удари, але мовчить. Вітер сердиться, кидається на неї ще сильніше, б'є, шумить, свистить.

Темнота... темнота... Десь далеко, десь аж на краю села, за багатьма покмурими хатами, в якомусь комині закричала сова, шупоршаючись у сажі:

— Поховав... Поховав... Поховав... вала... ав-в... ал-я-ла...

І Й надірваний голос, аж вистрижений, бренів у повітрі гавайською гітарою, сумною мелодією якогось сердечного романсу. Жалко... Сумно... Чується самітністю, пустотою, тugoю за чимось прийдешнім, ще у мріях неясним. Сльози висять тривожно під бровами, трохи-трохи не ариваючись на зашерхлі лиця.

— Поховав... Поховав...

А хто? А кого? Вітер скаже, бо він вінав: він був на похоронах, він тужив і оплакував покійника кришталевими слізами, сипав із пригоршні у яму, в якій лежав уже покійник, слизыку землю, влітку черешву... В нього поспітайте, а як мовчатиме, то випийте з ним чарчину, другу, і він, сп'янівши, розкаже до чистої краплинночки.

Під горою, недалеко побіля річки Ревухи, як Й авуті і танчани і добровідчани, або Бабанки, як вона нанесена на географічній карті, по якій вітер роагониться скаженим галопом, присідаючи інколи спочити на краєчок хвилі, прикриваючись вонтиком, стойте пошарпана хатина. Кругом ней нерівними рядами шикуються двацятілітні акації, ясени, дуби. Воня

садились рівом, разом і росли. Тепер гудуть, шерехтять гіллями, скоса подивляючись одна на одного, тут повертують плечами, стогнуть, охкають.

На комині хати тарабанить, роздерта на кусні, поржавіла бляха. І весь час, раз-од-разу. Вітер найбільш водить її у свій танець танцювати, виводить з нею в спантеліченій темноті страхітливі кола. І вона іде... І невідомо, в якою охотою виступає наперед, поспішаючи, щоб він на неї не прикричав, не пригрозив посніліми, набубнявілими кулаками й араву стаючи поруч нього, очікуючи, пока вільме за руку, обхопить тонкий стан. Вона дріжить перед ним, бойтися його. А як страх пройде, швидко забудеться, входиться з ним у парі, — все байдуже її, в усім може миритись.

Вітровий стогін, його шепіт весь час навалою пруться через побиті шиби вікон до хати, де в ліжку лежить хворий хлопець, укритий різним лахміттям. Він говорить, а його старенка, худа, матусенька ходить по хаті і порається, пронизуючи все чисто своїм господарським оком. Порається, брязкотить пляшечками, від лікарства, у миснику. Завивання вітру, мов невільника ручні кайдани-цепи, мучать, заставляють сушитися, непокітись.

Вечір... Осінь... Холодно...

Хлопчик, Петрик, просить маму не виходити з дому нікуди, не покидати на призволяще самітним, як тополю в полі, бо йому надокучило слухати неалічимі вітрові пісні, його стукання об стіну, яка ще трохи захищає од його дошкульних кольок, від крапель дощу, які й він міг занести всередину хати, аж на самісінське ліжко, на його бліде обличчя. А до того ще — скука... скука, вража гадина. Я б тій скуці... Боже!.. дав би горілоньки, а у горілоньку вкинув би горілоньки, щоб позбутись швидко її, щоб вона не приходила до мене боса, а вицьлім лобом.

— Мамусю, я хочу молочної каші... Звари мені. Так хочеться... Скільки б я її в'їв? Мабуть миску, дві... ні, мабуть цілий горщик, а наприкінці й вишкрябав би. Звари, мамо!..

Мати здригається, чуючи ці слова, лагідно говорить до нього, бажаючи валишти у стані спокою:

— Не маю з чого варити, синку. Ти сам знаєш, коли пшінце до пилиночки витрусили у той куліш, який ти не міг більше їсти. А молоко де в нас? Корови давно ж нема. Хоч би хтонебудь позичив, або продав, або так дав. Але хто ж аглянеться на бідну вдову, на її маленьких діточок-сиріг? Хто? Хто?.. Ти не скажеш, синку, ти не знаєш, що під нами безоднія, до якої ми не летимо лише через те, що стоймо на леді, який закриває діру.

Не встигла вона кінчити, як заспівала курка в комірчині,

— Буде лиxo!.. Буде нещастя, біда... — прошепотіла мати. — На нашу хату впаде божа кара... За що?.. За що каравш, Боже? Заступись за вдову, Спасителю Любий, прикрий рукою від лиха, віддячу тобі колись...

Син, чуючи, як мати просить допомоги, стоючи на колінах перед столом, впонад дощових, холодних хмар, проказав:

— То щось вам придалось, матусю. Я нічого не чув. Й-богу, може то вітер?.. Мамо...

Осінь... Темнота... Вода сіється через величезне решето без кінця. Над землею роalітається в ріані сторони шумливе стукотіння, утворюючи сонливий марш.

Раптом у це стукотіння увірвались кроки людських ніг. Незабаром пролунав грохот: били в дошки тину, що ще якимось чудом залишився стирчати oddalik хати, оберігаючи городину від скотини.

— Етей, Марино!.. До косі! — закричав хтось. Це прийшли виконавці. Марина їх добре вже знає, адалеку розрікняє їхні кроки, зразу скаже, що це — вони.

— А в кого вона, та комісія?.. Чи далеко йти? О, Боже!.. Така темнота... і треба йти, спотикатись, мучитись. Та ще щоб лучечко бачила, а то, як та курка.

Надворі знову гомін, ледве чутний:

— У Фотини Яремчукової. Зараз убирайтесь і йдіть, щоб не йти нам другий раз за вами.

Виконавцям також було не дуже раде нічне блукання по невидимих сільських стежках, заллятих водою, та вистукувати палицями по тинах, дражнячи собак, розбуджуючи сплячих людей.

За сон, за спокій вони їх заплатили величезну суму грошей, щоб тільки їх не чіпали та не заставляли йти крутити собі ребра чи ноги, лічити кістки на спині, йде дощ, чи не йде дощ, а мусіли іти, нести службу чортам, бо якщо не схочеш, то вони тобі заспівають своєї, весільної, від якої затерпне і душа, і тіло. Кавали вже, просили, щоб дали інших людей на зміну, але ніщо не допомогає. Служи! — наказ.

Марина з плачем на думці зодягається в світку, закутується в грубу хустку й шукає старенького, порватого мішка, щоб покритись від дощу.

— Та захватіть із собою квитанці! Подивляться там, які борги за вами ще числяться в списках. Треба так виконувати, як велять ізверху.

Петрик водить благальними очима за кожним рухом матері, збираючись знову просити матір не йти в хати, не покидати його. Та нарешті його голос зривається, як авір з височеної скали в долину:

— Матусю, не покидай мене. До мене зі всіх сторін алітаються химерні чудища, якіс довгі, страхітливі змії. Не йди! Я без тебе дуже страждатиму, мені чогось сумно.

Мати відповідає:

— Кличуть, синочку. Мушу йти, бо скоро знов прийдуть.

І як колись давним — давно, ще тоді, як вона була мален'кою дівчинкою, а її мати прегарною молодицею, якою не могли напишатися всі односельчани, ваялась за клямку хатніх дверей, прикрутивши кагавець, Перед цим набрала в кварту води і поставила біля Петрикового ліжка, поправивши на ньому лахміття.

І в ці хвиlinи, коли все це робила, якось у очі вкraлисі червоні плями на жовтому обличчі сина та широко відкриті, темні очі, що глибоко запали. Він лежав, скрестивши свої ручки на грудях, горілиць...

Не встигла Марина натиснути клямку, як синочек затрусився.

— Не йди! Не йди! Виїхали сльози в нього; і він, бажаючи пошвидше поїбутись їх, часто вакліпав повіками.

Засовався...

І дрантиві піджаки один за одним поасовувались в нього на землю. Лежить пір'я, кусні вати, б'є важким духом від нього.

— Мамо, мені холодно, загрій мене. Матусенько... я скоро, мабуть, буду спати: так аморений, так тіло кругом щемить...

Як п'яна, піdnімає мати в землі вкриття і знову покриває сина.

— Що я в тобою робитиму, сину мій дорогий, до кого я звернуся по допомогу, як немає в мене сестричок і братиків, як немає в мене добрих приятелів? Ні копійки грошей, ні кусочка хліба... Ой, Боже мій, для чого такі муки терплю я щодня, щогодинонъки, для чого спотикаюсь я день і ніч по беадоріж'ях безсилими ногами?..

І довго б ще вона говорила про своє горе, про свої недостатки, про муки, але кляті слова — До комісії! — виштовхували з хати, заставляли йти бити поклони Івану Микитовичу, сільському комуністу, душогубцю.

Тяжко, як тільки може бідна вдова, прибита горем, вдихнула й промовила:

— Треба йти... Нічого не поробиш...

Ці слова тихесенько виринули з її кругленького рота, окресленого кружочками васохлих, полопаних губ, але з таким жалем, що вона рада швидше повішатись у хаті на жердці, ніж іти туди, де її будуть тервати по чераі більші і менші підлабуваники влади, де Іван Микитович, вертаячись весь час на так-сяк вбитому стільці та попихуючи димом дорогої папіроси, буде вистукувати по столі пальцями «польку» й питати:

— Панно куркулихо, вас з колачем просити?

Було не раз отак, — сьогодні він ще крацої співатиме, бо в району також міцніше стукаючись швидше збирати гроші з колгоспників та односібників.

Неспокій ріс похвилино, обхватував тіло Марини тонесенькою холодною накидкою.

Поправивши на голові латану хустину та заправивши коротенькі, валишки, пасма сивих кос, які, як білі хмари гору, обвивали її голову, прошепотіла, знову дійшовши дверей:

— Жалко тільки діточок, що валишаться круглими сиротами в цьому пеклі душоморів - кровопивців, а то на все маєнула б рукою. Нічого не жалко...

Жалко тільки діточок, хоч і їх не багато: четверо — один у ліжку, а троє десь пішли до Умані за хлібом у чераі стояти.

Рипнули сінешні двері — і темрява, викупана, проковтнула Марину своїм безаубим ротом так швидко, що вона не встигла навіть опамятатись.

А вітер бушує, котить вал за валом невільчому кількість води по бев-плідній вже, вкритій листям, задиханій землі, задирає на хатах прогнилу стріху й вривається на пусті горища, де лише арідка пробігають голодні миши, плутаючись у павутинні. І там, почуваючи себе господарем, дико скакче, кисло сміється, цвиркаючи фонтанами рідкої слизи, по-собачому кривиться від невадоволення. Довго ще хоче задержатись на ньому: попереду ще море таких горищ, без поживи, без напитку.

Його гонять, його проклинають, але він нікого не слухає. Інколи дорогу загороджують сплетені гілки. Він їх не обминав — б'є з нальоту. Тоді вони починають тяжче завивати, як і він, вітер, по-дитячому квилити, просити:

— Пустіть... пустіть мене, дядечку... Не бийте: боляче дуже. Більше не будемо.. Не бий-те! — П-у-с-т-і-т-ь...

Та помилування тоді надходить, коли почувають під собою подихи землі-матері та косі зогляди ровмоченого, в купках, бадилля різного.

— Егей, Марино!.. До комісії!.. — то вже роблять другий раз віант виконавці, стукаючи палицями. Вони кричать іти, хоч і їхні ноги не хотять

більше місити болотяги. Але голова з остраху, посилає, і вони мусить корятися їй, бо вона — як Іван Микитович — страшна, гадюга, брізкає ядом.

— Марино, чому не обаиваєшся? До комісії!.. Як не хочеш іти, то з тобою говоритиме Іван Микитович сам, або в помішником комісії.

— Марино... Глядиж, голубко, до добра сама себе не доведеш, як так поступатимеш дальше... бурчав п'яній голос. — Власть — єсть властивість, єсть сила, бог... Не грай, Марино, а нею: погано буде...

Що подумала б вона в цю хвилину, коли б почула оці слова жагучі? Як билося б її серце? О, мабуть думки кипіли б іскрами комети, мабуть з усього тіла абириалися б залишки сил в один кулак, де б гартувались, щоб завдати запалюючливий удар противнику в голови.

Вона йде... Ноги несуть до Фотини Яремчукової, до її хати, там же засідає комісія, там же сидить Іван Микитович, в якого вуха аж пашать від лишньої крові, який сопе, як собака після гонитви за зайцями.

Раптом спотикнулась і трохи-трохи не впала. Від темноти не зчулася, коли її камінь очутивсь під ногами. Обійшовши його навколо, попрямувала дальше, прислухаючись, чи не йде хто небудь поблизу.

А в голові кляла, як тільки могла, як тільки анала: „Щоб ти горів антоновим вогнем, щоб тобі сім кольок в поперек та кілків під груди, трасця б твоїй матері. Кавали ж, як чоловікові; — нема, будуть, то я сама принесу, без вашого попередження, не сипляться ж у мене ті гроші з мішка, немав куані денебудь у ямі або у другій хатині, щоб я іх робила та вам віддавала. А в колгосп не піду, суківі сини! Минулась панщина, я — не невільниця, я — не рабиня... Я є вільна жінка... А може... Хто його ана. Бачить бог неправду на землі, чув стогони й плачі, бачить неволю, але не вдарить громом-тучею на грішників.

Городами спускалась на скалу. В голові її замаячіли кам'яні виступи, вруби, рівчики, які мають скоро вже бути. Якби день — вона не боялася б іти, а так ніч — куди йти? Цо очі побачать? Ніщо!.. Ще їх просити — і все буде добре. Серце стукає сильніше, очі розширюються, темнота ж кунява. Стежка, по якій треба спускатись, тільки в голові ясниться, як червона стрічка на голові рожево-лицої дівчини.

— Ні, там дальше не піду, буду рячкувати: не хочу вістатись калікою — в мене діти маленькі, без батька. Тут не вб'єшся, тут не заснеш спокійно, тут тільки вкрутиш ногу, виб'єш ребро, провалиш голову.

І вона порячкувала малою дитиною, що ще тільки вчиться ходити, що ще тільки спинається на ноги, відриваючись на мить від землі та глядячи поперед себе.

Поває... Колючий пісок раз-од-разу, врівеється в долоню й пальці, застрявав під нігтями. Її хочеться якнайшвидше залишити цю скалу, це, де-не-де роздроблене сонцем, бурувате каміння, вибрратись на рівне місце, а потім — і на дорогу.

* * *

— Яка радість у моєму серці? — запитала сама себе, і в один скокок пригадала, як колись ішли разом із чоловіком із Умані і він також запитував себе:

— Чим радується мое серце, перебуваючи на деякий час у роалузі а притягаючи весь час до себе мовю світлицею? А тим, що я бачу

перед собою рівненькі покоси скошеної пшениці, загромаджену стерню, що я чую свіжий, далекий і близький, запах новоспеченого хліба, а новогородською урожаю, а пригорілою шкуринкою. Пожовклі стручки фасолів, замріяні голівки маків, а почорнілим листям при землі, ніжні огірочки, світло-зелені листочки капусти, на яких ще блищає сріблом крапельки ранкової роси, притягають мою любов до землі, до своїх людей, до своєї Батьківщини - України все вище і вище, аж до далекого, недоторканого ніким, неба.

Даень... Даень... Бам... Даень... Даень... Давонили давони у церкві залишеного позаду села. Пора обідня... Неділя була... Ми йшли.

А навколо нас були кукурудзи... кукурудзи кругом. Вони нам кивали своїми голівками, листочками - ручками, немов проводжаючи в дорогу далеку:

— Не забувайте! Ми любимо вас, бо ви наші батьки. Чувте?

— Добре, діточки, добре... — обізвався мій чоловік до них. — Про вашу любов до нас повік не забуду.

А в цю хвилину вискочив вітерець, рвонув раптово і зірвав їх погляд з нас, відвернув голову набік. Вони, сперечаючись в ним і входячи в одчайдушний поединок, весь час намагалися повернути свій погляд до нас знову.

Ми спостерігаємо, мовчимо, чекаємо.

Раптом почули тихий-тихий шепіт когось, немов старика якого. Прислушались раз, другий... Потім ще... ще... Шепотить, а не видно, хто. Чоловік мій став навшпиньки, я також напружилася... Здалеку, здалеку, аж за кукурудзами, з своєї батьківщини через усі перешкоди хочуть дослати і свої поклони вівса нам.

— Агов... Ага-га-га-га... Чого там, друві?.. запитував чоловік мій.

— Я чую, я бачу вас! Егей, це говорить Андрій!..

— Андрію! — кликали колосочки, — батьку, наставнику! Ми будемо ображені, якщо ти не виконаєш нашого проханнячика.

Спека напосідала раз-у-раз нам на голови, на тіло, придушуючи до землі. Води хотілось до зарізу.

— Добре! — відповідав по батьківському Андрій.

— То ж пошищше, бо ми старіємось з кожною годиною, близкавичною дниною. При наставленні когось іншого, не тебе, ми пропадемо. Є, чутки, — нас загортав цар Душомор. Андрію, просимо тебе...

Бамкали давони, виспівували жайворонки, шаруділи комашки в травах. Ми йшли дальше. Перед нами лежало поле, — дядьківське, — жовте, зелене, свіже-оздоровлююче, а над ним літали тисячі бевтурботних метеликів по одному, по два, по цілих табунах. Поруч, майже біля самих наших ніг, коливалися квіточки від дотиків невидимих пальчиків вітерцю, на одну з них була сіла бджілка, а піаніше прилетів метелик-білан, в якого блистіли пелюстинячі крильця напроти сонячних проміньців. Сиділи обов'є — спочивали разом.

А хмарки пливли, все пливли над Україною, близче надходили до дядьківських нив, городів, несучи на своїх мозолистих плечах рясний дощ. І там, дома, односельчани земляки відрадою були полонені, щастя гойдались над їх головами, вони його ловили, хватали, але не могли до рук дістати, бо кожний їхній прикований рух був бодай трохи хибним, невірним.

Спека... Оп'яняюча жара. Андрію недохватало свіжого повітря, —

він приліг на землю опочити, окутавши голову високою травою, втягуючи в свої легені через ніс і рот холодні струмені повітря. Ціляє очі на життя привземелля. Голову лінь було підіймати а такого раю, де звідусіль линуло запахом меду, теплим коров'ячим молоком.

Приземелля було кусочком - часточкою того життя, яке також повне боротьби за існування, за прожиток, за послушну підлеглість слабших. Андрій дивився, — йому ще сильніше хотілось приглянутись до рідного краю, до кров'ю та потом політої землі-кормилиці.

— Вона — моя... Вона, голубонька, — наша... Ви чуєте, ви, а довгими пазурями. В мені — кров! а в крові — сила, я, той мужик, без якого не може обйтись земля, на яку коситься Душомор. Ми повоюємо.

Віддихнули, рушили далі. Дома ще треба було й коні напоїти, викупати, якщо цього не зробили сини, приглянутись за всім.

Навколо була рівнина... Обрій маячів, бринів у хвильках.

— Доброго здоров'я, давній наш приятелю? Як поживаєте? Чому до нас не завітаєте? Адже здавна були такими своїками, а тепер — розійшлися. Розлука довго триватиме? Де причини шукати. Колись, бувало, аналися, дружили, по чарці випивали, любились, а тепер... — давенів біля самої дороги голос.

— Занятий справами весь час, нема коли й відпочити. А що відцурався вас — нігде правди діти. Якось воно буде, дітки мої... Почекайте до завтра. Занудьгували за мною? Бідненъкі...

— Ох, чи ж можемо вірити цим словам твоїм? За ними, як за темною стіною, нічого не видно. Тьма... тьма, куди не глянеш — стелиться.

То говорили стебельця сіна в покосах, давно скошені, зів'ялі, на сонці висушені. Андрій підійшов був до них ближче, вони сразу кинулись йому в ноги, швидко лементуючи, благаючи того минулого, що було колись.

— До скорого побачення, мої дорогі дітки. Не маю часу довго зупинятись біля вас. Завтра! Завтра!..

— Ти завжди говориш: — не маю часу... завтра... завтра... Ми хочемо сьогодні, зараз. Коли ж матимеш його? Своїм голосом ти швидко потішиш нас? Певно, — ні... не... наступного дня. В нерозвіяній туасмутку ми, — розважають тепер, коли нашу долю рішає Душомор.

І Андрій, вачувавши знову про царя Душомора, засумував:

— Цар Душомор... Забере... Я останусь без землі... Без... Боже, дай пораду!

Оповитий такими болісними вустрічами, давав їм відповідь:

— Україно, мої українські степові діти, я чую вас і бачу ваші позивні поклики. Я вас не обміну, я вас не забуду.

Співали дзвони... Співало небо... Співало поле... Дзень... бом... Дзень... бом... Андрій заспішив, почав летіти, — схвильований.

— Додому, додому, скорше в руки меч, валишений праਪрадідом, і — до боротьби! — наказував собі, — кликатиму вірних, матері-вітчизні синів, кликатиму сивоусих стариків, мудреців столітніх гуртуватиму навколо себе для поради. Не дам свою кров плюндрувати! Смерть! Смерть ворогам без пощади, без суду і суддів!..

Ревів відгомін, купавсь у лавині,

Швидко йшли. Не спочивали. А вже, коли опинились коло двору, Андрій мені і сказав:

— От я вже й дома. А тепер, жіночко моя дорогенька, принеси мені

з льоху сирку з сметанкою. Та не барись, — і пішов до хати, я — за ним.

Переступили поріг хати...

— Що це? Не сон же — день, поки ще при умі... А може й сон, дійсність? Мара? Не може бути. Ні-ні! — Рівонуло нам обом у висках: на ліжку Андрія, на його білій, як сніг, простиці лежало щось обросле, замуране, в порватих, на колінях, штанях, а насунутою, на очі, кепкою, — спить... Ще й взуте як страшно: черевики повикривлювані, на носках — діри, солома в них... Солома! Солома!.. Була вонюча, перегнила... Широкі ревинові холяви... Сон? Так, то був сон, який назавжди залишився в памяті, який ніколи не вітреється ніким, навіть силою.

Коли очуялися, то миттю розпіанали змія-прислужника Душомора, ще малого, який пнеться на ногах вгору, близче до його крилечка.

До шибок вікна притискувались щільно кінчики гіллячок яблуньки (тепер уже її немає), — заглядали до хати, пропускаючи інколи близько пова себе промені сонця. Він не тягнувся до хати, він ден-у-день із сонцем приятелювався. І народився із ним, і живе, і помирає...

Андрій озбройвся. Меч прикрив свиткою, яку перед цим накинув. Він, повівши язиком по верхній губі вліва на право аж у куток, де вона з'єднується з нижчою, обізвався до гостя:

— Добрий день, товариш-пане!

— Ой!.. Я нічого не винен... Ах-х... Це ти, мій голубчик... Приволікся вже, пришвендяв? Ага... Дурно перелякався... Ти скажи мені: як ти смів до мене говорити в ту мить, як я спав? Га? Падлюго! Ти знаєш, хто я є?

— Пробачте, — не знаю.

— Як? не знаєш? Хто тебе, сукин син, навчив так обращатись із порядочними людьми, так плохо дівітся на мою авторитету? Дайош ответ!

Андрій слухав.

— Ну, дайош відповідь, ілі я тібя розтрощу, як собаку паршивую.

— Я хотів, понімаєте, щоб воно і так було добре, і сяк харашо. Та я більше не буду... Пробачте, пожалуйста... Й-богу не буду... От — не гріх, що забоживсь... — виправдувався словами, а в душі його кипіла буря, ледве стримувана ним, бо хотів дінатись, чого прийшов змій-прислужник.

— Не божися мене, чортолосатий! Постой, постой-постой... да у тібя іщо і свяtie вісят... Щоб до завтра, — понімаєш? — іх не било, бо як прийду, то... А тепер слушай: я прийшов за твоєй коровою і кіньми. Де вони, що лома немає? Ти отиуда прийшов? з базари може? Сьогодні — неділя.

— Господи!.. За коровою? За кіньми? За моїм багатством і моїми мозолями? Вони колять вам очі? Жінко!.. Жінко!.. Сусіди! Грабують грабіжники! Гвалт!.. Землю також пізніше заберуть... Ря-туй-те! — закричав тоді.

Цить, бандюго, не кричи: смерть тобі — на місці... — стрепенувся змій-прислужник, — кинувся було до Андрія. — Бещцикі зайди, икуркульня, та ще хочите корову не дати, коні сховати?

Змій-прислужник Душомора свиснув.

А прарадівський меч описав дугу в повітрі — і його голова гепнула на землю, брызнувши кров'ю по сторонам.

І в цю ж мить зашуміло... загриміло... Почали валитись стіни хати... Андрій оглянувся — побачив кругом себе раптом чорні хмари таких аміїв-прислужників, як хвилину тому впав один, але з гвинтівками, шаблями...

— Где іаменнік?
— Против Родини?..
— Тюрьма йому!..

— Нет, расстрел на місті. Жену, детей — четвертовати, не оставіть і помінок об них.

Андрій радий: тепер він мав де показати незалежність свого народу. Він — непобідний, він сам піде проти найбільших ворожих полчищ.

Прародівський меч описав дугу в повітрі — і десятки голів зміячих впали до землі, описав другу — і тисячі покотились, описав третю — і чорна хмара трупом поле вітрила.

Сміялось сонце... Раділо небо... Ревла скотина...

— Слава! Слава! — кричали люди.
— Слава Андрію! Слава!.. Ур-р-ра! — доносило ехо.

І в усіх сторін України понесли до Андрія на допомогу багатирі на баских конях, виблискуючи мечами, палали вогнем до помсти над зміями-прислужниками, над кривавим Душомором.

Кипіли бої. Ллялась кров річками. Поля покривались покінченими і над ними літало ненажерливе вороння. Андрій літав по рідних селях з своєю дружиною, як орел. І де проходив, — там ворог не адімався на ноги знову.

— Слава! — кричали села.
— Слава! — обзавались міста.
— Слава! повторяли ріки, ліси, ниви.

Та недовго так було: повернувшись з одного бою, який тривав багато часу, Андрій, аморений непосильною боротьбою, впав каменем і заснув, поклавши меча під голови. Гадюки-нишпірю підстерегли це, скавали зміям-прислужникам, і ті, нанесши тяжких ударів йому, схопили меч тисячними руками і вихопили його з під голови Андрія. Обезброєний Андрій упав жертвою до сирого погреба, де мусів і не жити і не вмирati.

То було колись... По кільму лиши спомини солодкі та заспокоювання хвилинні припливають до серця. Хотілося б і тепер такого, але як поступатиме скована путами душа, як може повернутись шия в затиснутому ярмі, коли недожвате сил у шії? Чоловік не вернувся. — Я від покарання викрутилася, але мушу мучитись з діточками, чекати з дня на день тихенького під'їзду чорної машини до воріт. Краще вмерти...

* * *

Керосинова лампа ледь-ледь блимала в хаті перед клубків табачного диму, придушена духотою двох-трьох десятків людей, яка не встигла виходити через відчинені двері надвір. Одні заходили, другі виходили. І стукіт не вгавав ні на хвилину. Можна було подумати, що то працювало декілька заводських варстатів на повну свою потужність.

Хата гула як вулик. Приправаний, як тільки входив у хату, старався якнайшвидше залізти в гушу людей до припічка або до лежанки, там зогрітись, каплю відпочити, поки Іван Микитович не начитає по списку прізвище і не запитає, чи прибув такий-то до комісії.

— Яремчука ще не виштурхали, виконавці? Де він, сонько? Мабуть, сукин син, під жінчиним боком вилежується та вигрівається, як курча під квочкою.

— І це не погана штука!.. — немов хотів попробувати свою силу в Іваном Микитовичем секретар.

— Іване Микитовичу, його жінка каже, що він давно пішов до комісії. Ще тут не було його?

— Бачив, як летів на колінях повз вікно, розпустивши губи, але сюди не ставав на якор... — підкидав жару дальнє секретар, виливаючи свою мудрість перед „боржниками“.

— Привести! А як нема його — жінку женіть в три кулаки, не давайте їй спокою: советська влада — не дійна корова, не ненька.

По хаті шепот.

— Вона вагітна, скоро почнеться роди, не сьогодня-завтра. Як же їй? Упаде, або щось інше зробить...

— Що я сказав — те відрубав, назад вороття немав. У вашому розпорядженні в палиці, руки. Та швидше мені повертайтесь, не курити на ходу!.. — Іван Микитович сидів на краю стола, підперши лівою рукою бороду, і давав сердитим голосом накази виконавцям, що були зморені безпереривною ходиною від хати до хати вкрай.

На саморобному ліжку хропли люди. Вони вже рішили не йти додому, бо всерівно не дадуть вяснити ні їм, ні дітям. А так тут лучче: на місці суд, розвідка. Погукають, встане, кому черга прийшла, і скаже: „я тут, а грошей, хоч вірте, хоч не вірте, немає. Растріляйте на місці — нема. Де я їх візьму? Продати нема що, на виробництво не пускаєте, а в колгоспі ви знаєте, які заробітки. Будуть гроші — віддам, розплатюсь... Почекайте...“

— Не хропи там! Гей!.. Хто це придумав вивернутись і спати, як п'яній на базарі. Тут — комісія, а не начліг... Збудити!

Секретар чухав збоку шию, водячи по мокрій стелі курячима очима Він роботою не загружений, бо все за нього робить Іван Микитович, в якого енергії, як у доброго вола.

— Так-к... А Блішкову повідомили? В неї також боржків немало. Біднячка вона, а всежтаки мусить платити: советська влада іде до комунізму, до світової революції. З копійок, рублів — нашій Червоній Армії — танки, самольоти, гранати. Не забувайте про це, товариш!

Старший виконавець, червоніючи, почав перебирати в руках кепку, яку не залишив ніколи оддалік себе. Люди з напруженням чекали його відповіді: кожного душили кольочі думки: „Що з нею? Чому не прийшла?.. Може захворіла?“ Це ж така сама бідолашниця, як і вони, така сама, розбита горем, алиднями, жінка, як і інші, скільки не перебереш у пам'яті їх. Ряди бідачок ширшають.

— Вона, Іване Микитовичу, боса... Рубала дрова, — розказували, — і, повірте, як шкрябнула сокирою по довбанці, — так і відбила кусок. Не дай, боже, щоб була попала по ногі — калікою вісталася б на старості літ. Не було б кому й води в криниці принести. Ще й так щаслива.

— І що дальше?...

— Дальше... Боса тепер сидить в хаті, нема в чому й надвір вийти. А вже холодно, та до того ще сьогодні дощ з вітром іде. Не може прийти. Далеко також...

Івана Микитовича ці слова не тішили. Він кипів: хто дозволив засту-
пatisя за неї. Хіба він винен у тому, що вона не могла сокири у руках
удержати, що вона немає виуття? Ні! — Викликати! — головний поштовх.

Хатні двері легенько відчинилися, привернувши на себе погляд всіх
перебуваючих у хаті. Темнота виштовхнула з сіней мокру, втомлену,
холодну Марину з силою, і вона, відчувиши на собі десятки сонливих очей,
пробалакала ввічливо, як завжди сусідці, проходячи повз неї, як подорож-
ньому, зустрінувшись із ним:

— Добривечір!..

— Добривечір, дай, боже, здоров'я...

— Спасибі, людоњки, дай, боже, і вам.

Секретар роаплюшив зліплені очі й почав чухати над носом лоб і
потім усміхнувся, підхопивши голову з льоту, що мала от-от стукнутись
на столі:

— Ще живенькі, Марино? Як поживаєте? Ще від печі до лавки на
поромі не пливете? У вас хата біденська...

— Хоч не згадуйте... Першому ворогові не зичу такого життя.

— Ходіть лиш близче до столу, — чому совіститеся? Отут станьте,
отут, недалечко. Так... так... Добре... А то, знаєте, молодий, а вже не
бачу вас.

Іван Микитович піdnіс очі вгору:

— Ще... ще... Тіточко Марино, та підйдіть же...

— А тепер ви знаєте, чому я вас так близько привав? — Секретар
дав запитання і чекав відповіді.

Марина не знала, на якому вона місці стоїть. З неї сміються, її куса-
ють, а оборонити немає кому.

— За цами, шановна Марино, культабору 50 карбованців. Відомо вам
про це?

— Віддали б його під лихі негри, щоб не тягати вас по ночах. Для
кого тиснете ті рублі у паузі?

— Голубчику... Та чи я б не хотіла віддати? Хіба мені не краще
сидіти оце дома й не тривожити старечих кісток? Іти сплати, мочитись
на дощі, спотикатись по ямах рада б? Віддала б якнайшвидше... Рада
розплатитись, як душа в рай. Нема ні копійочки. Почекайте, будуть —
віддам геть зараз, на дорозі зустріну і скажу: на! випишіть з мене ті
культабори; тобі буде краще і мені — легше.

— Добре. Ідіть, тіточко Марино, додому, я вже вас пожалію. Ідіть.
Іван Микитович добришав.

Марині в очах яснішало, серце билось радісніше.

— Спасибі, голубе. До смерті не забуду... Вклонилася нивенько —
пішла до дверей, а дійшовши їх, обернулась і попрощалась:

— Надобраніч, людоњки, оставайтесь здоровенькі.

Розаявивши широко рота, як тільки Марина скрилась за дверима, Іван
Мартинович кивнув головою секретарю, сказавши шепотом на вухо:

— Постав помітку напроти неї. Нагадаєш мені пізніше про це. Не
забудь, гляди!

І ті, що ще також вістались чекати благословення йти додому, про-
водили її гарячими, повними слів, словами:

— З богом, сестричко...

На цьому замовкли. Траурний спокій злетів кулею на них. Вони не

противились йому, а чекали з хвилину на хвилину новоприйдешнього життя-буття. А незабаром дрімota розвпустила свої м'які лебедині крила над тілами бідаків, непомітно приколишуєчи. Вона колисала, шепочучи:

— Спочивайте, мученики, вас чекає завтрашній день, робота виглядає з усіх кінців. Маленькі дітки хочуть жити, іх треба чимось прокормити. Спочивайте! — Спочивайте. — Набирайтесь сил! Лю-лю... Лю-лю...

Не дійшла Марина й до свого города, як її наездогнали виконавці й завернули назад до комісії. Йшла дорогою — думала, щоб це могло трапитись. Та відгадки не знайшла: вона була в голові Івана Мікитовича.

— А чи знаєте, Марино, що я придував? Чи не покращає для вас, якщо ж я закладу за вас своїх грошей? Матимете — відастте. Можу я так зробити? Позбудетьесь клопоту. Вторгуете, чи продасте щонебудь на базарі, а опісля й повернете. А в тім, — як собі хочете: я хочу вам допомогти, як вдові, як бідній жінці.

Марина задумалась... Чи не хоче цим Іван Мікитович витворити якогось конника, щоб потім не можна було поміж люди показатись, щоб старе й мале тикало пальцями? Він — на всі руки майстер. Як же бути? Що робити? І не вроби — горе, і зроби — горе... Бог в ним, якось воно буде. Раз родилася, раз і помирати буду. За цими поспілаками життя не побачиш більше. Темному — темнота кругом.

— Ваша ласка, Іване Мікитовичу, ваша воля. Чи не рада б я піти на цю угоду, чи не хотіла б якнайшвидше розлучитись із тим культабором? Скажіть на милість! Скажіть!..

Іван Мікитович своїм маневром розвіяв геть дрімоту людям. Вони повипинали очі, понашурували вуха. Наперебій шепотіли між собою.

— Що це трапилось? Марині, яку розкуркулювали, чоловік якої ішов проти советської влади, яка не йде до колгоспу, Іван Мікитович дав відстрочку гроши... Чому він не позичав іншим, чому так ласково не обходив їх? Ті і в колгосп пішли, і роблять від зорі до зорі в ньому, навіть і в свяtkи не відірвеш їх від роботи. Чому? Диво... Він щось надумав, Марина ще клястиме йому. В його гроших — лиха біда, ті слізы, яких в Марини вже давно немав.

— Видумуб, гадюга, та всім невідомо, що саме. Побачите, но побачите, за ті гроши він душу в Марини витягне. А може він хоче скористатись її бевааміжжам? Де вона візьме так швидко віддати таку суму грошей? На базарі подешевіло все... Та чи ж це всі? Сьогодні дай культабір, завтра — повику, повавтра — м'ясо. Боже, цим податкам й кінця не видно. І все — віддай! Не минути тій глуму.

— Не минути! У неї малий хлопчик лежить у ліжку. Хворий. А з хазяйства уже все спродала до фантиночки, до пурочки. Зістались лише стіни хати та хлів, наполовину роаштій.

Думала Марина... А слова не виривались: — не хочу! Їх хтось забивав, заставляв піддаватись на добрість Івана Мікитовича. Та хто б одурався такої подачки? Дає гроши, буде чекати пока будуть...

— Робіть так, як хочете, а я вже постараюсь в першу чергу розплатитись з вами. Буду дякувати вам день і ніч та просити бога, щоб дав вам на все життя здоровля, достатки - прибутки. Може б і не пішла на це, та дітки... Діточок маю маленьких...

Іван Мікитович аж зрадів, ударивши долонями по столі. Лампа, яка стояла на ньому, затряслась, вихлюпнулось чорнило із чорнильниці.

— Даєте згоду? Добре, добре... Так... Секретар, вичеркни з неї культабір. Вже? Тепер ви, тіточко Марино, не винні державі гроші за культабір. Мені мусите сплатити. Пам'ятайте: гроші — аразу, як тільки появляться у вашій кишенні. Ви вільні, ідіть додому!

— Добре, братіку, спасибі, якось уже там пощитаємося. Слава Богу, — хоч не винна більше, не будуть тягнути викональці до тих пір, пока не віддам.

І знову рипнули ва нею двері, і знову її ковтила темнота.

Дощ на дворі не переставав іти. Земля зробилась сковською, мокрою, крок за кроком доводиться Марині помалу, обережно, весь час шукаючи місце, де б ноги могли за щось вчепитись, не зірватись, де б з нього можна було шукати іншого. Вітер реве, ще сильніше біситься. І з ним Марина не всилах вести боротьбу. Ось він й вхопив за кінець хустки і кинув у бік дороги, і вона, якби не палиця в руках, була б упала, ось рвонув за комір, загарчав, загарцовав по спині кованими копитами, кинув холодною водою в обличчя, валляв очі. Не чути грому. Нігде не блискав. Але деревна крехчуть по-старечому, шемряють по-дитячому. Дороги нема. Страшно... Холодно... Пустинно...

Відбігши трохи геть, вернувсьскоріш до Марини назад і, побачивши, що поли світки вільні, швирнув ними на боки, залопотів по спідниці важкими краплями дощу. Марина швидко хапає їх руками, придержує, та раптом нога несеться в рівчак, тіло блискавично нахиляється вперед. І знову, якби не палиця, упала б.

Стихав... Дощ січе... Раптом десь спонад річки, в другого колгоспу, чути якийсь гуркіт, глухий, протяжний, а потім безпомічні крики людей:

— Пропав хлів... Звалив вітер... Тільки слупи залишились у землі.

— От біда... Що ж тепер тобити?

— Зводити наново.

— А гроші де? Може лежать у скрині, так як колись? Хто ж допоможе в біді?

— То-то... Бідному нігде не везе, чорт би його побрав.

Знову шум, тріскотня:

Та-ра-р-ра-тах! Тах-х!..

Гу-у-у-у... Гу-у-у-у!.. Угу-гу!..

І вітер попер дальше, не оглядаючись. Водяні вали поливають спершу один кусок землі, далі — другий, промчавшись ще сотню сажнів — третій... І все те, що могло недавно піднятись угору, — приплескло, пристало до землі, сковало голови подальше, щоб не держати їх під ударами вітру.

З великим трудом добралась якось уже Марина додому. Замісьць того, щоб зараз же лягти в постіль заснути, мусіла шукати посуду для води, яка в трьох місцях невгаванно капотіла а стелі на холодну, ріденько притрушену збитою пшеничною соломою, землю. Над ліжком синя стеля промокла, скоро також капотітиме на нього. „Відведи, господи, від сильнішого дощу: вода даюроком потече до хати, сніпки на хаті дрантиві, перегнилі, гора пуста”, — думала Марина.

З Умані в хлібом не приходили. Також хвилювали Марину. Спокійно вона не могла бути.

Вода, падаючи в підставлений банчик, видавонювала, як великий манастирський давін, загробну пісню. Марина слухала той видавін і пригаду-

вала своє дівоцтво, вечорниці, шумні ватаги парубків, молодість, швидкий прихід старости.

Син весь час слідкував за нею. Тягуче, по-жебрацькому.

Роботі нема кінця. Син поманив матір до себе:

— Матусю, іди сюди... Будь коло мене... я скучаю за тобою, мене болить голівонька...

Марина підійшла до нього і сіла на стільці. Він поновив своє бро-дяжництво очима по стелі, слухаючи гру крапель. Вона дивилась на нього. Її материнський погляд не сходив з постаті сина, серце полум'я-ніло, хвилювалось, перед очима з'явилася весна, своє поле. Син буде господарем. На старших мало надії. Вчаться, а що з того? Швидше з ніг віб'ють душогубці. Розквітлі садки лоскливим дотиком неначе впливають силу, здоровля, любов до праці, одганяють туту, сум.

— Ех, життя, життя ти наше... — промовила Марина. І в той же час заговорив син:

— Пожежа. Пожежа! Грицько!.. Іван!.. Швидше несіть воду. — Дядьку Миколо... худобу... худобу спас... сайте... Галько, Галино, поцілуй мене... Так... так... А тепер погладь мої лиця! Відчуваеш на них вогонь?

— Горячка, — прокавала Марина.

— По-же-жа!.. Пожежа! Воду! Караул!.. А-а-а... Ой... Іван... По-ж-е-ж-а... а-а-а...

Марина алякалась, забігала по хаті. Нарешті скопила рушник, вми-чила його в воду і почала швидко ним обвивати синову голову. Той кри-чав, і його голос, немов вдушений, закритий, виринаєвся з рота хрипливо:

— Пустіть! То не я!.. Вони! Вони!.. Ох, Галько... Іван, гасіть! — чого постаявали? Воду! Пу-сс-тіть... Маммооо... Рятуйте!.. Мене вішають...

— Ой, боже мій! Ой, голубчику мій! Ой, що ж я буду робити? Ой, чим же я тобі, синочку, помогатиму? Ріднесенький мій, золотко мое. А я ж тільки й на тебе надії маю, що ти мене не покинеш на старості без куска хліба, без теплого містечка. Ой, квіточко моя дорога! Ой, сонечко, сонечко мое ясне... А для чого мене бог посарав, для чого обідив так вдорово? Чи ж я кому зло зробила, чи ж я кому нещастя бажала? Боже мій, заступнику мій! — мою одну дорогесеньку дитину, й ту хочеш від мене забрати? Відведи, забери хворобу!

— Бережіться!.. Тікайте, тікайте: падає кроква! Корову забираєте! К-о-р-о-ву! Свині виганяйте!..

— Ой, боже мій, ой, пораднику мій! Ти скажи ж мені, покажи мені, як синочка врятувати, від смерті вирвати... Я ж тебе благаю, як батенька рідного, а я перед тобою на колінастаю, а ти не бачиш, а ти й не чувши моїх вдовиних слів. А якби я могла, то я б твої рученьки кругом обцілуvala, а я б твої ніженьки чистенько слозами обмила...

Плаче, ридає, молить, і не знає, що робити.

Шумить, свистить вітер; десь знову обаивається сова. Бляха сильніше тарабанить на коміні, тужливіше скиглить над хатою викормлений вітер.

— Нашо було мені іти заміж, господи, нашо було обзаводитись хазяйством, дітьми? Краще було посивіти у дівках. Муками, алиднями,

голодом, холодом я багата, більш нічим. Чи б я була і без цього не жила, чи мені було б і бев цього не хватало найдку, напитку?

А на голову другий грім летить.

— Марино, до комісії! Неси гроши Івану Микитовичу. І то — швидко! — донеслись, не розірвані вітром, слова з вулиці.

Вона не обавивалась. Йі уж байдуже до тих грошей. Нехай, що хотять, роблять: не покине вона сина більше, а без грошей не помре, гадина бежжалосна. Якщо треба, то нехай приходить до хати, забирає останнє баражло, що не випливо за кусок хліба якомусь Абгаши на базар за безцінь, але нехай валишить у спокой мене, мою дитину, не тераає.

— До комісії! Не підемо від хати, поки не підеш в нами. Чуєш? Обіавись!

— Стеля прогорає... Гукайте бригадира... Одежа в хаті погорить... Егей-й!.. Одежа... в хаті... Скриня...

— Перекажіть: нехай Іван Микитович за ті гроши, що за мене заклав, купить собі мотувок на шию та повішається на першій-ліпшій сухій гілляці. Доки він буде до мене прив'язуватись? Ідіть, і скажіть йому все. Я рішилась приймати найтяжчі муки, навіть і смерть, якщо він мені її бажає миттю дати. Але нехай гам'ятає: вік царювати не буде. Не буде! О, я певна цього! Ще не повмирали провідники справи моого чоловіка! Доки могла, то кланялась йому в ноги, благала, просила. Не добра курка вішувала, а зла...

Замовкла Марина. Затихло й надворі: вітер, немов співчуваючи матері в її горі аж тепер, покинув завивати під вікном свою дику мелодію; понісся десь геть. Замовкли й дерева. Лиш дощик ще шумів за вікном однomanітно, протяжно, ненідомо, коли стихне.

Лиш у ліжку продовживав ворочатись, розмахувати руками, ногами, але вже не кричав. Бог віна, що примусило його замовкнути, куди ділись страхітливі видіння. Дихав частіше, протяжніше, плямкаючи губами, хапав пригоршнями повітря. Очі сплющені. Тіло вкрите краплями поту.

І раптом налетіла бура: вірвався вихор. В усіх напрямках рознеслись дики голоси невідомих людей, ариваючи з постель сонних роботяг, роздражнюючи собак.

І гомін довго не сідав на принижку землю, а все носився над селом, черкав своїми крильми верхівля дерев, валазив у комінні й трусиш сажу. Інколи, упрівши від великого напруження, котився по дверкалній поверхні річки Ревухи, яка ще не покрилась синім рядном льоду, хлюпав на кудря воду, дихав жаром, червонів, як варений рак.

Він наблизався ближче і ближче. Пройшла ще мить — і вже божевільним рвався до хати. Стіни затрясались, по кутках, у павутинні, почали горбитись павуки.

— Драстуй, голубко, перепілочко рухлива! — Іван Микитович низенько вклонився, вдійняв ів голови приношеного, в червоним кантом навколо, артилерійського картуза. За ним стояла у дверях хати, у сінях, надвірі його нова світа, не маючи амоги підперти стіни, забрати на плечі глину. В темноті сліпали задріпані фонарі. — Ваша ласка, Іване Микитовичу, кавала, ваша воля... Постараюсь у першу чергу віддати. — Так оце ти так стараєшся, поспішаєш? Мені треба грошей, я без них не можу жити. Скільки можна чекати? Короліхо поросна... Давай гроши, вражасуко препогана! А ні, то ми зараз зробимо дикоракцю на твоюму обій-

сті. Понімавш? — дикоррацію! До дикорадії постараємося і генеральну репетицію провести.

Знадвору закричали:

— Годі а нею панькатись, куркулихою, бандіткою. Чоловік проти совєтської владі йшов, стріляв у комуністів...

— Або щось робити, або не стояти отут, під хатою, і даигоніти, коченіючи!

— Іван Микитович! Іван Микитович!..

Марина втратила все: і слова, і руки, і мову. ЇЇ черкнуло те, чого вона так довго чекала по ночах.

— Ну? Давш гроші? Роздумуй пошвидше, пока мої хлопці ще смирино стоять, не промералі зовсім.

— Людоњки... братики... Голубчики дорогі!.. Та де ж у мене ті гроші? Де? Де?.. Де? Буавіри, грабіжники прокляті!.. За кого ви мене маєте? За рабиню? Я — не собака! Чувте, убивці! Робіть, що знаєте, але я вже більше не стану на коліна. Не стану! Ще грім упаде на вас!

— Чи бачите, мої орли, як співає наша панночка-красуня? Куркульська морда не хоче, щоб її топтали полегше. Де то було? Хто прощав цьому? Нігде! Ніхто!

„Знищимо куркуля, як клясу!“ почалось. Та так, що очевидцеві цього стало страшно, як самому в голими руками перед ставою голодних степових вовків.

— В колгосп не йде, податків не платить, на абори не ходить, проти совєтської владі агітує, діти в чорти пошились... Що ж це? Де було?

— Биги куркуля! Бити, щоб не стояв на генеральній лінії ВКП(б).

— На лінії нашого ВКП(б)? Не дамо жити! Зживемо з світу фашистських запроданців!

— Звеш до комісії — кланяйся їй. Бачили ви таке?

Іван Микитович дав наказ:

— Шша! Куркулиху Марину Дмитрівну Карабанову арестую. Грицук Мазуренко, зараз її ав'яжіть руки. Завтра відправимо на Бабанку в міліцію. Зачиниться в льох біля сільради!

— Молодець, як до овець, а як до баранця, то й сам вівця.

— Що? Цить, пройдохо! Замовч, курво!.. Де твоїх ще трьох дітей? Куди пішли?

— І качка — літоч прячка.

— Кицайте з нею панькатись! Іван Микитович!

І справді генеральна репетиція почалась.

— За двацять хвилин усе занесите до мене! А тепер до роботи!

Швидше! Ще маемо погуляти після всього.

З скрині на хагу полетіли в'язки насінньової кукурудзи в качанах, торбиночки з насінням буряків, кабаків, огірків.

— Вона ще Сибір побаче. Там погорланить...

— Лоди — не татари, дадуть хліба і сметани, лиходії.

Іване Микитовичу, у скрині баражла нема. Оце все, що викидали. Ще ось в'юрок, качки до витушок. Куди їх?

— Капуста... Огірки!.. — вирвалось із комірчини.

— Діжки викочувати в сіни, Іване Микитовичу?

— Действуйте!..

З горища також обзвивались:

— У солом'янцю — фасоля, повного відра не буде. Здіймати нанів?

— Да-да... Записувати все, секретар!..

Син у ліжку не ворухався, — міцно спав.

— Ура-а! Ура!.. Зерно знайшли... Іван Микитович!..

Іван Микитович не знат, куди вперше кидатись.

— Зерно? Невже? Багато? Скоріш до мене! Не роасипайте, міцно держіть! Орли мої, ми побеждаємо, краще шукайте! Позаховувала гадина... Бігають... Шукають... Бігають...

— Тут того зерна, як кіт наплакав. Півчвертьової пляшки. Насіння, мабуть.

— Запишіть два пуди й 3 кілограми.

— У комині шукали? У леманку хто заглядав?

— Пусто там. Нема нічого. Сволота позаховувала.

— Записали! Важили! Ура! Ура-а! Є-е-е? Знову фасоля - мочана, під лавкою у макітре була.

— А в печі — кукурудза. На дечі сушиться.

Іван Микитович порядкував.

— Зносить сюди, до мене все. Секретар, мішків треба.

— Тров яєць на сідалі... Брати?

— Неси!

— А де ж кури?

— Нема... Пойла...

— Не бреши, бо я сам бачив, як продавала в Умані.

— Шша! Конець. Товаріщи верніє, слушайте протокол.

„Верніє“ слухали.

... — Харчові продукти забрати, Марину Дмитрівну Карабанову арестовать і отправить до НКВД. Хоаяйство разоріть! Сина пока оставіть в кроваті: больной!"

— Браво! Браво!..

— Ура! Ура-а!

— Слава!

— Знищить куркуля, як клясу!

— Браво!..

Не за тихим океаном, на крутім бережку, жовтім пісочку, а в наших степах, українських степах, багатих та славних, снувались думки:

— Земле-матінко, природо-чарівниця, і ти, український народе, послужімо собі хлібом-сіллю та силою, допоможімо собі швидше покінчити із зміями-послужниками Душомора, та із ним.

Кукурудзи... Кукурудзи кругом... Кивали листочками нам.

— Не забувай... Не за-бу-тай про нас, Андрію!..

— Андрію! Агов...

— Поклін тобі і слава!

* * *

А тиждень пройшов — і по всьому районі пронеслась вістка: вбито Івана Микитовича. Куля увірвалась через вікно, продаичала плачевно, і стукнула в груди. І в відгомоні неба чулось ще, ще і ще про нові постріли, про нові смерті. То була помста придушеного, стиснутого жидами, комуністами, активістами, трудового народу, в якого ніколи не азазили моволі в користь чортам нетрудним, який завжди був холодний, голодний, обдертий.

ЄВГЕН ОНАЦЬКИЙ.

Культ Мітри в давньому Римі

Останніми часами в італійських культурних колах помітне чимале зацікавлення культом Мітри. До зросту цього зацікавлення спричинюється відкривання всіх нових святилищ цього іранського заходня в Остії, давньому римському порті. Бо Італія, не вважаючи на важку й відповідальну війну, ні на хвилину не заперестав праці над збільшенням та розробленням тих духових багатств, що прийшли їй в спадку від більш і менш далеких предків. Не заперестав ні на хвилину навіть і таких коштовних підприємств, як роякопія Помпей та Остії, некажучи вже про околиці римського Капітолію. Таким чином, оце вийшло недавно на світло Боже в Остії вже восьме святилище Мітри. Восьме! Та ще її з прегарною статую самого бога, що з нею може рівнятися хіба та давніша, що перевозується в Ватиканському музеї...

З другого боку, і нас, українців, це зацікавлення культом Мітри не може залишити байдужими, — і то не тільки з огляду на дійсно цікавий духовий аміст цього культу, що далеко відбігає від усіх інших поганських культів, — але її, особливо, в зв'язку з таким актуальним у нас тепер питанням про іранські впливи на Україну взагалі, а Понтійського царства, що захоплювало береги Чорного моря та Крим, зокрема (див. Ю. Липи „Призначення України“, або статтю Є. Маланюка в „Пробоем“ ч. 11, 1941, під заголовком „Начерк культурного процесу на українських землях“). Не треба ж забувати, що ціла низка царів Понту носить назву „Мітридата“, себто — „Даного Мітрою“. Інакше кажучи — Мітридат у понтійців означає те саме, що у нас Богдан. Отже, саме це імя Мітридата вказує, яке величезне поширення й яке значення мав колись культ Мітри на нашему Чорноморі. Саме тому, і нам треба звернути на нього більшу увагу від тієї, яку досі зверталося, щоб у дальншому розвиткові наших студій, можна було відшукати якісь пережитки з того культу в наших народніх віруваннях та звичаях, або навпаки, можна було сконстатувати, що ніяких таких пережитків у нас не залишилося...

Культ Мітри — походження іранського. Найдавніша згадка про нього знаходиться в договорі між гіттітським царем Субліумом-та-Матіазіем. Тушратіевим сином, царем Міттані, що відноситься десь до XV—XIII ст., до Р. Христа (Хронольгія тих далеких часів залишається все непевна). Мітра тут фігурує, як охоронник словності та прияні Між народами, поруч з індуськими (а тоді й з іndo-іранськими) богами Варуною та Індрою. Відмічу відразу той моральний характер Мітри, що впродовж довгих тисячеліть залишився характерною рисою мітраїзму. Друга давня згадка про Мітру походить в одієї плитки в книгохвірні Асурбаніпала, де Мітра ототожнюється з вавілонським богом сонця Шамашем. Поміж іншими пізнішими вістками, віданачимо особливо напис на надгробку царя Антіоха I. Камогенського (69—34 до Р. Христа) в Пемруд-Догі. Тут Мітру прирівняно до грецьких богів сонця Аполона та Геліоса, а також до Гермеса, тимчасом, як іншого іранського бога Агура-Мазду (Ормузда) прирівняно до Зевса.

Вивів до Греції, заходами Помпея, в 67. р. до Р. Христа кілкійських піратів, серед яких процвітав культ Мітри, був, здається, першим стиком тодішньої Європи з мітраїзмом. Та в Греції, за винятком Патрасу, Пірею та острова Андроса, цей культ помітних слідів не залишив. Зате, при кінці I. ст. по Р. Хр. він уже був досить поширений в Італії, якто власвідчувають знайдені мітреї в Капуї та Остії. З цього останнього міста мітраїзм переходить до самого Риму, а звідси поширюється по всій римській імперії, головно в її північних провінціях — Мезії, Паннонії, Дакії, Германії та Британії. Головними пропагаторами культу Мітри були легіонери. Сконтатовзно, що апоміж чужинецьких богів тільки ті поширювалися в усій римській імперії, які анаходили вианання в римських легіонах. І так з поміж усіх кельтських богів, тільки сама Епона, богиня коней, яку шанували кельтські верхівці, залишила памятки свого культу на всій території римської імперії від Англії аж до берегів Дунаю. Подібну ж роль, в поширюванні культу Мітри, відограли так звані допомогові віddіли легіонів, що формувалися головним чином в бідних та гористих частинах Малої Азії, де мітраїзм був дуже поширенний. Окрім легіонерів, велими активними пропагаторами культу Мітри, як і християнства, були східні раби. Римський Імперії, I. ст. по Христі прийшлося вести низку війн в Малій Азії та на кордонах Персії. Ці війни мали такий наслідок, що Ювенал скаржився, ніби азійський Оронт зробився припливом Тибу, натякаючи тим на велике поширення азійських культурних впливів. Цікаво, що він нічого не згадув при тім про поширення будь-яких германських, іберійських чи кельтських культів, — і то, очевидчаки, тому, що східні, азійські, раби стояли інтелектуально далеко вище від західніх і, входячи в інтимне життя своїх панів, навертали їх своїми розмовами й прикладом власного життя на власну віру. За Траяна, мітраїзм вже став великою релігійною силою, особливо на берегах Дунаю, де збиралися війська з різних частин імперії для війни з Даками. Пізніше, сам імператор Комод бере активну участь в містеріях Мітри. За імператора Авреліана мітраїзм підноситься до значення офіційної релігії. Імператор Діоклеціан присвятив особисто „Мітри Непереможному Сонцю“ вівтар у Карнунті на Дунаю (тепер Альтенбург в Угорщині). Поширення християнства, що за Константина став офіційною релігією, спиняє поширювання мітраїзму, але при імператорі Юліані він набирає нової сили. В V. ст. він зникає остаточно, разом з усіма іншими поганськими культурами, залишаючи по собі глибокі сліди тільки в різних дуалістичних релігіях Сходу та в маніхействі, що відбилось і в нас через болгарське богомирство — в відомих леґендах про створення світу в змаганнях між Богом та Сатанайлом (див. про це у М. Грушевського „Історія української літератури“ т. I. та в моїй розвідці „Residui di cosmogonie antice nel folklore ustaiño“ Roma, 1932).

У своєму повільному поширенні з далекого Ірану на простори мало не цілого тоді знаного цивілізованого світу, культ Мітри залишив, натурально, чимало відмін та контамінацій, підпадаючи під впливи першої азійських, головне вавилонських вірувань, а потім греко-римських культів і легенд.

Італійський дослідник історик релігій, акад. Петтажоні вважає, що в первісній іранській релігії Мітра був богом Погідного Неба, сприятливого людям і рослинам. На його авязок з хліборобськими культурами вказують ті оргіястичні свята, що влаштовувалися на його честь, свята, що в них приносилося в жертву Мітри бика (або яку меншу тварину) та від-

бувався банкет із щедрим ужиттям алькоголічного трунку, що нагадував індуську сому. У багатьох первісних народів такі свята стояли в тісному авязку з магічними обрядами, що служили для запліднення піль та збільшення збору хліба. Пережитком цих хліборобських звичаїв були в пізнішому мітрайами машкери ворона й льва (про них пізніше), а також колосся хлібу, що виростали з хвоста забитого Мітрою бика (про це теж пізніше). Подібні свята відбувалися між іншим і в Понтійській Землі, серед „скитського“ себто тубільського населення. У нас, в Україні, їх слід валишився в Обжинках, в обрядах авязаних з Кострубоньком та з так званою Спасовою Бородою.

Проте, сам Мітра, як цілком влучно зазначає акад. Петтажоні, богом хліборобства чи рослинності в повному значенні цього слова ніколи не був, ба такий бог, згідно з прийнятими віруваннями та обрядами, все мусів умирати та воскресати (як умирає й відроджується щороку й вся рослинність), як то ми бачимо й в обрядах, авязаних з нашим Кострубоньком, і якто ми спостерігаємо в містеріях Деметри й Персефони (Елевсин), або в містеріях Кібели, Атіса, Адоніса ітд. Мітра, в відміність від них ніколи не вмирав і тому не потребував і воскресати. Він усе був невмирущим вічним Небом, або пізніше — Непереможним Сонцем. З часом хліборобський характер мітрайаму майже цілковито втрачається і все сильніше підкреслюється не рослинний, а саме соняшний характер Мітри. Підкреслюється його особлива роль, як пана й господаря небесних світляних просторів, що через них, згідно з давніми іранськими віруваннями, мала проходити кожна людська душа в останній своїй подорожі з землі до вічного житла Агура-Маади. Отже цілком натурально, що вже в іранському періоді, Мітра робиться провідником праведних душ в цих небесних сферах. З поширенням мітрайаму поза межами Ірану в наслідок його стику з вавилонськими віруваннями, пересякненими астрольгізмом, цей небесно-соняшний характер Мітри ще більш підкреслюється. Первісні три іранські неба з емпіреєм Агура-Маади заступаються тепер більш складною системою семи небесних сфер, що відповідала кількості тоді відомих більших планет. Душа праведника, щоб дійти до неба Агура-Маади, мусіла перейти всі небесні сфери, щоб авільнитися від тих нахилів, що були нею придбані під астральним впливом кожної з цих семи планет під час попередньої подорожі душі з неба на землю для відповідного втілення.

Під вавилонськими впливами, мітрайам, раніше вільний від антропоморфізму, витворює поволі й той образ Мітри, що ми його знаходимо по численних мітреях, себто підземних святилищах цього бога.

Первісними мітреями були натуральні печері, на агадку про печеру, що в ній Мітра забив космічного бика. За браком натуральних печер по містах, вимуровували штучну під хатами чи десь у скелі. Пильнували за тим, щоб у склепінні каплиці, що представляло склепіння неба, були проблені відповідні отвори для світла, якто ми бачимо в мітреї під церквою св. Климентія в Римі. Мури стеля і навіть підлога святилища були прикрашені астральними символами сонця, місяця, планет та знаками аодіяку, так що саме святилище було ніби образом всього світу, всього космосу, — і на цьому космічному тлі й відбувалися містерії Мітри. Сама релігійна церемонія відбувалася на спеціальному вівтарі, — жертвівнику, що ставився у задній стіни (проти входу), часто вроблений у формі неизнан-

вого заглиблення чи абсіди. Вівтар і задню стіну святилища прикрашали звичайно барельєфи (а на стіні — фрески) з життя Мітри.

Про народження Мітри звичайно оповідалося, що він вийшов з іскри, яка вискочила з скелі, по якій вдарив Агура-Мазда, бог неба й Світла, в одному з епіаодів своєї невгавної боротьби з споконвічним ворогом Аріманом, богом Темряви. В деяких мітреях знаходяться статуетки, що представляють цей момент, як Мітра виходить з камня (п'єстра генітрас). З першого моменту своєї появи, Мітра став рішучо до бою з Аріманом та його агентами, і в цій своїй боротьбі проти духів Темряви став справжнім Оком Неба (Агура - Маади). Цікаво, що й греки називали Аполона Оком Неба, але, як справедливо віданачив англійський дослідник Джемс Дармштетер, тимчасом, як греки розвинули в своєму Аполоні головно естетичні прикмети, перси, чуйні до духового прояву життя, звернули бульшу увагу на моральні прикмети Мітри. Світло, що бачить все, зробилось у них символом Правди, а Мітра небесним втіленням Сумління.

Окрім епіаоду народження Мітри, на вівтарі та на задній стіні святилища, — цьому справжньому його „Свята Святих“ — фігурували ще епіаоди тягнення космічного бика до печери, де він мав бути заколотий, так званий „Трансітус“, забиття цього бика (тавроктонія) та останній банкет Мітри з вірними.

Головне місце в усій цій мітрайстичній іконографії займає тавроктонія, що мав глибоке містичне значення. Її не бракує ані в одному мітреї, і кожний вірний намагався мати й в себе в хаті бодай маленький образок цієї тавроктонії. Найбільш повний її образ ми знаходимо на одному вівтарі, що переховується в Луврі, та на другому, знайденому в Остербуркені, що знаходиться тепер у музеї в Карлсруге. В середині барельєфу ми бачимо звичайно Мітру, в образі гарного молодика в фригійській шапці, що, поваливши бика, всаджує йому в спину гострий ніж. Під биком видно звичайну гадюку. Скорпіон, а іноді й мурашка, кусають за геніталії бика, тимчасом, як пес ализає кров, що стікає з рані. Дуже часто, як ми вже вище згадували, хвіст бика закінчується пучком колосся. Облямовуючи цю сцену, стоять звичайно два молодики (Кавтес і Кавтопатес), один із смолоскипом, піднятим до гори, другий з смолоскипом, спущеним до долу — два символи Сонця, себто дуплети того ж самого Мітри, що сходить і заходить. Над сцену ми бачимо звичайно склепіння печери, що фігурує одночасно і за склепіння неба, а його світилами. Звертаючись до містичного амісту, що вкладалося в цю сцену, завважимо перш за все, що, вбачаючи в Мітрі натуралистичний образ Сонця, можна прийняти ніж Мітри за промінь, що, проникаючи в землю (бика), запліднює її. В деяких барельєфах, як наприкл., в одному з найдавніших, що походить з часів Траяна, ми бачимо, як впрост з крові бика, що виходить з рані, народжується колосся хліба. Виходячи з такого натуралистичного тлумачення пояснюють і присутність собаки, що ализає кров, як символ найпекучішої пори літа (канікули). Гадюка символізує бу такому разі кінець літа, що підкрадається арадливо, щоб дати місце зимі. Вона, разом із скорпіоном і комахою, представляли б сили Арімана, які намагаються підривати творчу діяльність Мітри.

Але глибші дослідження викрили глибший аміст в цій підставовій сцені мітрайстичної іконографії. Зрештою, досить трудно було вбачати в бiku образ Матері-Землі, що повина була б бути жіночого роду. В міті

тавротонії переховується глибший аміст, що наказує вбачати в Мітрі своєрідного співтворця світу. Саме тому вся церемонія й відбувається в тій космічній обстанові, що ми її бачимо представленою на стелі, мурах підлозі святилища. В боротьбі Мітри, Непереможного Сонця, з биком, т реба бачити тільки один із епізодів тієї невтомної боротьби, що він І перевідить для добра людства. Бо при всіх тих відмінах, що перейшов духовий образ Мітри в очах його вірних, за ним все валишається — й валишиться до кінця — його головна прикмета — прихильність до людей та сприяння їх добрим учинкам. Саме ім'я Мітри означає „приятель“. І таким приятелем Мітра в'являється як в сцені тавротонії, так в сцені видобуття води з скелі, яку пожадливо збирають руками спраглі люди. Бо бик, що його забивав Мітра, це не звичайний собі бик, а це Бик Космічний, вгілення грубої матеріальної сили, що може бути й пожиточна, але тільки в тому разі, якщо І опановує сила духовна. В противному ж разі — вона несе з собою тільки руїну й нищення. Неопанована, вона служить анаряддям Аріманові, — і тому під тілом поваленого бика, ми бачимо гадюку, образ Арімана. Опанована, вона робиться творча й плідна. Пере-могою над Космічним Биком, Мітра не тільки виявив потішну правду, що Дух все перемагає Матерію, але й повернув відрау цю матерію на користь людству, створивши з крові бика рослини, а з його сім'я корисних тварин. Марно скорпіон а іноді й мурашка, агенти Арімана, намагаються перешкодити впливу запліднюючого сім'я, — творчу діяльність Мітри вже ніщо не може спинити. Він перебирає на себе ролю не тільки приятеля й захисника людства, але й його справжнього Спасителя. Бо, не задоволь-няючись зabitтям первісного Космічного Бика, Мітра, обіцяє на останньому бенкеті аі своїми вірними, що всі ті, що переходитимуть ініціацію в його містеріях і отримають „хрищення“ (себто очищення) кровю і водою, знайдуть в його допомогою, певну дорогу до найвищого неба Агура-Маади. (Єдиний іконографічний образ цього останнього бенкету Мітри аі своїми вірними, про який маємо кілька авісток в літературних памят-ках; знаходиться в Сараєвському Музеї. Його було знайдено в Коньїці, в Боснії). Нему ніякого сумніву, що під час містерій Мітри відбувалися криваві жертви, в багатьох мітреях знайдено перед вівтарем Мітри яму, в яку сідав вірний, що мав бути „охрищений“ кровю, і на нього стікала кров жертви. Після „охрищення“ кровю, приходило „охрищення“ водою й помазання чола медом в жертівника. Комон засвідчув, що в кожному мітреї знаходилася завжди чиста вода чи то безпосередньо в джерела, чи то в навмисно виготовлених мисках. Ініціовані в містеріях Мітри мусили переходити, відповідно до числа небесних сфер, що через них їх мав про-видити Мітра (авідси й ототожнення його на надгробку Антіоха I. а Гер-месом, що був у греків теж „Психопомпом“, себто супровідником душ в їх останній подорожі) сім щаблів: 1) Коракс, себто Ворон, 2) Крифіус, себто Потаємний, 3) Мілес, Вояк, 4) Лео, Лев, 5) Персес, Перс, 6) Гео-дромус, Соняшний Посланець і 7) Патер, Батько. Цікава ця мішанина грецьких і латинських термінів. В авязку з нею, варто теж зазначити, що дуже довгий час вся мітрайстична церемонія відбувалася в давній перській мові, але для поширення прозелітизму в останні століття запанувала на теренах римської імперії, латинська мова.

Навви ворона і льва пояснюються, як пережитки давніх хліборобських церемоній, що під час них учасники перебиралися за авірів. В вищевгада-

ному мітреї, знайденому в Коньці, в сцені містичного бенкету, на двох з його учасників, ми бачимо саме ці машкери — ворона й льва. Крім того, в легенді Мітри, ворон фігурує, як посланець до нього від Агура-Мавди. Назва Вояка підкреслює спеціально той воїновничий дух, що відзначав Мітру і повинен відзначити кожного з його вірних в боротьбі за влом. Не дурно, мітраїам знаходив стільки приклонників саме серед воїновничих легіонерів. Ім'я Перса вказує на перське походження мітраїзму й засвідчувало одночасно, що модне тепер поняття „імперіялізму духа“ має досить давнє коріння: кожний вірний, що хотів здобути собі ласку Мітри, особливо в такий трагічний і небевпечений момент, коли душа роалучається з тілом, мусів ставати „персом“, себто приставати духовно, як би ми тепер сказали, до перської нації. Дарма, що тоді й самого поняття „нації“ в модерному амплі ще не існувало!

Французький дослідник історії релігій, С. Рейнах, поставивши собі питання, якою саме ідею мітраїзму, якою саме духовною рисою в образі Мітри, можна собі пояснити ту велику роль, що її відіграв культ Мітри в усьому світі, відповідає: „Ця його величезна роль валежить не тільки від того, що Мітра був богом добродійного Світла і моральної Правди, але — й головне — тому що він відограв ролю Посередника між людьми й небом“ („*Cultes, Mithes et Religions*“ т. II. с. 220). З образом Світла, що сходить з неба до людей й світить їм та гріє, дійсно тісно в'язеться ідея посередництва. Ми вже бачили, що ця ідея забарвилась в мітраїзмі релігійно-моральними мотивами, і ми знаємо також, яку величезну роль відіграла ця ідея посередництва і в нашому християнстві, де ми ІІ знаходимо не тільки в образі Христа, але й Богоматері та тисячок святих і янголів, які переймають на себе завдання покладати до ніг Божих передані через них молитви та прохання. В цій ідеї посередництва ми знаходимо велике духове споріднення між мітраїзмом і християнством. Але воно на тому не обмежувалося. Згадаймо ще про вірування в Мітру, як Спасителя світа, що, коли прийде час, забуде ще другого містичного Бика, джерело життя й щастя, і Його кровю відновить вичерпану енергію землі, а тим, хто вірив Мітре, поверне життя й щастя, — отже маємо тут вірування в своєрідне воскресіння мертвих; додаймо ще до цього звичай спільної вечері з причастям хліба, що виростає в хвоста забитого Мітроубика, і вина, як продукту винограду, що виростає в його крові; згадаймо ще про звичай обмиватися водою, що мала, як у християн при хрещенні, амивати свої гріхи; згадаймо про святкування неділі, як дня Господня (дієс Доміні себто Мітри) і святкування в дні земного сонцестояння, що відповідало пізнішому християнському Різдву, свята народження Непереможного Сонця Мітри, — і ми зрозуміємо, чому християнський письменник Тертуліян був так вражений цією схожістю поміж мітраїзмом і християнством, що не міг про неї інакше висловитися, як про „інтриги диявола“. А проте той же самий Тертуліян висвітчує нам глибоко моральний характер мітраїзму, що при ньому „інтриги диявола“ видаються не зовсім відповідними. Так він стверджує, що, наприклад, „мітраїам забороняв своєму первосвященикові женитися більш від одного разу“ і що він „має своїх черніців і черниць, які дають зарік цілковитої нешлюбності та статевої чистоти“. Зрештою, щоб судити про мораль мітраїзму, досить перестудіювати ті моральні правила, що ними керувався в своєму житті імператор Юліян, бо, як він це сам визнає в своїй книзі про „Цезарів“,

його мораль була мораллю мітраїаму. А тимчасом, і ця мітраїстична мораль нічим не відрізнялась від кращої християнської моралі. Як і християни, Юліян боронив аскетичні ідеали життя, нехтував втіхами тіла та підкressлюючою пособідіштю посту, як васобу духового піднесення. Як і християни, він визнавав доктрину виавлення через страждання і перейшов через ініціацію, що відповідала його бажанню моральної чистоти, само-відречення та любови до бога. І все ж ані один християнський письменник не вакинув мітраїзові плягіяту, — це, очевидчаки, тому, що обряди й легенди мітраїаму розвивалися на протязі дуже довгого часу й були хронічно старші від християнства. З другого ж боку, і імператор Юліян, дуже добре знайомий з доктриною християнства та ініціацією в містеріях Мітри, ніколи не обвинувачував християн в заповіченні доктрини чи обрядів у мітраїамі. І це, очевидчаки, тому, що вищепомічена схожість була викликана не взаємним запозичуванням, але рівнобіжними досягненнями загального процесу духовного росту. Виступаючи один час, як досить небезпечний суперник християнства, мітраїам в багатьох країнах, — і треба також думати і на нашому Чорноморі, — був для християнства досить цінним посередником, що готовав терен для доброї духової сіянки.

ОЛ. ФЛОРИНСЬКИЙ

Яків Степовий

Минув 1941. рік, рік двадцятиріччя в дня смерті Я. Степового. Наближається й 1943. рік, рік 60-річчя в дня його народження.

Неперебільшуюча можна скавати, що Я. С. Степовий належить до найбільш незаслужено забутих українських національних композиторів-класиків.

Степовий один з найоригінальніших величного таланту — український композитор. Своєю творчістю він велькою мірою сприяв відновленню української національної музичної культури. В цьому саме й полягала основна пречина, що за советів на Наддніпрянській Україні творчість композитора старанно замовчували, ігнорували.

Цей нарис є лише перша спроба висвітлити постаті Степового, як українського національного композитора, отже вона в тільки коротенькою розвідкою і ні в якому разі не претендує на повноту й цілковиту закінченість.

* * *

Музичний розвиток Якова Степановича Степового (Якименка) розпочався дуже рано. Відомо, що за добрий голос та музичні відібності його на 11-му році життя забрали до Петербурзької придворної капели. Тут, серед сприятливих умов, бурхливо роявилася своя музична відібільність цей облярований хлопець. До речі, співаки цієї капели, крім співу, вивчали, і досить досконало, музичні теоретичні дисципліни, сольфедію.

Степовий, як один з найадібніших юнаків, у 1902. році вступає до Петербурзької Консерваторії по класу спеціальної теорії композиції. Національну свідомість юнака Степового вадавчайно влучно характеризує проф. М. Грінчєяко: „Вже в тій початковій стадії його творчого шляху: навколо цілком московське оточення, рідний брат (Федір Якименко) працюючи на полі московської музики, професор (Римський Корсаков) зачаровує саме своїм глибоким знанням національної московської авокутворчості, і все таки, оточений такими впливами, Степовий Іде своїм шляхом, шляхом ще мало протореним”.

На Степовому як композиторові найбільш глибоко позначалася бевзеречно творчість М. Лисенка. На жаль, і досі численні музикознавці, музиканти, додержуються хибної думки, що, мовляв: „Степовий стоїть остронь впливів М. Лисенка”.

Не слід забувати, що Микола Лисенко належить до тих геніальних творців-художників, які у своїй музичній творчості так гармонійно поєднували елементи об'єктивності і елементи суб'єктивності. Для багатьох творів М. Лисенка великою мірою властивий теплий загрітий вогнем особистих переживань ліризм. А якщо взяти останній період його творчості, то в ній ліричних моментів значно більше, ніж так властивого молодому Лисенкові — об'єктивизму. Ясна, витончено-вакруглена форма, світла гармонія, загальний м'який і мрійний колоріт, перевага мініатюрних форм — такі основні риси творів Лисенка останнього періоду.

Усе це надзвичайно яскраво відбилося в „лебединому співі“ великого композитора, в його натхненій „опері-хвиляниці“ — „Ноктюрн“. (Опера написана в рік смерті, за кілька вечорів).

Зіставляючи творчість М. Лисенка з творчістю Я. Степового, не доводиться й заперечувати того, що Лисенко мав великий вплив на молодого композитора — Степового. Та ж сама мрійність, краса вчучання, невеликі форми: пісня, романс, мініатюра для фортепіано.

Перебуваючи ще в стінах російської консерваторії Яків Степовий виступав як композитор в українською абіркою „Барвінки“. В цій абірці подано серію солоспівів, дуетів, тріо, написаних на слова Тараса Шевченка, Л. Українки, М. Чернявського. Саме в „Барвінках“ Степовий досить яскраво наслідує (але не копіює!) той мелодійний стиль М. Лисенка, стиль, який в такий рідний український народний ліричний пісні. Елегійність, закінченість і реалістичність музичної думки — такі основні риси творів поданих у абірці „Барвінки“. Характерно, що ці твори Степового, як і наступні, незаважаючи на їх інгемість, глябоку ліричність поабавлені розлачу, типового і навіть модного на ті часи очікування кінця світу, кінця не тільки людської культури, але й всього всесвіту. Адже на той час російська музика, в якою безперечно Степовий був добре обізнаний, була наскрізь пройнята такими настроями. Правда, вона так само була інтимна, але разом з тим наслічена якоюсь містичною меланхолією, якимось нервовим передчуттям. Типовим представником на той час російської музики є відомий і досить впливовий композитор Скрябін.

Лиші людини а сильною натурою, в величним самобутнім творчим талантом, а таким Степовий був, могла не підпасти під вплив тієї „всесильної“ течії російського декаденства і містичизму.

У першому — лішому творі Степового перед нами вовстає образ композитора-лірика, композитора інтимних настроїв, інтимних, але поабавлених будьякої вульгарності, будьякого надризу меланхолії чи розлачу. Візьмемо для прикладу хоч би один з його найкращих романсів серії „Барвінки“ — „Степ“ (текст М. Чернявського).

Небагато знає музична світова література романів таких сповненнях натхнення мініатюрних творів. На трьох сторінках композитор в азуках розгортає спокійно епічну, чарівну картину безкрайого, аж „до моря берегів“ степу, спараді „мертвого“, але стаду... який проходить лише від грому. Поступово наростиє азукова сила, вона доходить до грандіозного піднесення й неавичайною могутністю звучить кульмінаційна частина романсу: „так нехай же над степами грім бажаний прогримить“.

Не в меншій мірі проїнятий чудовим настроем, внутрішньою сквильованістю і другий романс „Розвійтесь з вітром“.

В романсі „Зацвіла в долині“ (текст Т. Шевченка) Степовий в надзвичайним піднесенням амальовує ідеальну картину пробудження весни.

Бу Степового й твори іншого характеру, як наприклад: „Уточала стежку“, „Ой стрічечку до стрічочки“ та ін. Але таких творів ми маємо значно менше.

Після „Барвінків“ дальшим творчим кроком композитора були його „Пісні Настрою“. Тут вже Степовий виступав як цілком сформований, а оригінальною, самобутньою мовою композитор. Музична структура цих пісень набагато складніша попередніх. Виказуються оригінальні, нові гармонійні власобі в акомпаніменті, мелодія позначається невинною яміною тональностей. Став зрозумілим, що Степовий-композитор повний шукань нових, ще не виявлених власобі музичної виразності і знаходить їх.

Проте й в „Піснях настрою“, не вважаючи на складність музичної мови, мелодіка вражає своюю виразністю, приваблює слухача натхненною красою, вона наче вводить його в сферу тих інтимних настроїв, якими жив композитор. Слід відмітити, що й зміст тексту цього циклу — модернівська, сучасна Степовому поезія О. Олеся.

Діаграма форм, в яких творив Я. Степовий, досить невеликий, основні в них: лірична пісня, романс, фортепіанова мініатюра.

З фортепіанових композицій Степовий залишив незвичайною формою твори, адебільшого це: прелюдія, елегії, пісні без слів, impromptu і т. д. Ці твори наче в продовженні розвитку і поглиблених фортепіанової української музики, тільки покликаної Миколою Лисенком до життя. Микола Лисенко, перший український композитор, який поклав початок, створив міцні підвальні розвитки української фортепіанової музичної літератури. Він же перший переніс на український ґрунт західно-європейські форми, якто: ноктурн, баркарола, рондо, серенада, нарешті соната, рапсодія і т. д. і т. д.

Я. Степовий — перший і чи не єдиний на той час наслідувачного свого великого попередника у фортепіановій музиці, давши чимало оригінальних фортепіанових творів. В цих сповнених гармонійної краси творах композитор, часто створює не лише сумну з настроем чарівну мелодію, але він цю ж сумну мелодію інколи доводить до справді драматичної сили авучання, як наприклад в прелюді оп. 13 — присвяченому пам'яті Тараса Шевченка.

Композитор в своїх прелюдах, елегіях, в піснях без слів чудово поєднує глибоку лірику, елегійність, інколи драматизм з витонченими модерними гармоніями, в красивою мелодикою, а неменш прекрасною загальною авучністю.

Лише людина великого таланту могла надати такого глибокого інтимного настрою простим нескладним формам. Його твори це адебільшого тричастинні композиції, при чому остання повторює першу, а то ще простіші — двочастинні мініятюри.

З інших творів Якова Степового відома лише оркестрова Сюїта на українські теми, дрібні, приватні, повні мелодіям і задушевності фортепіанової: *Valce. Menuette* тощо.

Передчасна смерть обірвала прекрасне життя Степового, не давши в усію свою потою розгорнутися його музичному таланту. Проте, і ті твори, які дісталися нам у спадщину дають підстави відзначити Степового найоригінальнішим українським класиком.

Почавши свій творчий шлях безпосередньо від творчості Миколи Лисенка, Степовий все своє життя залишився вірним славним традиціям української національної музичної школи. Його творчість немало спричинилася в поступі цієї школи до світових висот західно-європейської культури.

ОРЕСТ ГОРОДИСЬКИЙ

В домі Панаса Мирного

Будучи тепер вдруге в Полтаві Й розпоряджаючи більш вільним часом, як минулого року, постановив я оглянути все, що для українця є західніх земель могло б бути цікавим. Познайомився я з кількома молодими представниками полтавського студентства й ті привітливо мені показали все те, що заслуговувє на увагу. Перші два дні провідником для мене була п. Ала Пащенко, молода, чорнобривча полтавчанка, що в великою привідністю взялася за те діло. Сама вона хотіла студіювати педагогію, та війна перебила, тепер працює перекладчицею, а по війні має велику охоту відвідти західну Україну й Німеччину. З нею відвідав я знаменитий полтавський Музей, музей Володимира Короленка — познайомився в її молодими друзями. Не маючи часу більш від моєго ходити, подала мені лише деякі інформації, а вже я сам ходив оглядати.

Так одного гарячого серпневого дня вибрався я відвідати музей-дім Панаса Мирного, що міститься при вулиці тієї ж самої назви. До музею поставив я піти ул. Котляревського, бо хотів також оглянути могилу батька українського відродження Івана Котляревського. Могила обнедена валізним парканом, а посередині стоять нагробний камінь. Могила була неупорядкована, й аж дивно стало, що ніхто із відповідальних українських чинників не звернє на це уваги. Також могила Івана Котляревського в нашому національному пам'ятнику і має мусимо самі про неї подбати, мусимо самі привести її до культурного порядку, бо ніхто інший, лише самі українці мусять тими справами займатися.

Одна із бічних вулиць Кобиляцької, вулиця Панаса Мирного, при якій стоїть дім поганого Панаса Мирного.

Майже на кінці вулиці під ч. 56 живе ще до тепер жінка та син Покійного письменника. Зовнішній вигляд дому є вже гідний пожалування. Стіни пообдирані, дім цілій перехилився. Дах також не в порядку, робить скоріше враження дому призначеної на розвалення, як на мешканський будинок рідні покійного. І став мені дивним — чому не підоравити того дому, не привести його до порядку, до культурного вигляду, чому? Неважек не має в нас зрозуміння до цього. Вистачить лаш крахіти добреї волі та ініціативи і буде можна його підоравити, та перетворити його на дім-музей, подібно як і дім Володимира Короленка.

Ідемо дрангівими скодами до гори. Двері відчинила нам вже якесь старша рідна — як опися я пізнав — жінка Михайла Рудченка — сана Панаса. Як аміг я заворожіття, дуже вона здивувалася побачинши нас, ще до того мене у військовому однострої, коли ми залитали, чи є в дім Панаса Мирного.

Зайшли ми в хату її нам назустріч вийшов син покійного Михайло Рудченко. Син був дещо заскочений нашою візитою, бо дотепер ніхто з чужинців — також українців з Німеччини Й Віз. України, не відвідував Його. Ще більше здивувався, про що опися нам повів, коли почув, що якось незважомі люди, ще й військові, цікавляться творчістю його батька.

Посідали ми за стіл і він почав розповідати дещо відомого собі із життя та творчості сного батька.

Із памяток по покійнім не осталося дома майже нічого. Всі рукописи та цінніші речі забрали большевики в Київ, бібліотека знаходилася в одній із педагогічних шкіл в Полтаві.

Ще будучи малим, оповідає Михайло Рудченко, затягнув я, як до батька практики різні його знайомі, сідали в батьків кабінет, а Він там читав ім свої твори. До своїх творів ставився Він дуже строго й часто автограф в Іх виданням, уважаючи їх за незакінчені, і так м. інш. кінцеві томи „Повії“ вийшли щойно по Його смерті.

Одним із більших жертвами ударів Панаса Мирного була смерть його старшого сина в рядах російської армії під Луцьком, в часі світової війни. Син його був юристом, а заразом добрым знатцем мистецтва.

Останнім публічним виступом Мирного була промова під час святкувань Котляревського 1919. р. в Полтаві.

Одним з найкращих друзів та знайомих Панаса Мирного був полтавчанин Василенко (етнограф). Скоронилися ще дотепер кілька гуморесок Мирного написаних рукою Василенка. Гуморески ті повстали в причини спору в полтавській Думі — де мають ставити пам'ятник Котляревському. Василенко мав також великий вплив на літературну творчість Мирного, бо покійний нераз обговорював з ним сюжети своїх творів, та читав йому рукописи.

З чергі показав нам пан Михайло деякі фотокопії із листів Коцюбинського, Василенка, Неч. Левицького та інших до покійного його батька, знявши поробила жінка Михайла, що сама є фотографом. Крім тих фотокопій показав нам також різні оригінальні знявки як покійного так і його знайомих. Цікавою безперечно була знявка Панаса Мирного в товаристві Лесі Українки, Коцюбинського та ще кількох письменників.

Коли п. Михайло пізнав, що ми дійсно широ зацікавлені творчістю його батька, та в пошуках ставились до нього, оповів нам ще декілька фрагментів з життя покійного батька.

Живувався нам п. Михайло, на бран зрозумінно власніх покійного серед місцевих полтавців. Він хотів бы урядити дім так, як в уладкений дім Короленка. Вже кілька разів звертався був до Управи й Земконтори, щоб праслати людей та підоравити хату, бо вже валиться, але крім обіцянок не має нічого. Брак зрозуміння та брак опіки громадянства на оставшою родиною покійного Панаса Мирного (хвора дружина й хворій син) наводить сум та жаль, бож відоцідалні чинники повинні виказати, бодай яку скромну поміч родині такого визначного письменника, як Панаса Мирного.

Стіл-бюро, та дещо ще в обстановці покійного продала була жінка ще на большевиків, бо не мала ніяких середників до життя.

Панас Мирний був похоронений за Кладбищенною церквою, але большевики його викоювали та похонали в іншому місці, побудовавши йому пам'ятник (такий самий як Короленкові). Вже тепер син Михайло поставив на пам'ятнику хрест та привів його до культурного вигляду.

Хроніка

— У Видавництві „Пробоем“ вийшов перший том „Кобзаря“ Тараса Шевченка в життєписом поета та посмальничими статтями проф. Леоніда Білецького.

— У Видавництві „Пробоем“ в серії „Книгобірня Пробоем“ ч. 21 вийшла I. частина абірки історичних оповідань Наталії Королевої п. н. „Легенди Старокиївські“ (стор. 98, обкладинка в інцилії Василя Королєва Старого).

— У Видавництві „Пробоем“ в серії „Книгобірня Пробоем“ ч. 23 вийшли спогади Василя Королєва Старого п. н. „Згадка про мою смерть“ (стор. 123).

— Четверта збірка віршів Івана Ірлявського п. н. „Брося!“ вийшла у в-ві „Пробоем“ (Книгобірня „Пробоем“ ч. 17) в окладинкою праці проф. Р. Лісовського (стор. 47).

— Вже вийшов маленький кишеньковий „Календарець Пробоем“ на р. 1943.

— У Праві накладом „Української Родини“ вийшов кишеньковий „Календар Української Родини“.

— У в-ві „Пробоем“ в Праві вийшла збірка сатиричних віршів С. Рандига „Логос“, друковані у тридцятих роках на сторінках львівських літературних місячників „Вістник“ та „Дзвони“, у „Пробоем“, „Неділі“ й ін. (71 стор., окладинка Р. Лісовського, Книгобірня „Пробоем“ ч. 24).

— В серії „Самоосвітня Бібліотека“ ч. 11 у видавництві „Пробоем“ вийшла книжка ветер, радника Спиридона Матренчука „Заривливі хвороби домашніх тварин переносні на людей“ з ілюстраціями (стор. 56).

— Українське Видавництво у Львові видало збірку віршів Богдана Нижанківського „Терпче вино“.

— Т-во Сільській Господар у Львові вишло треттім виданням книжку Є. Храпливого „Як працювати в хлібробісці вищколі молоді“ (Бібліотека „Сільського Господаря“ ч. 181).

— Видавництво часопису „Українське Полісся“ в Чернігові видало збірку оповідань Івана Чигирини „На роздоріжжі“, Вибрані етюди (стор. 52, мал. 8).

— У в-ві Юрія Тищенка в Праві в серії „Наукова Бібліотека ЮТ“ вийшов другий томик „Історії Української Літератури“, яку по смерти дра Миколи Гнатюка продовжив проф. др Дмитро Чижевський. Цей другий томик захоплює добу Ренесансу й Реформації та Бароко в Україні. (Стор. 134+13 нечислованих).

— Українське Видавництво (Львів—Краків) видало збірку вибраних поезій

Олексія Вільямса (1908—1934), розстріяного большевиками в грудні 1934. в Ковелі, п. н. „Серце і ногонь“. Вибір і вступна стаття Гординського (стор. 104, портрет Вільямса праці Гординського).

— Це саме в-во видало „Українську читанку для III. кл. народніх шкіл“ в рис. А. Монастирського та „Українську читанку для IV. кл. нар. шк.“ в рис. М. Левицького (стор. 179 та 178).

— Вийшли грудневі числа львівських місячників — „Наших Дів“, „Дороги“ та „Малих Друаїв“.

— Як довідуємося з берлінського „Голосу“ (27 грудня 1942.) у Харкові вийшло перше число літературного часопису „Український вісів“ (жовтень 1942). У відділі поезій уміщено вірші Борового, Ніценка, Соколенка, Веретенченка та Ганса Каросси у перекладі Борового. У відділі прози — уривок з Самчукою „Марії“, нескінчене оповідання Гр. Косинки „Фавст“, новелю Біляєва „Микола Лещенко“ та гуморески В. Плята й В. Корінця. У відділі „Документи життя“ вміщений нарис Юко Кременчук на погляд Заходу“. У відділі „Пам'яті загиблих“ подані матеріали про Косинку та про останні дні Хavelльового. В науковому відділі в статті Віктора Петрова „Готи на Україні та культура полів поховань“. Вступну статтю до цього першого числа журналу написав Зондерфірер др Бернгард Пайр.

— Сільсько-гospодарське в-во України, що мав свій осідок в Ковелі, видало селенський календар на 1943. рік п. н. „Край Морновому“ (120 стор. вел. 8). Ціна 25. крб. (Волинь 24. 12).

— У Ходмі вийшов стараннями Соархі „Холмський Колядник“.

— В Українській Видавництві (Львів—Краків) друкується збірка поезій Тодося Осьмачки „Сучасникам“, повість Володимира Бірчака „Крієра“, „Райнеке Фухс“ Іете з ілюстраціями Каяльбаха, монографія „Тарас Шевченко — маляр“ С. Гординського. В бібліотеці „Дорога“ викликається друк книжки О. Стешенка: „Як Юрко подорожував на Дніпрові пороги“.

— У Василькові на Кіївщині накладом „В'сільківських Вістей“ вийшла друга збірка віршів М. Ситника: „Нові Обрії“.

— В серії літературних видань в Українській Видавництві з'явилися „Чародійні музики“ Романа Завадовича з ілюстраціями Олени Кульчицької, „Зимові цве-

рівні" цього ж автора та „Лісоні кавочки" О. Іваненка.

— Видавництво газети „Наші Вісти" в Любомлі на Волині мало випустити в трудні місяці 1942. р. стінний календар на р. 1943.

— Муничкий Кабінет Інституту Народної Творчості у Львові видав 27 колядок на мішаний хор та другу збірку — 19 колядок на чоловічий хор. Обидва збірки редактував С. Людкевич.

— Муничний Кабінет видав за ред. Бориса Кудрика 25 маршевих пісень на чоловічий хор.

— Українські письменники й журналісти в Krakowі видають Збірник, присвячений творчості Богдана Лепкого.

— Українське Видавництво (Львів—Krakow) вдало книгу спогадів Я. Гальчевського-Войнаровського „Проти червоних окупантів" (частина 2) — про боротьбу Повстанської Подільської Групи в 1921. р.

— У серії „Вечірня година", яка має щомісяця привносити по одному томі повісті або оповідань, у листопаді випустило Українське Видавництво першу книжку — збірку оповідань помійного Сергія Васильченка п. н. „Під ясними зорями".

— Центральна наукова бібліотека в Харкові має близько 800 000 томів. Кількість стародруків сягає 35.000, цінних рукописів та унікатів 791.

— Як подає „Подолянин", Камянецькою книгозбирнею користується 2370 осіб.

— Відділ Культурної Праці Укр. Центр. Комітету у Львові звернувся до громадянства в закликом жертовувати книжки для улаштовання мандрівних бібліотек у відлеглих місцевостях.

— В Холмі відкрита „Архієпископська Холмсько-Підляська Бібліотека" в музеї про ній.

— З листопада 1942. р. в Житомирі відкрито міську бібліотеку для населення. Бібліотека має до 30.000 томів. Крім неї в Житомирі функціонує бібліотека для дітей.

— У Києві утворені мистецькі виробничі майстерні. На чолі майстерської майстерні стоять брати Василь та Федір Кричевські, Г. Світлицький, О. Фомін, І. Хворостецький. В різбарській майстерні склад наставників: Л. Кавалеріда, В. Клімов, О. Борисовський. В архітектурній — В. Кричевський, П. Костирино, В. Онатченко, Шклярик, Ф. Милитницька, Вербницький, Ціммерман. У ткацькій — О. Кулак.

— Українська Студія Пластичного Мистецтва у Празі цієї осені розпочала

свій ХХ-ий рік існування. Директором Студії є проф. І. Кулєць. До педагогічного складу Студії належать також відомі мистці: Р. Лісовський, М. Стаківський, В. Січинський.

— Українське Видавництво у Львові видало альбом архівів українського народного мистецтва Лідії Бурачинської п. н. „З криниці краси".

— У літ.-мистецькому клубі у Львові 14. XI. відбувся вечір Миколи Куліша (реферат дра Гр. Лужницького, спогади реж. Й. Гірняка).

— У перші роковини смерті Б. Леоніка 21. XI. 42. р. в Укр. Світлиці у Krakowі відбувся літ. вечір (реферат дра С. Ю. Пеленського, рецензії Ю. Генак-Березовського).

— У Тернополі 1—9. XI. відбувалася вистава майлярських праць Льва Граца.

— У літ.-мист. клубі у Львові 21. XI. відбувся вечір творчості Ростислава Єндака.

— В неділю 18. жовтня у Літ. Мистецькім Клубі у Львові відбувся реферат інж. Володимира Мартинця на тему „Із питань суспільної бібліотеки".

— Дня 24 жовтня в літ. мист. клубі у Львові відбувся аворський вечір Михайла Бажанського, автора нарисів „У вири життя" (Прага, 1939). Вступне слово виголосив В. Мартинець. Др. Ростислав Єндак прочитав реферат про творчість Бажанського.

— В літ. мист. клубі у Львові о. Роман Лукань читав реферат на тему „Письменники - вихованки в бучацьких школах XVIII ст." Там виголосив також реферат „Вина і кара в літературі й праві" др Юрій Старосольський.

— В київськім „Домі учених" (Пушкінська 32) на день 1 го жовтня зареєстровано 866 осіб, серед них членів Академії Нauk — 4, професорів високих шкіл 153, доцентів — 168, старших наукових співробітників науково-дослідних інститутів — 91, молодших та асистентів — 112, інших учених, відів небіжчиків учених та членів родин потерпілих діяків науки і техніки — 338.

— Останніми місяцями в Історично-філологічнім гурткові в київськім „Домі учених" відбулося понад 10 рефератів, в яких зааночимо: проф. С. Гавського — про Франкового „Мойсея", І. Коляди — 825 років київського друку (про друкарню Києво-Печерської Лаври), проф. М. Шарлеманя — Природа України за „Словом о Полку Ігоревім" та фресками св. Софії в Києві, спогади О. Косач-Кравенюк про свою маті — Олену Пчілку та сестру Лесю Українку, проф. В. Міаковського „Пам'яті О. М. Сімашен-Січев-

ського", видатного киевознавця й збирача образів старого Києва, доцента Консерваторії В. Ревуцького "Творчий шлях П. Саксаганського, Василенкової-Полонської — про Київ кінця XIX століття — на підставі недрукованних спогадів та дистування Нікола Прокоповича Василенка.

— Дня 8. листопада 1942. відбулося у приміщенні Українського Комітету на Львів-місто реферат проф. Ів. Світницького "Українська математична термінологія".

— Дня 11. жовтня 1942. ред. В. Островський прочитав у салі Укр. Освітнього Товариства у Холмі реферат "Калакути", в якому освітлив так іване "калахуцтво" на Холмщині у перспективі історії від часів розселення українців по ріках Буг, Бер, Бистриця та Сян аж до останніх днів. Цей реферат був повторений 14. жовтня.

— В Люблині в домівці Укр. Допомігового Комітету 15. листопада Владік Іларіон виголосив відчут на тему "Українська церква і культура".

— Як подає "Кубань" від 1-го жовтня відбувалася у Краснодарі вистава мальських праць. Рецензенти в поміж виставлення авторів визначають Гарбуза, Шарікова, Богданова, Ковалеву, Кільєвську, портретистку Леонову, Шабо.

— Дня 1-го жовтня у Вознесенську відкрилася перша промислово-кустарна виставка.

— До кінця жовтня, себто за 15 місяців праці дав Український театр (оперний театр) у Львові 365 вистав. З того на українські твори припадало: Ой не ходи Грицю 20 разів, Маруся Богуславська 20, Тріумф прокуратора Дальського 20, Запорожець за Дніпром 17, Батурин 13, Українене Щастя 10, Земля (за Степанником) 7, Ніч під Івана Купала 12, Міна Маляйло 8, Наталка Полтавка 6, Паливода 3.

— На чолі української трупи в Краснодарі, як щодав "Кубань", стоять С. Я. Пилипенко. Трупа складається в 30 осіб і на прикінці жовтня виїхала на провінцію.

— В неаполітанському щоденнику "Іль Корере ді Наполі" Віршінія Аттаназіо Страфеллі умістила статтю, присяченну "Поетові України" — Шевченкові, написану на підставі книжки перекладів з Шевченка Млади Липовецької та Чезаре Міано.

— В неділю 15. листопада відомий

Італійський декламатор Рікардо Пікоцці відчитав "Мені одніково", "Заповіт" ще кілька віршів Т. Шевченка в перекладі Липовецької та Міано.

— Болонський щоденник "Іль Рестодель Карліно" 10. листопада дав амістовну й цікаву статтю про українське народне мистецтво та ремісництво Ф. Флореса.

— "Іль Рестодель Карліно" 14. жовтня умістив статтю Л. Ц. "Мистецтво й мистці України" в Ілюстраціями В. Масютиня, В. Касяна та Курада.

— Видавництво С. Гірцель у Ляйпцигу видало в німецькій мові працю проф. Дмитра Антоновича "Німецькі віливи на українське мистецтво" (стор. 180, Ілюстраційна окр. арк. — 40).

— Мадарський соціал-демократичний емігрант Стефан Сценде відав в Стокгольмі ще торік у видавництві Bonnier's протиукраїнський памфлет "Мрії про Україну" ("Drömmen om Ukraina").

— З доручення Італійського Інституту для Культурних Взаємин із Закордоном, мілянський видавець Гаранті почав друкувати великий Італо-український словник проф. Є. Онацького, як доповнення до юже видрукованого словника україно-Італійського. Роаховують, що друк протягнеться яких два роки.

— У Львові змер проф. Богосл. Академії Амвросій Андрохович. З його наукових праць назначимо такі, як "Львівське Студіум рутенум" (Записки Наукового Т-ва ім. Шевченка, т. т. 146, 150), "Іллірійська друкарня і шигарне Осіна Курцбека 1770—1792. р. та Івякви а угорською та галицькою асмелою (причинки до історії друкарства Карилицею у Відні)". (Записки, т. 150).

— У Варшаві дия 21. листопада змер ген. штабу генерал-хорунжий Віктор Куш, довголітній редактор військо-наукового квартального журналу "Табор" (1923—1939).

— Харківський щоденник "Нова Україна" подав відомості про знищенні большевиками могил українських діячів на харківськім міськім цвинтарі. Цілковито вищли сліди могили поета Слобоженця Якова Щоголєва та найбільшого українського актора XIX. століття Солевика. Заросла бадиллями могила маляря Васильківського, погруддя на могилі Кропивницького понівечене, від маючої на могилі Гулака - Артемовського вісталася лише купа цегли, труну Квітки - Основяненка большевики перетягли на інший цвинтар.

Вже появилась і продається книжка

HANDBUCH DER UKRAINE

опрацьована з доруки Українського Наукового Інституту проф. Др. І. Мірчуком при співпраці д-ра В. Кубіловича, д-ра З. Кузелі, д-ра Яр. Рудницького, д-ра М. Антоновича, В. Садовського та інж. Р. Димінського.

Ціна оправленого прим. — 10— RM,
брошур. 8— RM, + пересилка
1— RM.

Замовляти:

«PROBOJEM», Praha XIV.-65.,
pošt. schr. 3.

Чи Ви вже маєте

КОРОТКУ ГРАМАТИКУ НІМЕЦЬКОУ МОВИ

в опрацюванні
ГАННІ НАКОНЕЧНОУ.

Граматика подає всі правила німецької мови і є необхідною для кожного українця, що вчиться по німецьки.

Книга має 78 стор. великого формату.

Ціна 1.20 RM (з пересилкою 1.30 RM).

Замовлення слати на адресу:
«PROBOJEM», Praha XIV.-65.,
pošt. schr. 3.

НОВИНА!

УВАГА!

Вже вийшла у В-ві «ПРОБОЕМ»
у Празі книжка

Док. д-ра Я. РУДНИЦЬКОГО

„Як говорити по літературному?”

Приклади, правопис, граматика,
візаці мови і т. п.

Негайно посылайте замовлення
на адресу:

•Probojem•, Prag XIV.-65, Fach 3.

Ціна з пересилкою 2— RM.

Авторський гонорар із цієї книжки
призначений на допомогу Українському Студенству.

МИНУЛЕ ПРОМОВЛЯЄ...

Несміртельна героїчна традиція
Української Нації яскраво
стас перед нами, коли читавмо

ЗОЛОТЕ СЛОВО,

збір думок, історичних оглядів,
похвальних слів та універсалів
нашіх великих предків Киянкої
та Ковацької доби.

Книга містить уривки в Київського та
Галицько-Волинського літописів,
«Слові о полку Ігоревім», кновацьких
літописів та інші пам'ятки нашого
минулого.

ЦІНА 2— RM, (з перес. 2.30 RM).

Замовляти:

«Рговојем», Prag XIV-65, Fach 3.

УКРАЇНЦІ!

Передплачуйте,
читайте,
поширяйте
видання Українського Видавництва

„ПРОБОЄМ“

- I. „НАСТУП“ — український націоналістичний тижневник, що приносить місті від всіх українських земель та інформує про життя українців цілого світу і про світову політику. Чвертьрічно З РМ. В цій сумі віддає „Націоналіста“ і „Техніка“.
- II. „НАЦІОНАЛІСТ“ — часопис українського юнацтва, виходить двотижнево.
- III. „ТЕХНІК“, двотижневик, часопис технічного знання.
- IV. „ПРОБОЄМ“ — Український журнал культури, політики, суспільно-громадського життя, мистецтва й літератури. Місячник. Чвертьрічно З РМ.
- V. „КНИГОЗБІРНЯ ПРОБОЄМ“ — в ній виходять найкращі твори українських і чужих письменників і поетів.
- VI. „НАРОДНА БІБЛІОТЕКА НАСТУП“ — приносить популярні книжки й брошури на різні теми.
- VII. „САМООСВІТНЯ БІБЛІОТЕКА“ — приносить наукові книжки й підручники різних фахів, що допоможуть Вам проглибити Ваше знання.
- VIII. „ТЕХНІЧНА БІБЛІОТЕКА“ — випускає книжечки й брошюри в технічного знання.
- IX. „ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА“ — містить публіцистичні твори.
- X. „РЕЛІГІЙНА БІБЛІОТЕКА“ — приносить книжки в церковного і релігійного життя.
- XI. „БІБЛІОТЕКА ВІДВАГА“ — випускає книжки для юнацтва.
- XII. „ДІТОЧИЙ СВІТ“ — приносить книжечки для дітей
- XIII. ВИПУСКИ: портрети величніх Україн, привуки, листівки, гасла, відання, тощо.

Гроші висилайте виключно нашими чеками: Число конта Поштової Шадніці в Прагі: „ПРОБОЄМ“ 201.699, або „НАСТУП“ 9.028, в Німеччині: Postscheckkonto Nr. 122.124, Berlin, Zeitschrift „NASTUP“ in Prag; в Ген. Губернії: P. Sch. A. Warschau Nr. 10.020. „Nastup“ Zeitschrift in Prag; в Словаччині: Poštová Sporitel'na v Bratislavě č. 5835 Časopis „Nastup“ v Prahe.

Замовлення слати на адресу:

„PROBOJEM“, Prag XIV-65, Postfach 3.